

Lucie Jagošová a Pavol Tišliar (eds.)

SLOVANÉ ŽIVOT A SMRT v raném středověku

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

Lucie Jagošová – Pavol Tišliar (eds.)

SLOVANÉ

život a smrt v raném středověku

(materiály a statě)

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

SLOVANÉ

život a smrt
v raném středověku
(materiály a statě)

Editori: Lucie Jagošová a Pavol Tišliar

Autori: Aleš Čefelín, Kateřina Danielová, Rodrig Solefak
Kemegkho, Viktorie Klennerová, Haruka Kogure, Daria
Kozhevnikova, Martina Kosáková, Veronika Kulišťáková, Tomáš
Pleva, Tereza Průšová, Eva Schwanová, Olga Vacula, Tereza
Vaňková, Blanka Veselá, Marie Zdráhalová

Návrh obálky: Aleš Čefelín

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Bratislava, 2023

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISBN 978-80-89881-27-7

Specifický výzkum MUNI/A/1329/2022 „Muzejní prezentace II
– moderní přístupy a trendy v muzejní prezentaci“

Obsah

Úvodom	5
Rodrig Solefak Kemegkho: <i>Migrační pohyby prvních Slovanů a jejich rané osídlení</i>	7
Viktorie Klennerová <i>Každodenní život časně slovanské společnosti</i>	21
Daria Kozhevnikova <i>Řemeslná a zemědělská činnost časných Slovanů</i>	37
Aleš Čefelín <i>Pohanství nejstarších Slovanů</i>	51
Marie Zdráhalová <i>Pohřební ritus časných Slovanů: slavnostní i všední život</i>	63
Haruka Kogure <i>Slované a Avari: Sídla a osídlení</i>	73
Martina Kosáková <i>Slovania a Avari v období avarského kaganátu – duchovní kultura</i>	95
Kateřina Danielová <i>Každodenní život Slovanů v sousedství avarského kaganátu</i>	109
Veronika Kulišťáková <i>Řemeslo jako součást každodenního života Slovanů a Avarů</i>	129

Tomáš Pleva <i>Pohřební ritus Slovanů v období Avarského kaganátu</i>	135
Olga Vacula <i>Stavby a bydlení na jižní Moravě v období velkomoravském</i>	147
Eva Schwanová <i>Velkomoravské a povelkomoravské období – život Slovanů (bydlení, oblékání, zvyky, rituály, rodinný život, obživa)</i>	159
Tereza Průšová <i>Materiální kultura velkomoravského období</i>	179
Tereza Vaňková <i>Duchovní kultura období Velké Moravy</i>	195
Blanka Veselá <i>Pohřební ritus v období velkomoravském a povelkomoravském</i>	203

Úvodem

Ústředním tématem editované knihy materiálů a statí *Slované – život a smrt v raném středověku* je přehledové seznámení s vybranými problémy života slovanské společnosti a jejího vývoje převážně v 6.–10. století v naddunajské oblasti. Publikace představuje jednu ze součástí studentského výstavního projektu oddělení muzeologie, která se na Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity připravuje a realizuje každé dva roky v magisterském navazujícím studiu. Hlavním cílem publikace bylo koncentrovat výsledky studentského bádání ve zvolené problematice, jejichž textové výstupy v podobě didakticky promyšleného vzájemně navazujícího zpracování jednotlivých obsahových podkladů slouží jako základní východisko k rozpracování studentské putovní výstavy. Tomu odpovídá nejen tematické zaměření jednotlivých částí sborníku, ale současně i celá koncepce putovní výstavy, která usiluje vhodným způsobem popularizovat výsledky vědeckého výzkumu laické veřejnosti.

Výstavní projekt, jehož hlavním adresátem jsou starší žáci základních škol a studenti středních škol, tvoří kromě editované knihy také putovní panelová výstava a muzejní kufřík s připraveným edukačním programem. Tento projekt tak, stejně jako již předchozí realizované, může školnímu prostředí pomoci naplňovat kurikulum různých vyučovacích předmětů, které pracují s poznatkovouází bází zejm. regionálních dějin, výchovy k občanství, etické a estetické výchovy, mateřského jazyka a literatury, zeměpisu atp. Projekt však neomezuje své zacílení pouze na školní prostředí. Je snadno aplikovatelný i do dalších vzdělávacích prostředí (neformální vzdělávání) a veřejných institucí (muzea, knihovny, centra volného času, úřady, nemocnice atp.).

Obsahově lze editovanou knihu chronologicky rozdělit do tří navazujících období, a to období časných Slovanů, charakteristické zejména příchodem slovanských kmenů do střední Evropy, předvelkomoravské a velkomoravské období, v nichž byl kladen důraz především na sídla, materiální a duchovní kulturu, ale také na každodenní život a pohřební ritus. Publikace cílí především na uživatele putovní výstavy, jimiž jsou primárně žáci a pedagogové základních a středních škol. Tomu byl přizpůsoben způsob, šíře a hloubka zpracování informací, které obsahuje. Jak bylo naznačeno, autory výstavního projektu jsou studenti muzeologie, před nimiž stál úkol probádat a rozpracovat zvolenou

problematiku, stojící zejména na moderním archeologickém výzkumu a jeho výsledcích, a v přijatelné podobě ji zprostředkovat laické „náctileté“ veřejnosti. Právě z tohoto důvodu i tato editovaná publikace obsahuje především přehledové zpracování jednotlivých vybraných témat, jejichž cílem nebylo přinést vyčerpávající archeologické poznatky, ale spíše identifikovat a pojmenovat ústřední témata a problémy. Autoři vycházeli především z dostupných archeologických publikací, zaměřených na slovanské osídlení a vývoj hlavně na území České republiky a Slovenska. Opírali se výrazně také o výsledky archeologické dokumentace Ústavu archeologie a muzeologie, zejména o výzkumy realizované ústavem na Pohansku u Břeclavi.

Výstavní projekt by jako celek připravován v rámci širšího Specifického výzkumu, zaměřujícího se na problematiku muzejního výstavnictví, analýzu a implementaci moderních trendů a forem v muzejním výstavnictví, jehož nedílnou součástí představovali právě studenti magisterského stupně muzeologie.

Brno, 20. 5. 2023

editoři

Migrační pohyby prvních Slovanů a jejich rané osídlení

Rodrig Solefak Kemegkho

Bc. Rodrig Solefak Kemegkho
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 507609@mail.muni.cz

Migration movements of the first Slavs and their early settlement

This article traces the migratory movements of the first Slavs. The historical events that influenced the development of the Slavic people, as well as the first settlements, the main types of dwellings and their interior decoration are considered.

Keywords: Slavs, West Slavs, Migration Period, Prague-type Pottery Culture, Korchak Culture, Penkovka Culture, ethnogenesis

Periodizace

Nejstarší úsek spojený s příchodem Slovanů se nazývá časné slovanské období. Většina badatelů ji spojuje s keramickou kulturou pražského typu. Počátek tohoto období se klade do přelomu první a druhé třetiny 6. století a konec kolem roku 680. Následuje předvelkomoravské období, které je ohraničeno přelomem 8. a 9. století. Pak následuje velkomoravské období od roku 800 do roku 900 a povelkomoravské období od roku 900 do roku 1000.¹ Tento článek se bude zabývat obdobím před příchodem Slovanů a časným slovanským obdobím.

Etnogeneze Slovanů

Proces slovanské etnogeneze byl velmi složitý.² Etnogeneze Slovanů proběhla mnohem později než etnogeneze Keltů a Germánů.³ Slované jako kulturně etnický celek tu v podobě, jakou známe od 6. století n. l., ve starověku ještě nebyli. Procházeli teprve složitým procesem etnogeneze, který vyvrcholil ve 4.–5. století a uzavřel se těsně před tím, než začaly jejich velké migrace, jež bychom mohli považovat

¹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 33.

² VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 24.

³ Tamtéž, s. 9.

za známku dozrání celého procesu. Nové etnikum se formovalo na rozmezí několika velkých indoevropských skupin: jde především o Balty na severu, Germány na západě, íránské Sarmaty na východě a v menší míře podle některých jazykových vztahů i o Kelty, Tráky a snad i Ilyry na jihu. Jazykově nejbližší mu byli Balti, jejichž účast na etnogenetickém procesu Slovanů se jeví nejvýrazněji.⁴

Migrační pohyby

Historické události, které ovlivnily vývoj slovanských dějin, jsou spojeny s jedním z největších států starověku, Římskou říší. Celý historický prostor od Evropy a Blízkého východu až po Střední Asii byl spojen společným osudem. Pád Římské říše, doprovázený „velkým stěhováním národů“, ovlivnil historickou situaci v Evropě. Barbarské výboje vedly k nové organizaci života nejen na bývalých římských územích, ale také v rozsáhlých oblastech Evropy a Střední Asie. Tyto změny se dotkly i prvních Slovanů.

Již od 12. století a zvláště od romantického hnutí první poloviny 19. století věřili mnozí, že tu čeští Slované sídlí odedávna.⁵ První pokus odpovědět na otázku, kde, jak a kdy se Slované objevili na historickém území, se datuje do 12. století a patří Nestorovi – autorovi *Pověsti dávných let*. Na základě biblické legendy, podle níž byla vlastní celého lidstva Přední Asie, začíná kronikář dějiny Slovanů babylonskými sloupovými válkami, které rozdělily lidstvo na 72 samostatných národů a způsobily rozptýlení kmenů do různých směrů.⁶

Starověcí autoři se o Sloanech ve svých dílech prakticky nezmiňují, proto není přesně známo, kde se Slované v době Římské říše nacházeli. Pravděpodobně nehráli aktivní roli v politických dějinách Evropy, nebo žili daleko od hranic antického světa a pravděpodobně vůbec až do římských dob Slované jako samostatné etnikum neexistovali.⁷ Teprve v první polovině 6. století, když Slované začali napadat země za Dunajem, pustošit a odvádět místní obyvatele do otroctví, dostali se do popředí zájmu a objevují se v písemných pramenech stále častěji a se stále podrobnějšími informacemi.⁸ Území, na kterém se v římské době formovali budoucí Slované, protínaly tři říční cesty spojující Baltské a Černé moře. Řeky ve východní Evropě jsou také cestami stěhování

národů. Například nejvýznamnější část germánského obyvatelstva přichází na jih východní Evropy na přelomu 2. a 3. století. Jsou to Gótové, Gepidové a Gurulové, kteří přišli z povodí Visly. Každá praslovanská civilizace doby římské je produktem kulturního a etnického míšení různých národů. Slovanské skupiny se rozptýlily mezi neslovanské populace, především baltské, finské a germánské.

Území dnešní Moravy odjakživa náleželo k těm místům, která pravěký i raně dějinný člověk často vyhledával. Někdy se zde usazoval natrvalo, jindy tudy jen procházel. Nejinak tomu bylo v průběhu 5. a 6. století. Tato dvě století byla v Evropě vyplněna dramatickými přesuny etnicky smíchaných velkých lidských společenstev, a proto se pro ně vžil název „doba stěhování národů“. Ve svém starším úseku šlo o období, která bezprostředně předcházela příchodu prvních Slovanů.⁹

Obr. 1: Stěhování slovanských kmenů v Evropě kolem 5. a 6. století. Jižní, východní a západní Slované. (Neolitické zemědělci jako nositelé slovanských genů. In *Původní kultura, zvyky a obřady Slovanů* [online]. [cit. 2023-01-15]. Dostupný z www.slovanskakosile.cz/o-slovanskych-dejinach/neoliticti-zemedelci-jako-slovane/.)

Migrační období, kterým Evropa procházela od konce 4. století, nelze vysvětlit pouze krizí sociální a ekonomické struktury Římské říše. Části severní

a severozápadní Evropy byly z velké části vylištěny, a to nejen proto, že barbari lákalo bohatství římských provincií, ale také proto, že půda a pastviny

⁴ Tamtéž, s. 25.

⁵ TUREK, Rudolf. *Čechy na úsvitě dějin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1963, s. 118.

⁶ SEDOV, Valentin. *Proischoždenije i rannaja istorija slavian*. M.: Nauka, 1979, s. 7.

⁷ KAZANSKI, Michel. *Les Slaves. Les origines (Ier-VIIe siècle après J.-C.)*. Paris: Editions Errance, 1999, s. 7.

⁸ BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 10.

⁹ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 17.

byly vyčerpány tehdejší poměrně intenzivní germánskou zemědělskou výrobou a ochuzeny o důležité nerostné suroviny.¹⁰

Jako první se do východní Evropy stěhovaly germánské gótské kmeny. Gótové často měnili místo svého pobytu: nejprve se usadili ve Skandinávii, pak se chystali ovládnout území jižního Pobaltí, ale v Pobaltí se západním Slovanům podařilo tyto germánské kmeny z tohoto území vytlačit, načež Gótům nezbylo než jít dál. Nejprve se jim podařilo dostat do stepí dnešní Ukrajiny, kde zůstali po celá dvě století. Odtud útočili na římské panství i na řecké kolonie. Gótové však byli početně mnohem slabší než Slované.

V roce 375, po smrti císaře Valentiniana, se Římané z území definitivně stáhli a přesunuli se na západ od Dunaje. V té době už Hunové, kočovný národ původně žijící ve středoasijských stepích, téměř dvě desetiletí postupovali z východu do střední Evropy. V témže roce 375 napadli Hunové Ostrogóty, velký starogermánský kmen, který obýval území podél Dněpru a také Krym a pobřeží Azovského moře. Tato událost je považována za počátek jednoho z největších migračních procesů v dějinách lidstva – velkého stěhování národů, které trvalo čtyři století. Jedním z jeho důsledků byl příchod slovanských kmenů na území dnešní Evropy.

Katalyzátorem osídlení Slovanů ve 4. století n. l. byl vpád hunských kočovníků z východu. Pod jejich náporom odešly germánské, ugrofinské kmeny na západ, a území, na která přišli Slované, byla osvobozena. Koncem 4. století začali Hunové, jejichž hranice se omezovala na Dunaj, podnikat útoky na území Římanů. Velký stát se v této době rozdělil na dvě části – Západořímskou říši a Byzanc. V roce 434 se stal vládcem Hunů slavný Atila, kterému současníci přezdívali „Boží hněv“. Za jeho vlády dosáhli Hunové své největší moci – jejich panství sahlo od Rýna na západě až po Volhu na východě. Jako všechny kočovné říše neměla ani hunská říše dlouhého trvání. V letech 454–455, po smrti jejich vládce Attily, došlo k všeobecnému povstání germánských národů. Vědci se domnívají, že právě tehdy došlo k rozdělení Slovanů na tři skupiny, které existují dodnes: jižní, východní a západní Slované. Jižní Slované – Srbové, Chorvati, Bulhaři – se stěhovali na Balkán. Východní Slované obývali východní Evropu, západní Slované – Poláci, Češi, Slováci – střední Evropu.

10 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 15.

Obr. 2: Země majoritně obývané západními Slovaný (označené světle zelenou). (File: Slavic Europe.svg. In Wikimedia Commons [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z www: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slavic_europe.svg>.)

Slované nebyli z velkého stěhování národů vynecháni, ale zapojili se do tohoto procesu se zpožděním. Po pádu Hunů byly země podél Dunaje, Dněpru, Pripjati, Desny a horního toku řeky Oky v krátké době znovu osídleny.

Slované si uvědomili, že hunská hrozba pominula, a začali se postupně vracet do svých původních zemí na jihu a postupovat i na východ. Z historického pohledu Hunové Slovanům dobře posloužili, když pro ně „vyklidili“ území.

Slované jako etnická skupina byli zaznamenáni v antických a arabských pramenech z 1.–6. století n. l. pod názvy Sclaveni, Venedové a Antové. Slované s jazykovými a etnickými rysy se zrodili v epoše „stěhování národů“ v důsledku aktivních demografických procesů a nových etnických kontaktů s Balty a ugrofinskými kmeny. Byla to praslovanská komunita s vlastním jazykem a vírou. Archeologové se domnívají, že „prehistorie“ Slovanů byla oblast mezi Dněprem, Západním Bugem a Vislou. Od druhé třetiny 5. století lze hovořit o třech slovanských archeologických civilizacích existujících do 7. století. Těmito pražskými civilizacemi jsou

Obr. 3: Rozšíření typu Korčak, Koločín-Tušemlja a Peňkovka ve východní Evropě. (Stěhování národů a východ Evropy. In DocPlayer [online]. [cit. 2023-01-13]. Dostupný z [www: <https://docplayer.cz/5076689-Stehovani-narodu-a-vychod-evropy.html>](https://docplayer.cz/5076689-Stehovani-narodu-a-vychod-evropy.html).)

Korčak, Peňkovka a Koločín.¹¹

Pražská kultura je archeologická kultura starých Slovanů (5.–7. století) ve střední a východní Evropě (od Labe po Dunaj a střední Dněpr). Je pojmenována podle charakteristické tvarované keramiky, kterou u Prahy poprvé objevil archeolog I. Borkovský. Badatel poukázal na to, že podobná keramika byla známa také v Polsku a Německu, a navrhl ji nazvat pražskou keramikou, přičemž předpokládal, že se vyvinula autochtonně z pohřební urnové kultury a keltské keramiky. V některých pracích se tato kultura spojuje s kulturou korčackou a nazývá se pražsko-korčacká kultura.¹²

Na konci 5. – v první polovině 6. století se Slované usadili severně od Dunaje a na dolním toku řeky, odkud podnikali nájezdy do byzantských provincií.¹³ Ve druhé polovině 6. a na počátku 7. století se postupně rozšířili po celém Balkánském poloostrově. Svými taženými proti Byzanci přispěli Avari – aniž by to bylo jejich úmyslem – k pronikavější slovanské kolonizaci Balkánu. Mezi počínáním Avarů a jejich slovanských spojenců byl při těchto nájezdech velký rozdíl: zatímco nomádi podle svého zvyku pouze kořistili, pustošili a pak opět odtáhli, slovanští zemědělci se na napadených územích usazovali nastálo.¹⁴ Slované nejprve osídlili východní, jihozápadní a severozápadní Slovensko a poté pronikli na Moravu. Směr, kterým přišli do Čech, se pravděpodobně shoduje s pozdější Trstenickou stezkou (důležitá obchodní cesta mezi Čechami a Moravou).

11 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Vlastivěda moravská. Země a lid, Nová řada, sv. 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011, s. 24–25.

12 RUSANOVA, Irina. *Slavjanskije drevnosti VI–VII vv. (kul'tura pražského tipa)*. Moskva: Nauka, 1976, s. 5–11.

13 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 18.

14 VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 39.

Obr. 4: Původ a rozptýlení Slovanů. (File: The origin and dispersion of Slavs in the 5-10th centuries.png. In Wikimedia Commons [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_origin_and_dispersal_of_Slavs_in_the_5-10th_centuries.png?uselang=cs>](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_origin_and_dispersal_of_Slavs_in_the_5-10th_centuries.png?uselang=cs).)

Shrneme-li všechny dostupné prameny, dostaneme následující obraz. První slovanské rody směřující na Moravu přišly z východu, z území dnešního západního Slovenska. Někde v Pováží, nejspíše asi u dnešního Trenčína a Nového Mesta nad Váhom, se odpojily od těch, které pokračovaly dál na jih. Po průchodu dolinami a průsmyky Bílých Karpat stanuly na Moravě. Stezky podél bezejmenných potoků a říčky Olšavy je dovedly až k řece Moravě, přibližně na dnešní Uherskohradištsko. Zde začali Slované osídlovat říční terasy a nivní duny, čehož svědectvím jsou objevené části osad na katastrech obcí Ostrožská Nová Ves, Polešovice, Uherský Ostroh, Zlechov a Uherské Hradiště-Sady. Je pravděpodobné, že odtud, ze severní poloviny středního Pomoraví, kryti od západu pohořím Chřibí, postupovali Slované proti toku Moravy dále na sever až k Olomouci, ba možná ještě severněji.¹⁵

Ráz časné slovanské kultury v Čechách je nápadně jednotný a zřetelně odlišný od staršího vývoje v době stěhování národů. Týká se to jak pohřebního ritu, tak i sídelních forem. V Čechách se nově příchozí obyvatelé natolik rozšířili a pevně usadili, že už v první třetině 7. století byli považováni za dědičné a tradiční držitele země, jak o tom svědčí historické údaje o Sámově říši.¹⁶

Sídla a osídlení

Nejčastějším domovem lidí raného středověku na Moravě byla neopevněná, tzv. otevřená sídliště mající podobu vesnic a osad. Nejstarší Slované kolonizovali na Moravě především níže položené oblasti, jen ve výjimečných případech přesahující hranici 300 m nad mořem. Jednalo

15 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 20.

16 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 21.

se o území, která svými klimatickými, pedologickými a dalšími přírodními podmínkami byla nejvhodnější pro rozvoj zemědělství a chovatelství domácího zvířectva. Pro tyto oblasti je typická průměrná roční teplota okolo 10 °C, teploty vegetačního období se pohybují v rozmezí 14–17 °C a roční srážky zde většinou nepřesahují 600 mm. Charakteristická je pro ně také velmi dobrá kvalita lužních půd, černozemě i hnědozemě, většinou se sprašovým podložím.¹⁷

Domy a vesnice se obvykle stavěly v blízkosti potoků, jejichž ústí se vlévala do větších řek. Sídliště tvořila většinou zřetelné skupiny, které se zřejmě pohybovaly v úzkém kruhu a někdy se vracely na původní místo, které předtím opustily. Vesnice byly malé, s 5 až 10 domy, ale byly zde i izolované budovy.¹⁸

Pokud těch domů bylo víc, pak se tato skutečnost většinou vysvětluje tak, že část nalezených obydlí náležela ke starší fázi osídlení a zbytek k fázi mladší. Obě jsou však často spojovány s touž skupinou obyvatel, která se jen po určité době vrátila do svých původních sídel, když jimi vyčerpaná pole, po období kdy ležela ladem, opět získala na úrodnosti. Výjimečným časně slovanským sídlištěm jsou Roztoky u Prahy, kde se osídlení táhlo v pásu podél řeky Vltavy dlouhém asi 1,5 km. Toto vpravdě velkosídliště čítalo kolem 500 obydlí.¹⁹

Obr. 5: Roztoky u Prahy. (Roztoky u Prahy, okr. Praha-západ, Středočeský kraj: Raně středověké sídliště a okolí (6.–7. století, v okolí novověké a mladší památky). In *Archeologický atlas ČR* [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <https://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/roztoky_pz_sidliste>](https://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/roztoky_pz_sidliste).)

Počet obyvatel běžného časně slovanského sídliště vychází z předpokladu, že v jednom obydlí mohla žít rodina sestávající z příslušníků tří generací: rodičů, jejich dvou dětí a prarodičů. V ideálním případě tedy tvořilo rodinu asi

17 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 23.

18 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 21–22.

19 Tamtéž, s. 22–23.

6 jedinců, v tom reálnějším spíše 4 až 5 jedinců. Na základě těchto předpokladů by se pak počet obyvatel jednoho sídliště o 10 až 12 obydlích měl pohybovat mezi 45 až 70 jedinci. Každé sídliště potřebovalo nezbytné zázemí s poli, pastvinami, lesy a také s přístupem k vodnímu zdroji, nejlépe k řece nebo alespoň k potoku. Z toho lze vyvodit, že v 6. a 7. století byla dvě sousední sídliště od sebe vzdálena přibližně 2,5 až 3 km. Někdy však vytvářeli i jakési lokální koncentrace.²⁰

Nejstarší slovanské osady tvořily náhodné shluky či jakási hnízda staveb, známy jsou však i případy, kdy stavení jako by obepínala kruh, případně půlkruh, v jehož středu byl zaznamenán buď volný prostor, nebo nějaký významný objekt. Pro první případ uspořádání osad se používá označení „shlukový typ“, pro druhý pak „typ návesní“ či „okrouhlica“.²¹

Bezesporně nejdůležitějšími objekty otevřených slovanských sídlišť byla obydlí. Rozeznáváme mezi nimi dva základní typy, tj. zemnice, případně polozemnice a stavby povrchové. Pod pojmem zemnice/polozemnice se chápe objekt, jehož podlaha byla více či méně zahloubena do země. Povrchové obydlí, jak už sám název napovídá, mělo podlahu na úrovni tehdejšího terénu. Oba typy musely být opatřeny otopným zařízením.²²

Vedle obydlí se v rámci slovanských sídlišť nacházely ještě další objekty, souhrnně označované jako hospodářské stavby. Byly to hlavně obilnice a kletí, zásobní sklípky jsou shledávány v jámách různých tvarů o rozloze do 4 m². Jejich stěny byly často vypáleny a po obvodu opatřeny dřevěnou konstrukcí. Dna tvořila slámová vystýlka. Spíše vzácně lze v prostředí předvelkomoravských vesnic nalézt i některé další objekty, jako například studny a volně stojící hliněné pece. V těchto pecích se v průběhu teplých letních měsíců připravovala strava, sušily a udily se potraviny a pekl chléb a placky. Studny nebyly běžné, možná proto, že Slované k pití více preferovali čistou, z jejich pohledu „živou“ vodu říční s rybami, raky a rostlinami než vodu studniční, „zemní“, tedy vodu bez života. Podobná situace je i s objekty na ustájení domácího zvířectva, se stájemi a chlévy. Neexistovaly, protože to tehdejší způsob chovu zvířat zřejmě příliš nevyžadoval.²³

20 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 25.

21 Tamtéž, s. 26.

22 Tamtéž, s. 28.

23 Tamtéž, s. 29.

Obydlí

Typickým obydlím staroslovanské rodiny byla ve vesnickém prostředí 6. až 9. století zemnice, případně polozemnice.²⁴

Obr. 6: Roubená zemnice. (GALUŠKA, Luděk. Archeoskanzen Modrá – průvodce stavbami. In *Slované* [online]. 23. 4. 2008 [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <http://slovane.cz/?p=203>](http://slovane.cz/?p=203).)

Budovy měly v podstatě obdélníkový, téměř čtvercový tvar, v průměru 3 x 3 až 4 x 4 m.²⁵ Zemnice představovala jednoprostorovou dřevěnou stavbu lehkého typu se sedlovou konstrukcí střechy. Její nosný systém byl budován z rovných kmenů listnatých stromů, hlavně dubů, ostatní části mohly být realizovány i z méně kvalitních dřevin. Nadzemní části stěn měly být lehké, spletené z vrbových nebo jasanových větviček. Proto se jim říká stěny pletené konstrukce. Aby stěny skutečně plnily svou funkci a udržely teplo uvnitř domu, byly pokryty speciální hlinou smíchanou s plevami.²⁶

²⁴ Tamtéž, s. 29.

²⁵ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 65.

²⁶ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 30.

Nezbytnou výbavu každého obydlí představovalo otopné zařízení. Ve slovanských zemnicích jim byly hlavně kamenné pece, o poznání méně pak pece hliněné. Kamenné pece měly čtvercovitý nebo obdélníkovitý půdorys. Budovaly se z plochých kamenů, většinou pískovců, vápenců a žuly, které byly na sebe kladeny nejčastěji bez použití spojovacího materiálu. Topný otvor těchto pecí byl nahoře cele překryt velkými kamennými plotnami, takže dým z něj unikal ústím a skrze kopuli do prostoru zemnice a odtud prostupoval střechou nebo vycházel ven větracím otvorem. V rámci interiéru obydlí byly pece umísťovány do některého z rohů proti vstupu tak, že ho vlastně cele vyplňovaly.²⁷

V některých obydlích také byl i ruční rotační mlýn, jenž se skládal ze dvou mlýnských kruhových kamenů o průměru od 35 do 50 cm. Předpokládá se, že byl používán několika rodinami najednou v rámci jednoho sídliště.²⁸

Interiér obydlí a jeho výbava

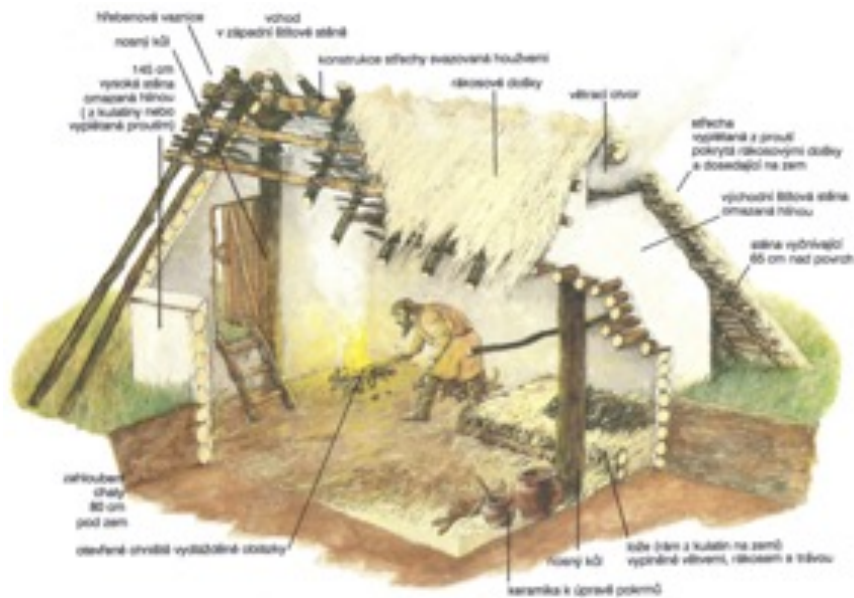
Vzhled interiéru každého obydlí byl uzpůsoben potřebám v něm žijících lidí. Dva nezbytné subjekty, a sice otopné zařízení a lože, tedy místo na spaní, však muselo obsahovat každé obydlí. V zemnicích bývalo otopné zařízení v některém z rohů proti vstupu, u povrchových obydlí se nacházelo v prostoru blíže k jejich středu. Místo na spaní pak bylo vybíráno poblíž něj, aby alespoň část vyzařovaného tepla spící obyvatelé bezprostředně ohřívala. Na základě archeologického materiálu lze ovšem přesnou pozici lože určit jen zřídka. Interiér zemnic byl rozdělen na část ženskou a na část mužskou. Část ženská zabírala celou polovinu proti vchodu, tedy tu s pecí a ložem. Muži naopak příslušela polovina blíže vchodu, s prostorem k práci a se svatým koutem.²⁹

Kromě otopného zařízení a lože obsahoval interiér slovanských domů i další nezbytnou výbavu, hlavní „nábytek“ a přenosné předměty denní potřeby. Ty se většinou nacházely v blízkosti stěn nebo v rozích, na policích, jindy na přirozených hliněných soklech. Dřevěný „nábytek“ tvořily deskové skříňky nebo dlabané či vypalované truhlice, někdy obité kováním, jistě však vyzdobené vyřezávanými motivy. K sezení sloužily stolice, stoličky a lavice, případně jen zemní lavice z ponechané hlíny pokryté kůžemi. Potraviny se konzumovaly u stolů nebo jen tak u ohně.

²⁷ Tamtéž, s. 31.

²⁸ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 69.

²⁹ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 35.

Obr. 7: Průřez slovanským obydlím. (Digitální učební materiály školy: Příchod Slovanů. In ZŠ a ZUŠ Strání [online]. [cit. 2023-01-14]. Dostupný z [www: <http://www.zsstrani.cz/dum/Digitalni%20Ucebni%20Materialy/1_stupen/Vlastiveda/4.%20rocnik/Prichod%20Slovanu/Prichod%20Slovanu.pdf>](http://www.zsstrani.cz/dum/Digitalni%20Ucebni%20Materialy/1_stupen/Vlastiveda/4.%20rocnik/Prichod%20Slovanu/Prichod%20Slovanu.pdf).)

Stěny obydlí pokrývaly látky, kůže a kožešiny.³⁰

Obchod

Záznamy ze 7. století obsahují informace o dálkovém obchodu. Byly nalezeny také různé mince (např. jihovýchodním směrem – 2 zlaté byzantské solidy). S příchodem Avarů k Dunaji po roce 568 tok byzantských mincí do střední Evropy zeslábl a v poslední čtvrtině 7. století zcela ustal. Usazení Avarů a Bulharů přerušilo obchodní vztahy s Byzancí na téměř 200 let. Důvodů pro příchod cizích obchodníků mohlo být několik: Slované měli velké zásoby obilí, které zakopávali do země, kůže, kožešiny a výrobky z nich, Čechy a Morava byly bohaté na suroviny – železnou rudu, stříbro, zlato a cín. To všechno jsou však dohady, které lze v tomto pozdním období jen stěží doložit písemnými a archeologickými prameny. Jisté je, že baltský jantar patřil mezi cizí

předměty již v tomto období. Korálky a další skleněné a smaltované předměty se nevyráběly, ale pravděpodobně také kupovaly.³¹

Závěr

V závěru lze říct, že první osídlení raných západních Slovanů bylo významnou historickou událostí, která výrazně ovlivnila formování kultury a identity evropských národů. Časní západní Slované dorazili do Evropy v 5.–6. století a rozšířili se po různých územích a regionech, kde založili svá první osídlení. To vedlo k vzniku mnoha nových tradic, zvyků a jazyků, které dodnes představují součást našeho dědictví a kulturního bohatství.

Díky výzkumům archeologů, historiků a dalších vědců dnes můžeme lépe porozumět historii prvních osídlení raných západních Slovanů a jejich přínosu k formování evropské kultury a identity. Nicméně, přestože bylo dosaženo mnoha úspěchů, stále je mnoho, co je třeba studovat a objevit, aby byla plně odhalena všechna tajemství a záhady prvních západních Slovanů.

Seznam pramenů a literatury

- BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988. 305 s.
- BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009. 475 s. ISBN 978-80-7277-413-5.
- Digitální učební materiály školy: Příchod Slovanů. In ZŠ a ZUŠ Strání [online]. [cit. 2023-01-14]. Dostupný z [www: <http://www.zsstrani.cz/dum/Digitalni%20Ucebni%20Materialy/1_stupen/Vlastiveda/4.%20rocnik/Prichod%20Slovanu/Prichod%20Slovanu.pdf>](http://www.zsstrani.cz/dum/Digitalni%20Ucebni%20Materialy/1_stupen/Vlastiveda/4.%20rocnik/Prichod%20Slovanu/Prichod%20Slovanu.pdf).
- File: Slavic Europe.svg. In *Wikimedia Commons* [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slavic_europe.svg>](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Slavic_europe.svg).
- File: The origin and dispersion of Slavs in the 5-10th centuries.png. In *Wikimedia Commons* [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_origin_and_dispersion_of_Slavs_in_the_5-10th_centuries.png?uselang=cs>](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_origin_and_dispersion_of_Slavs_in_the_5-10th_centuries.png?uselang=cs).

³⁰ Tamtéž, s. 36–37.

³¹ BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 56–58.

- GALUŠKA, Luděk. Archeoskanzen Modrá – průvodce stavbami. In *Slované* [online]. 23. 4. 2008 [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <http://slovane.cz/?p=203>](http://slovane.cz/?p=203).
- GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017. 303 s. ISBN 978-80-7028-488-9.
- KAZANSKI, Michel. *Les Slaves. Les origines (Ier-VIIe siècle après J.-C.)*. Paris: Editions Errance, 1999. 159 s. ISBN 2-87772-166-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002. ISBN 978-80-7277-104-2.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Vlastivěda moravská. Země a lid, Nová řada, sv. 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011. 655 s. ISBN 978-80-7275-088-7.
- Neolitictí zemědělci jako nositelé slovanských genů. In *Původní kultura, zvyky a obřady Slovanů* [online]. [cit. 2023-01-15]. Dostupný z [www: <http://www.slovanskakosile.cz/o-slovanskych-dejinach/neoliticti-zemedelci-jako-slovane/>](http://www.slovanskakosile.cz/o-slovanskych-dejinach/neoliticti-zemedelci-jako-slovane/).
- Roztoky u Prahy, okr. Praha-západ, Středočeský kraj: Raně středověké sídliště a okolí (6.–7. století, v okolí novověké a mladší památky). In *Archeologický atlas ČR* [online]. [cit. 2023-01-10]. Dostupný z [www: <https://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/roztoky_pz_sidliste>](https://www.archeologickyatlas.cz/cs/lokace/roztoky_pz_sidliste).
- RUSANOVA, Irina. *Slavjanskije drevnosti VI–VII vv. (kul'tura pražskogo tipa)*. Moskva: Nauka, 1976. 216 s. [РУСАНОВА, Ирина. *Славянские древности VI–VII вв. (культура пражского типа)*. Москва: Наука, 1976. 216 s.]
- SEDOV, Valentin. *Proischoždenije i rannjaja istorija slavjan*. Moskva: Nauka, 1979. 157 s. [СЕДОВ, Валентин. *Происхождение и ранняя история славян*. Москва: Наука, 1979. 157 s.]
- Stěhování národů a východ Evropy. In *DocPlayer* [online]. [cit. 2023-01-13]. Dostupný z [www: <https://docplayer.cz/5076689-Stehovani-narodu-a-vychod-evropy.html>](https://docplayer.cz/5076689-Stehovani-narodu-a-vychod-evropy.html).
- TUREK, Rudolf. *Čechy na úsvitě dějin*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1963. 335 s., 75 nečisl. s., obr. příl. Vědění všem.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983. 239 s.

Každodenní život časně slovanské společnosti

Viktorie Klennerová

Bc. Viktorie Klennerová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 449025@mail.muni.cz

Daily life of the Early Slavic society

This article focuses on the daily life of the Early Slavs from their arrival on the European continent to the arrival of the Avars. The work is structured into several interconnected thematic units. The main body presents all areas of everyday life in the Early Slavic society, from an enumeration of the foodstuffs used, including their processing methods, to an overview of the developmental changes in Slavic society, an introduction to material culture with a focus on articles of daily use, and a description of festivals and traditions along with customs carried out during the life cycle. Subsequently, the work focuses on units such as housing, material culture, spiritual culture and funerary customs. There is also an introductory issue of the arrival of the Slavs in our territory through the migration of peoples and a final reflection on the origin of our fables.

Keywords: Slavs, Early Slavic Period, daily life, material culture, ritual practices of the Slavs

Úvod

Zaměřením studie je charakteristika každodenního života časných Slovanů. Periodicky je práce ukotvena na období před vstupem Slovanů na naše území, následně na jejich příchod a dále se specializuje na jednotlivé aspekty každodenního života. Cílem práce je ozřejmit všechny oblasti spadající do tematiky všedního života, naznačit jejich vzájemné propojení a vytvořit z nich kompaktní celek. Z tohoto důvodu se bude práce věnovat i oblastem osídlení, materiální kultury, duchovní kultury a pohřebního ritu.

Příchod Slovanů

Před příchodem Slovanů spadala oblast Čech, Moravy a Slezska, v 1. polovině 5. století, pod nadvládu Hunů. Po rozpadu říše Hunů v roce

454 zapříčiněném mimo jiné Římskou říší, které toto území následně náleželo, došlo k příchodu germánských kmenů, jež toto území ovládly.¹

Mezi germánské kmeny, které sem v rámci stěhování národů přišly ze severozápadního Německa během 5. století, lze řadit i Langobardy. Ti toto území v 1. polovině 6. století zcela ovládli. Původně se jednalo o území jižní Moravy a východní část Dolního Rakouska, ale pravděpodobně kolem 1. poloviny 6. století dochází k průniku do Panonie. Zde se Langobardé usazují až do roku 568, kdy z obav před Avary opouští své území a unikají do Itálie, kde si budují vlastní stát.²

K přesunu prvních Slovanů na naše území mohlo docházet již od 4. století, ač toto tvrzení není podpořeno žádnými důkazy v podobě historických či archeologických pramenů ani na Moravě, ani v Čechách. Vede k tomu pouze domněnka, že území jihozápadního Slovenska, fakticky nepatřící Langobardům ani jiným polabským kmenům, nejspíš nemohlo být, kvůli jeho úrodnosti, od 4. století po odchodu neslovanských obyvatel pusté a bez využití. Přesné časové určení průniku Slovanů ale není možné kvůli nedostatečným archeologickým a historickým důkazům stanovit. Až z počátku 6. století pochází důkaz, v podobě zprávy byzantského historika a poradce vojevůdců Belisara Prokopia z Kaisareie, naznačující přítomnost Slovanů jižně od Karpatského oblouku.³ Slované, přesouvající se blíže na naše území, nebyli samostatnou etnickou skupinou ale pouze souhrnem menších společenstev, vyznačujících se snahou o prostý způsob života. Tomu odpovídá i to, že jejich označení je šířeno jejich soupeři Byzantinci, ne od nich samých.⁴

Povědomí o Slovanech, dle častějšího uvedení v písemných pramenech, vešlo ve známost až kolem poloviny 6. století, kdy byly dobývány země kolem Dunaje, např. Rumunsko, Bulharsko i země Balkánského poloostrova. Slované, ač ještě nazýváni jako Veneti, nemířili pouze na jih. K jejich usazení došlo i na území dnešního Maďarska, Německa, Rakouska a Bavorska.⁵ Až od 9. století se v pramenech objevovala jména, kterým se jednotlivé kmeny nazývaly mezi sebou, tedy „*Slovene, slovenski narod, slovensko plemja*“. Do té doby se jim ještě říkalo „*Sclavini, Sclaveni, Sclavi, Anti*“ což bylo označení pro „cizince“, kterým tak říkaly

¹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 9.

² Tamtéž, s. 9–12.

³ Tamtéž, s. 13–15.

⁴ URBANČZYK, Przemysław (ed.). „*Neslované*“ o počátcích Slovanů. Praha: Karolinum, 2011, s. 16–17.

⁵ BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 2. vyd. Praha: Libri, 2015, s. 8–9.

především ostatní národy Evropského kontinentu.⁶ Během stěhování národů se slovanské kmeny postupně rozpadaly na menší. Ty pak mířily různými směry, čímž zasáhly rozsáhlý prostor evropského kontinentu. Např. Obodrité zamířili do severního Polabí, Srbi na území dnešního Srbska, Doudlebové do jihovýchodního Polska a do jižních Čech, Volini na západní Ukrajinu atd. Po odchodu Langobardů se Slované dostali i na území Pomoraví, konkrétně na jižní Moravu či do Dolního Rakouska severně od Dunaje. Mezi nejstarší sídla Slovanů v první polovině 6. století patří osady umístěné na dnešním Slovensku, konkrétně v Žilině, Nitře, Nitranském Hradisku, Čakajovcích, Galantě.⁷

Obydlí

Osídlování našeho území Slovanů probíhalo na nížinných polohách v maximální výšce 300 m n. m., ale běžně spíše do 200 m n. m. Většinou poblíž vodních toků, kde se nacházely úrodné sprašové půdy poskytující za vhodného klimatu příznivou zemědělskou produkci. Na území Slovenska se osídlovaly i horské terény, i když to nebylo příliš časté.⁸

Obr. 1: Rekonstrukční pohled na časně slovanskou osadu v německém Dessau-Mosigkau ze druhé poloviny 6.–první poloviny 7. století. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 27.)

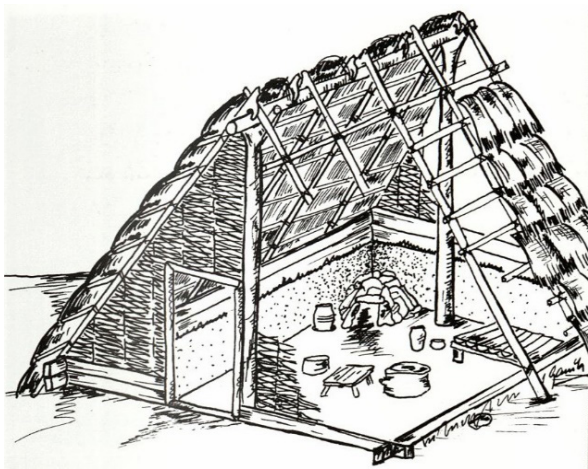
Obydlí časných slovanských sídlišť kruhového či půlkruhového tvaru se dělila na dva základní typy, stavby povrchové a tzv. zemnice či polozemnice. Zatímco povrchové obydlí leželo podlahou na úrovni terénu, zemnice či polozemnice byly stavby zahlobené do země. Uprostřed sídliště se nacházel volný prostor či významný objekt. Kromě

⁶ ŠALKOVSKÝ, Peter. Etnogenéza Slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západ-slovanských národov. *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2018, roč. 13, č. 2, s. 23–24.

⁷ Tamtéž, s. 42–45.

⁸ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 14.

obydlí se v sídlištích nacházely také hospodářské stavby, např. obilnice, kletě či zásobní sklípky. Obilnice, vyhloubené jámy různého tvaru, byly kvůli ohrožení vlhkostí speciálně upraveny vypálením a podepřením stran dřevěnými konstrukcemi tak, aby do nich nezatekla voda. Jejich ústí byla kvůli ochraně před počasím či útoky zvířat opatřena dřevěným poklopem a dokonce zavalena kamenem. Do obilnic se ukládal oves, obilí, pšenice, ječmen i luštěny, jako například čočka. Zásobní sklípky sloužily k uchování potravin, jež potřebovaly konstantní teplotu a vlhkost, tedy především sušené maso a ryby. Ze stejného důvodu jako obilnice byly i zásobní sklípky chráněny poklopem či vytvořeným přístřeškem. Jako zásobárny sloužily i mělce zahluobené jámy nazývané se kletě, do kterých obyvatelé sídlišť uchovávali oděvy, vybavení rodiny a možná i potraviny. Dalšími hospodářskými objekty, jež ale nabyly na četnosti až za dob Velké Moravy, byly velmi vzácně i studny, venkovní hliněné pece či objekty na ustájení domácí zvěře.⁹

Obr. 2: Kresebná rekonstrukce časně slovanské zemnice a jejího vnitřku. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 31.)

Zemnice či polozemnice, byly, jak již bylo zmíněno, obydlí zahluobená pod výškou tehdejšího terénu. Měly pravoúhlý tvar o průměru 3 x 3 či 4 x 4 a byly vybaveny střechou, která byla podepřena nosnými sloupy. Významnou součástí každé zemnice bylo otopné zařízení položené při středu či u jedné ze stěn. Mělo podobu pece s kamennou konstrukcí a většinou leželo naproti vchodu do obydlí. Obydlí na slovanských

⁹ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 26–29.

sídlištích se většinou dělila o tzv. žernov, tedy rotační mlýn se dvěma kameny o průměru 35 až 50 cm. Nejčastěji byly kameny z pískovce, žuly, vápence, čediče a svoru. Ač byly použity i měkké druhy kamenů, výhodnější byly tvrdší druhy kvůli pomalejšímu obrušování.¹⁰

Obr. 3: Zemnice s krytým vstupem v Archeoskanzenu v Modré u Velehradu. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 3.)

Obživa

Obživa slovanských rodin se v období raného středověku soustředila především na zemědělství a chov domácích zvířat. Přestože si zdroje potravy doplňovaly také lovem, rybolovem či sběračstvím, byly to pouze doplňkové činnosti. Staří Slované byli především zemědělci a chovatelé dobytka či jiných druhů zvířat.¹¹ Pěstování plodin sloužilo Slovanům nejen k výrobě základních pokrmů jako chleba, kaše nebo placky, ale také jako krmivo pro koně. Chleba se nejčastěji vyráběl z pšenice obecné, nejběžnějšího typu obilovin. Kaše a placičky se zase připravovaly z prosa obecného, charakteristické plodiny slovanských sídel. Slované dále pěstovali a konzumovali luštěniny, zejména hrách setý a čočku či dokonce i konopí.¹²

¹⁰ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 65–69.

¹¹ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 40.

¹² Tamtéž, s. 42–43.

Obr. 4: Pšenice. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 42.)

Obr. 5: Oves. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 43.)

Dalším způsobem obživy Slovanů v 6. a 7. století byl chov rozmanitých zvířat, která svým chovatelům poskytovala především potravu živočišného původu. Jednalo se především o dobytek a v menší míře prasata, dále o ovce, kozy a drůbež. Poživatinou bylo také koňské maso nebo vzácně psi a kočky. Nejčastějším chovným zvířetem byl dobytek, kvůli snazší přepravě při stěhování národů. Stádo stačilo vyhnat na trávu do přírody a tam se pod dohledem pasáků samo páslo. Zatímco dobytek

preferoval trávu v nížinách, ovce a kozy se živily i méně kvalitním porostem na vyvýšených stráních.¹³

Prasata byla Slovy chována, jelikož se dokázala uživit i v místech, kde již nezbyvalo dostatek potravy pro dobytek, především kvůli rozmachu vesnic. Navíc začalo být zvykem prasata před porážkou dokrmovat v chlévech u obydlí, kde dobytek být nemohl.¹⁴

Původním důvodem pro chov koní bylo zužitkování jejich masa pro jídlo. Koňské maso bylo hodnotově stejně výživné jako vepřové. Slované v 6. a 7. století využívali koně již jen pro jezdeckví a k nošení nákladů. Díky jejich užitečnosti byli koně i dvakrát či třikrát dražší než dobytek a svou cenou se mnohdy rovnali či i převyšovali cenu lidského otroka.¹⁵

Drůbež byla Slovanskými předky chována nejen kvůli masu, ale i z kulturních důvodů. Jejich vejce se dávala do hrobů. Vzácně se používala i vejce husí. Tato vejce byla pohřebním milodarem a na slovanských pohřebištích se nacházela od 7.–8. století. Zvyk přetrval nejen do období Velké Moravy, ale i do doby pokřesťanství. Vejce byla tak rozšířeným zvykem, že se dokonce vyráběly jejich imitace z kamene.¹⁶ Dalšími ptáky chovanými nejen na maso, ale i z rituálního důvodu byly husy a kachny. I jejich vejce „zdobí“ slovanská pohřebiště. Jejich chov byl ale mnohem vzácnější než například chov kura domácího, kterého mohlo být až desetkrát více.¹⁷

Velkou zálibou byl pro Slovy lov divoké zvěře, který lze považovat z hlediska výživy jen za přidanou hodnotou. Nejčastějšími úlovky byli jeleni, divoká prasata a srnci, tedy velcí savci. Mezi ty menší patřili především zajáci a lišky, vzácně také veverky, jezevci či bobři. Kromě savců byli loveni i ptáci žijící v lesích a na stepích. Lov ale nebyl u Slovanů příliš častou činností; to se změnilo až s nástupem velmožů a knížat velkomoravské doby, kdy se z něj stala výsada.¹⁸

¹³ Tamtéž, s. 48–50.

¹⁴ BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2005, s. 61.

¹⁵ Tamtéž, s. 61–62.

¹⁶ Tamtéž, s. 95.

¹⁷ Tamtéž, s. 64–65.

¹⁸ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 52–54.

Obr. 6: Leckdy vzácné kožešiny a kožky drobné zvěře vystavované v rámci akcí pro veřejnost v Archeoskanzenu v Modré u Velehradu. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 53.)

Obr. 7: Sokol stěhovavý. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 53.)

Slovanská společnost

První fáze vývoje staroslovanské společnosti stála na tzv. velkorodinách, kde všichni členové sice nežili pod jednou střechou velkého domu a bydleli již ve vlastních obydlích, ale společně byli hospodářskou, politickou i právní základnou společnosti. Postupně se tyto velkorodiny rozpadaly na samostatně žijící rodiny, jejichž svazky nabyly monogamní povahy. Takovéto skupiny se nazývají patronymie. Patronymie mají svého předka, vlastní jméno a společné vazby právního charakteru. Od té doby dochází k přechodu od pokrevních společenství ke společenstvím sousedským či i teritoriálním. Význam rodu či kmene ubývá a tyto skupiny se stávají pouhými územními organizacemi.¹⁹

¹⁹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 123–125.

Sídelní jednotky, jako součásti větších sídelních celků, ovlivněné geografickým ohraničením, se pravděpodobně postupně vyvíjely do podoby hradeckých obcí, tedy tzv. malých kmenů. Dále zde existovaly vůdčí kmeny, které se utvářely během po sobě následujících vln stěhování národů. Tato vůdčí kmenová uskupení se v písemných pramenech označují Boemani či Behemi pro obyvatele Čech a Marvani či Marava pro obyvatele Moravy.²⁰

V průběhu 8. století, kdy se Slované zapojují do feudálního systému, vzniká systém žup jako základních politických stavebních kamenů slovanského světa, umožňující svým občanům realizovat jejich právní identitu. Župy měly podobný systém, příbuznost jazyků, práv i rituálů.²¹

Předměty v každodenním životě

Základní předmět téměř každého Slovana byl železný nůž, který ho jako součást oděvu dokonce doprovázel až do žárového hrobu. Právě tam se našly pozůstatky těchto běžných, ale důležitých doplňků oděvu. Vzhledem k jeho všestrannému využití v každodenním životě se jeho podoba po staletí ani nepotřebovala měnit.²²

Kromě součástí oděvů byly železné předměty využity i jako nástroje. Mezi takové předměty patřily např. křesadla, srpy, sekery, dláta a šídla. Byly nalezeny na pohřebištích žárových i pozdějších kosterních hrobech. Jednalo se o nástroje využívané pro každodenní život, např. na sklizeň či opracování materiálů atd.²³

Dalšími nejběžnějšími předměty využívanými v každodenním životě byly ty, jež se využívaly k vaření a skladování potravin. Hrnce z keramiky, typické pro období časných Slovanů, mají výšku od 8,3 do 42 cm a jejich nejširší část nebyla větší než 30 cm. Hrnce pod 15 cm byly využity jako nádoby položené na stolech, zatímco hrnce větší než 30 cm měly především zásobovací charakter. Předpokládá se, že jedna slovanská rodina využila pro přípravu potravy ročně až 20 nádob o obsahu 2 l.²⁴

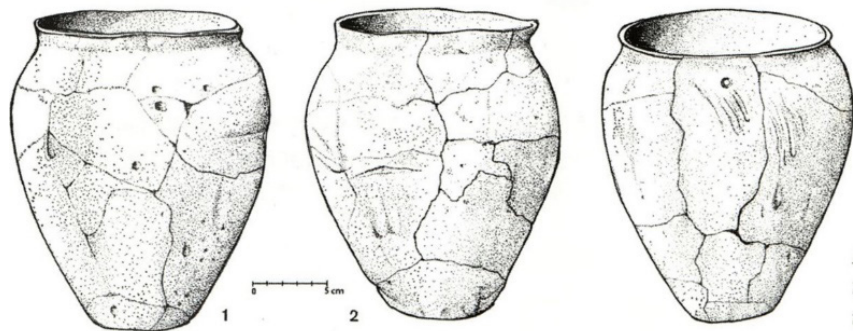
²⁰ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011, s. 59–60.

²¹ PLETESKI, Andrej. Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů. *Archeologické rozhledy: informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v ČSSR*, 2013, roč. 65, s. 619.

²² MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011, s. 128–129.

²³ FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasných slovanských dobách*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994, s. 81–83.

²⁴ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 159.

Obr. 8: Nádobý časně slovanské kultury s keramikou pražského typu ze 6. století, pocházející z pohřebiště v lese „Trnava u Břeclavi“. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 39.)

Předměty z keramiky pro každodenní potřebu nebyly jen takové, které se používaly pro vaření a skladování potravin. Jednalo se o přesleny, tavné kelímky či kahance. Tavné kelímky byly využívány především pro technické potřeby. Tavily se v nich různé druhy materiálů, tedy sklo, barevný kov, email. Přesleny byly vytvářeny z velmi jemných materiálů a dělily se do několika typů, např. kulovitý, bočníkovitý a dvoukónický, vyhotovený za využití rotace. Právě poslední zmíněný typ byl podle dochovaných archeologických nálezů na území Slovenska využíván nejvíce. Důvod využití kahanců nám není zcela znám. Jedná se o malé nádoby asi 4,5 cm ojedinele nalezené na sídlištích a pohřebištích.²⁵

Dále se v každodenním životě používaly i toaletní předměty, jež ve slovanské společnosti plnily především estetickou roli. Hřebeny existovaly dvojího typu: třívrstvé jednostranné nebo oboustranné. Existence těchto dvou typů hřebenů na jednom umístění je pravděpodobně důkazem styku slovanských osadníků s jiným etnikem. Například třívrstvé jednostranné hřebeny byly využívány Langobardy, třívrstvé oboustranné zase pochází z římských provincií. Důkazy nám předestírají, že byly výdobytky těchto národů, například právě v podobě hřebenů, prastarými Slovy přejaty, používány a postupně zdokonalovány. Muselo tedy docházet ke společným kontaktům.²⁶

25 FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994, s. 79–80.

26 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 136–142.

Slavnosti a lidové tradice

Smyslem pořádání slavností bylo zajistit základní existenční potřeby společnosti. Slavnosti se konaly v různých ročních obdobích: zimní a letní slunovrat, podzimní sklizeň a příchod jara. I když tyto slavnosti postupně nahrazovaly církevní svátky jako Velikonoce, Vánoce a letnice, nikdy k jejich úplnému odstranění nedošlo a existují vlastně dodnes.²⁷

Období zimního slunovratu bylo rozděleno na několik svátečních obřadů. Byl to tzv. kračun, svátek nejkratšího dne v roce, který pro Slovy představoval oslavu úmrtí starého a narození nového slunce. Následující byl ovseň, který měl zajistit bohatou úrodu v budoucím roce prostřednictvím obsypávání lidí zrním. Třetím svátkem, slavícím se v zimním slunovratu, byla koleda, tedy zpívání písní a zaříkadel spolu s navštěvováním domácností s žádostí o obdarování od hospodáře. Štědrost totiž měla zaručovat bohatství a úrodu. Poslední, co se v zimním slunovratu pořádalo, byly maškarní průvody a hry. Byly symbolem ochrany před zlými démony a duchy, kteří by mohli způsobit nemoc či neúrodu. Nutností takových průvodů byly masky zvířat, pokládané Slovy za ochranné, tedy vlci, medvědi, koně atd.²⁸

Oslavy jara byly symbolem obrození života, proto byla na počátku jara vynášena smrt v podobě ohavné figuríny zvané Morana či Mořena. Měla vyjadřovat pád démona zimy, jelikož byla vhozena do očištného ohně a následně namočena v tekoucí vodě. Tento magický obřad byl pak doprovázen tancem a zpíváním. V podobném duchu byla i další slavnost, a to nošení máje na Květnou neděli. Porazil se mladý stromek, jenž bohatě ozdoben barevnými stuhami a pentlemi byl nesen v čele průvodu procházejícího vesnicí. I tady byl součástí slavnosti tanec a zpěv na oslavu jara. Na jaře se také pořádal průvod do polí s modlou některého pohanského boha v čele průvodu, který symbolizoval prosbu o úrodu a odvrácení živelných pohrom. Pořádání průvodu představovalo možnost se pobavit, napít i hrát různé veselé hry.²⁹

V rámci oslav, které byly konány za všechna roční období, byly nejvýznamnější slavnosti letního slunovratu. Kromě oslav zajišťujících zdárný proces zrání se uctíval nejdelší den v roce, jenž byl připodobněn životu, spolu s nejkratší nocí, která představovala smrt. V letním slunovratu se dále slavilo obřadní koupání, pálení ohňů, strojení a pochovávaní symbolické figury. Většina těchto činností se děla v noci

27 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 104.

28 Tamtéž, s. 104–105.

29 Tamtéž, s. 105.

a často byla spojena s pitím alkoholu, tančením až bujarým dováděním. Posledním, co se v letním slunovratu slavilo, byly dožínky. Měly symbolizovat sklizení úrody polních plodin, při kterém se děkovalo bohům za jejich přízeň obětinami v podobě stětí kohouta či sražení kozla a vzorku z každého druhu sklizené plodiny. Tyto oslavy provázal bohatý hodokvas, při němž se prováděla věštba z vína či medového koláče nejvyšším veleknězem za přítomnosti vesnice.³⁰

Zvyky v průběhu života

Porod dítěte, symbolizující vstup člověka do života, byl prováděn zásadně v soukromí kvůli ochraně rodičky i novorozence před zlými démony. Aby si naklonili Rožanici, představující dobro, byl na stůl chystán chléb a nádoba s vínem. Mělo se jednat o sudičku, která měla mít v moci určení osud novorozeněte. Při porodu zpočátku nesměla rodiče pomáhat ani starší žena-babka, jelikož byl porod prováděn tajně ve chlévech či klatích. Po narození bylo novorozeně z důvodů ochrany před zlými démony přistrčeno k ohni a vybaveno amulety ze zubů a drápů silných zvířat. Rodička nesměla opustit obydlí či provádět důležité práce jako péct chleba či nabírat vodu, a to z přesvědčení, že je nečistá. Teprve po určité době směla rodička přijímat či vykonávat návštěvy a dítě tak mohlo být přijato do rodiny i do společnosti.³¹

Dítě rostlo a v případě, že to byl chlapec, bylo v jeho sedmi letech zvykem ostříhat mu vlasy. Tento akt se nazýval postřížiny a byl prováděn proto, že vlasy jsou symbolem síly a tudíž jejich ostříhání bylo obětování bohům, aby chlapci zaručili zdárný růst. Po christianizaci byl připojen k významným obřadům u dětí i křest, který byl prováděn jen dvakrát do roka. Mnoho novorozenců tudíž nestihlo být před předčasnou smrtí pokřtěno.³²

Následujícím důležitým životním obřadem byla svatba, k níž mohlo dojít pouze dvěma způsoby. Buď dohodnutým výkupem od otce nevěsty, nebo únosem dívky. Akt svatby byl provázen vyměňováním darů a záruk spolu s darem k manželce v podobě střevíců a prstenu. Nevěstinu svolnost k manželství představovalo odříkání slibů a přípitek. Po dobu konání svatby byla nevěsta zcela zahalena závojem. Po svatbě byla přenášena přes práh, který i se stolem museli novomanželé třikrát obejít se svíci v ruce. Následně se poklonili ohništi s ohněm a poté si žena mohla odhalit tvář, ač vlasy si měla zahalit šátkem. Svatebčané se

³⁰ Tamtéž, s. 105–108.

³¹ Tamtéž, s. 108.

³² Tamtéž.

ještě, zřejmě kvůli očištění, vydali k tekoucí vodě a pak následovala hostina s hudbou, tancem i zpíváním. Při hostině se podávalo typické obřadní jídlo, kohouti a slepice.³³

Slované byli známí svou péčí o hosty, což byl jejich typický, všemi chválený mrav. Významným symbolem pohostinnosti Slovanů bylo podávat cizincům chléb se solí. U východních Slovanů bývalo zvykem nabídnout hostovi k jídlu vše, co domácnost vlastnila. A i když tento zvyk již vymizel, snaha pohostit zůstala u potomků Slovanů dodnes.³⁴

Pohřební ritus

Pohřbívání žehem se objevovalo u nejstarších Slovanů, kteří tyto spálené ostatky ukládali do tzv. popelnic, uložených do země maximálně 50–60 centimetrů hluboko. Další možností pohřbívání bylo uložení kosterních pozůstatků do vyhloubené jámy, buď v nějakém obalu či bez něj. Hrob nebyl pouze uložištěm kostí, měl kultovní význam, jelikož byl nalezištěm milodarů uložených spolu s ostatky. Jednalo se o keramiku uloženou na spálených kostech, parohovité jednostranné hřebeny, bronzové pinzety, železné přezky, nože, železné jehly, skleněné perly atd. Nejednalo se jen o předměty, nýbrž i potravu, jež byla uložena spolu s ožehlými kostmi. Mohlo to být obilí, části kura, kozy, ovce či srnce.³⁵

Jelikož byla hrobová výbava spálena spolu s mrtvými, nemůžeme absenci milodarů považovat za projev chudoby. Neexistence takových předmětů v hrobech mohla znamenat, že došlo k jejich zániku při spálení. Například v Čechách těchto archeologických památek nebývá mnoho, pouze zlomky či části křesadel nebo kostěných hřebenů. Na Moravě jsou nálezy v dochovanější podobě – pestrobarevné korálky, přesleny či železné přezky a nože. Nalezeny byly i nádoby obsahující patrně nějakou potravu. Mohly to být zbytky hostiny, které se do hrobu dostaly z důvodu hodování v den pohřbu.³⁶

Duchovní život

Nejstarší zmínky o slovanském náboženství pochází z dob útoků na Balkánský poloostrov a na Byzanc. Jedná se o písemné zaznamenání vztahu Slovanů a jejich božstva od jistého Prokopiose. Ten zmiňuje, že Slované uznávají jediného boha, pána blesků tzv. Peruna, kterému z vděčnosti za záchranu života v boji obětují skot i další zvířata. Díky těmto

³³ Tamtéž, s. 108–109.

³⁴ Tamtéž, s. 109–110.

³⁵ BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 28.

³⁶ Tamtéž, s. 30.

informacím můžeme náboženství Slovanů, podle jeho vypovídajících rysů, zařadit mezi ostatní indoevropská náboženství.³⁷ Ač byl bůh Perun v čele slovanského pantheonu bohů, nebyl božským stvořitelem lidstva a všech věcí. Tím byl tzv. Svarog, nebeský kovář přinášející lidstvu oheň, ale také působící jako pasivní síla nijak nezasahující do života lidí a řádu věcí. Perun byl však Slovany ctěn více i z toho důvodu, že byl válečným božstvem. Jeho zbraň, válečná sekera, byla oblíbenou zbraní slovanských válečníků.³⁸ Kromě bohů byli znakem slovanského náboženství i duchové. Ti se dělili se na nebezpečné, před kterými se bylo třeba chránit, či prospěšné, které bylo třeba si naklánět dary a obětinami. Patřili mezi ně duchové přírody, tedy rusalky, vodníci, víly, povětrnice, duchové hor a skal. Velmi významní byli tzv. ochranní démoni žijící v peci a zhmotňující se jako samotný oheň. To byl také důvod, proč se mladé nevěsty při svatebním obřadu ukláněly ohništi nebo proč byla novorozeňata přibližována po porodu k ohni. Právě očistná moc ohně byla důvodem pohřbívání mrtvé žárem.³⁹

Posvátné byly pro Slovany i některé stromy, rostliny či zvířata. Jednalo se například o břízu, ořech či dub, jenž byl znakem boha Peruna. Z rostlin to bylo jmelí na podporu plodnosti či divoké růže a trnky na ochranu před zlými démony. Lesy byly za dob Slovanů považovány za vážené, jelikož se věřilo, že v jejich korunách žijí bohové, duchové i démoni. Co se týká divoké zvěře, tak největší úcty požívala silná zvířata jako medvědi, jeleni či vlci. Z domácích zvířat to byl pes, kuň a kohout, který měl svým kokrháním prý zahánět zlé démony.⁴⁰

Báje

Společné kontakty s jinými kulturami je možné dohledat i v bájích. Například jméno knížete Přemysla pochází z dob Langobardské dynastie, a to díky své příponě – mysl. Dlouhovousí neboli Langobardi inspirovali naše předky již za jejich pobytu. Zajímavostí byl genetický průzkum, jehož výsledky doložily spojitost s českým obyvatelstvem. Je tedy možné, že zde část Langobardů zůstala a včlenila se mezi naše předky. Také

37 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných Slovanů*. Praha: ISV, 2002, s. 185–187.

38 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6. –10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 93.

39 Tamtéž, s. 98.

40 Tamtéž, s. 99–100.

samo langobardské prostředí pravděpodobně nabídlo řadu inspirací a impulsů vedoucích k našim prapůvodním bájím.⁴¹

Závěr

Ze studie vyplývá, že každodenní život časných Slovanů byl výrazně ovlivněn klimatickými změnami nového území. Slované na tyto změny ročních období museli reagovat, ať již v oblasti obživy a jejího zajištění před zimou, v oblasti stavby životaschopného obydlí či v oblasti mytologie, kdy síly přírody byly chápány jako moc pohanských božstev. Konec i začátek ročních období se pojil s náležitými slavnostmi, které měly většinou za cíl oslavit život. S tím je spjat i cyklus života a jeho zvyky od narození až po smrt. Právě tyto rituály a tradice jsou jedním z nejvýraznějších odkazů, které nám časně slovanská společnost poskytla prostřednictvím archeologických výzkumů i orálních pramenů z matky na dceru a otce na syna. Byly tak důležitou a nedílnou součástí jejich běžného života, že se i přes budoucí christianizaci společnosti dochovaly v téměř nezměněné podobě až dodnes.

Seznam pramenů a literatury

BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1340-7.

BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 2. vyd. Praha: Libri, 2015. ISBN 978-80-7277-538-5.

BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-413-5.

FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasných slovanských dobách*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia. ISBN 80-88709-17-2.

GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků: O Moravě v 6.–10. století*. 2. vyd. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017. ISBN 978-80-7028-488-9.

CHARVÁT, Petr. *Příběhy dávného času: staré pověsti české dnes*. Praha: Vyšehrad, 2022. ISBN 978-80-7601-605-7.

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-103-5.

41 CHARVÁT, Petr. *Příběhy dávného času: staré pověsti české dnes*. Praha: Vyšehrad, 2022, s. 119–153.

- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011. Vlastivěda moravská. ISBN 978-80-7275-088-7.
- PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných Slovanů*. Praha: ISV, 2002. ISBN 80-85866-91-9.
- PLETERSKI, Andrej. Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů. *Archeologické rozhledy: informační orgán archeologických a příbuzných vědeckých ústavů v ČSSR*, 2013, roč. 65, s. 618–641. ISSN 0323-1267.
- ŠALKOVSKÝ, Peter. Etnogenéza Slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západoslovanských národov. *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2018, roč. 13, č. 2, s. 12–55. ISSN 1337-0707.
- URBAŇCZYK, Przemysław (ed.). „Neslované“ o počátcích Slovanů. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1945-3.

Řemeslná a zemědělská činnost časných Slovanů

Daria Kozhevnikova

Bc. Daria Kozhevnikova
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 507606@mail.muni.cz

Crafts and agricultural activity of the Early Slavs

The article deals with the main craft production of the Early Slavs and its development. Emphasis is placed on the processing of such materials as clay, metals, wood, bone, horn and stone. Also, part of the article is devoted to the production of tools used in agriculture.

Keywords: Slavs, West Slavs, Prague-type Pottery Culture, agriculture, ceramics

Úvod

Materiální kultura je souhrn všech materiálních hodnot vytvořených určitou kulturou, její ztělesněná složka. Vzhledem k tomu, že různé společnosti se vyznačují různými kulturami, uvažuje se proto pro úroveň zobecnění o materiální kultuře lidstva, jednotlivých lidí apod. U Slovanů je řemeslná výroba důležitou součástí hmotné kultury.

Řemeslná výroba prvních Slovanů obvykle nepřesahovala rámec domácí výroby a nevyžadovala specializované vybavení nebo dílny. Zpracovávaly se běžně dostupné materiály: hlína, dřevo, kost, rohovina, kůže, vlna a kámen. První slovanští osadníci si vyráběli všechny životní potřeby – nářadí, nádoby, oděv, obuv, zbraně – podomácku nebo je získávali výměnou, popřípadě jako kořist.¹ Značná část výroby měla řemeslný charakter, takže profesní specializace se týkala pouze kovovýroby a podobných činností. Proto rozvoj osídlení dlouho nevedl ke vzniku měst. Dále se blíže podíváme na výrobu výrobků z kovu, rohoviny a kostí, skla, dřeva, kamene a hlíny. Zvláštní pozornost si zaslouží výroba nástrojů používaných v zemědělství prvními Slovanů.

¹ VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 155.

Obr. 1: Řemesla (*Otkuda jest' poshli remjosla na Rusi...* In *Idnakar: Istoriko-kul'turnyj muzej-zapovednik Udmurtskoj Respubliki imeni M.G. Ivanovoj* [online]. [cit. 2023-02-10]. Dostupný z [www: <https://idnakar.pf/rubriki/tajny-drevnih-remesel/otkuda-est-poshli-remjosla-na-rusi/>](http://www.idnakar.pf/rubriki/tajny-drevnih-remesel/otkuda-est-poshli-remjosla-na-rusi/).)

Malovýroba v domácnostech

Drobnou domácí výrobou se rozumí řemeslná výrobní činnost prováděná pro uspokojení vlastních potřeb nebo potřeb nejbližšího okolí v obydlích nebo na volném prostranství před nimi, na níž se podílí jedna osoba nebo několik členů jedné rodiny. Často to nebylo jejich hlavní zaměstnání, protože jejich prioritní prací bylo zemědělství a chov dobytka. Typickými domácími řemesly bylo například řezbářství z rohoviny a kostí, drobné truhlářství, výroba látek a zpracování kůže, šití oděvů a obuvi, výroba mlýnských kol a mlýnských kamenů a výroba keramických nádob. V 9. století ještě byla mnohá z těchto odvětví základem drobné domácí výroby.²

Vděčným materiálem podomáckých aktivit bylo dřevo. Nacházelo se téměř všude a na jeho zpracování postačila sekera, a hlavně dobře naostřený nůž. Bohužel málokde se dřevěné výrobky zachovaly.³

Pravděpodobně nejtypičtější a časově nejnáročnější domácí prací pro ženy bylo šití oděvů a bot. Muži se podíleli na získávání surovin a údržbě rozbitých pracovních nástrojů. Na počátku však byla výroba látek. Ženy je vyráběly z rostlinných a živočišných vláken, tj. z konopí, kopřiv, lnu, hedvábí, mohéru, vlny, žíní, zvířecí srsti a také z lidských vlasů. Především ovšem vytvořili předivo. Předivo se pak muselo sprádat na vřetenu, které se skládalo z osnovy a hřídele. Měla-li slovanská žena k dispozici dostatek příze, mohla přistoupit k tkaní samotné látky. K tomu však potřebovala tkalcovský stav, ale ten zcela jistě nebyl součástí

každé domácnosti.⁴

Tkaniny však byly zhotovovány i jednodušeji, bez užití vertikálního stavu, takže mohly vzniknout v každé slovanské domácnosti. Používalo se přitom sestavy malých čtvercových parohových destiček s pěti otvory, jimiž byly provlečeny nitě. Takováto soustava se označuje termínem bardo, případně destičkový stav. Činnost tkadleny pak spočívala v tom, že destičkami s nitěmi vzájemně otáčela tak, že výsledkem byl úzký proužek látky.⁵ Oděvy byly sešívány pomocí kostěných a železných jehel s oušky a nitěných přízí nebo úzkých kožených pásků. Jehly se přechovávaly ve zdobených kostěných jehelníčcích. Látky byly stříhány víceúčelovými pérovými nůžkami.⁶

Řezání parohů a zpracovávání kostí bylo záležitostí mužů. Suroviny k tomu měli poměrně dost. Kost'áři využívali hlavně dlouhé duté kosti ovčí a skotu, nepohrdli však ani lopatkami, žebry, či dokonce kostmi z chodidel. Aby se surovina dala řezbářům dobře opracovávat, musela být předem připravená. V případě kostí to spočívalo v jejich vyvaření ve vodě, u parohů se muselo přikročit k jejich změkčení. K tomu zřejmě sloužil speciální nálev z rozmačkaných štavelových listů.⁷

Podomácku se vyráběly různé zahrocené nástroje jako kostěná šídla, jehlice a proplétáčky, ze zvukových nástrojů pak hlavně píšťalky a bručáky. Parohovina sloužila ke zhotovování roubíků, jednoduchých střenek nožů, amuletů a trofejí, vábniček a zřejmě i některých dalších předmětů. Zvláštní výrobek představují tzv. brusle. Chápou se jimi dlouhé, na dorzální straně naplocho ohlazené kosti, někdy opatřené otvory, vždy však na jedné straně oboustranně osekané do špičky. Obvykle se má za to, že představovaly pracovní nástroj používaný při zpracování kůží.⁸

Kovové předměty

Kovové předměty jsou velmi vzácné jak na nekropolích, tak na sídlištích. Nejběžněji nacházeným předmětem denní potřeby, ale bez možných chronologických souvislostí, je bezesporu železný nůž.⁹ Častější je výskyt nožů na nekropolích než ze sídlišť, s čímž korespondují

² GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 64.

³ KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. 1. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986, s. 50.

⁴ GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 64.

⁵ Tamtéž, s. 65.

⁶ Tamtéž, s. 68.

⁷ Tamtéž, s. 68.

⁸ Tamtéž, s. 69.

⁹ BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 43.

i nálezy moravské. K zajímavým poznatkům, které souvisí bezesporu s pohřebními obřady, představami a zvyky pohřbívající populace, náleží zjištění, že v šesti případech byly nože uměle deformovány ohnutím.¹⁰ Mezi součásti oděvu patří přezky opasků, které taktéž známe téměř výhradně z žárových hrobů moravských a slovenských. Byly klasifikovány dva typy, a to ve třech případech exempláře s pravidelným rámečkem a v pěti s prohnutými rameny rámečku.¹¹

Poslední skupinu železných předmětů představují, kromě drobných neurčitelných železných zlomků či artefaktů funkčně neklasifikovatelných, zbraně a součásti vojenské výstroje. Samy archeologické nálezy militárií z časně slovanského období jsou však více než skrovné. Náleží k nim především železné hroty šípů luku.¹²

Předměty z barevných kovů

Podobně jako předměty ze železa je na sídlištích i žárových nekropolích velmi vzácný výskyt artefaktů z barevných kovů. Bohužel nevíme, zda se pod oxidačními vrstvami skrývá bronz, měď, mosaz či jiné slitiny. Většinu nalezených předmětů z barevných kovů lze zařadit ke šperkům či součástem oděvu.¹³ Výraznější chronologické postavení však shledáváme u lisovaných plechových závěsků lichoběžníkovitého (trapézovitého) tvaru zdobených někdy raženými body.¹⁴ Další skupinu výrobků z barevných kovů představují předměty každodenní potřeby.¹⁵ Ze žárových hrobů v Přítlukách a také ze Staré Břeclavi pak známe pinzety řazené vedle kostěných hřebenů k toaletním potřebám. Pinzety jsou poměrně častým nálezem v kostrových hrobech ze 7.–8. století v Podunají a známe je i z nejstarších vrstev slovanského osídlení. Nelze je však použít jako základ pro datování, neboť se v nezměněné podobě používají již od římských dob.¹⁶

10 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 128–129.

11 Tamtéž, s. 129.

12 Tamtéž, s. 129–130.

13 Tamtéž, s. 131.

14 Tamtéž, s. 131.

15 Tamtéž, s. 132.

16 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí.* 1. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986, s. 81.

Obr. 2: Lety u Dobřichovic, hromadný nález z 6.–7. století. Měděné kotle, misky, železná radlice, srpy, část kosa, sekery, část nůžek, závěsy kotlů ad. (BERÁNOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století.* Praha: Libri, 2009, s. 44.)

Nalezeny byly také mince. Mince by měly být vlastně hodnoceny zvlášť jako samostatná skupina hmotných památek, ale v době 6.–8. století, kdy na slovanském území v Čechách, na Moravě i na Slovensku ještě vůbec nebyly vyvinuty zbožně-peněžní vztahy, nepředstavovaly všeobecný ekvivalent směny.¹⁷ Během celé dlouhé periody od příchodu Slovanů na naše území až po zánik velkomoravského státního útvaru jsou nálezy mincí, ať již velmi vzácných západních nebo byzantských či starších antických, pouze dokladem přítomnosti cizích kupců, zahraničního dálkového obchodu, ale také jejich transformace z platidla v artefakty souvisejícími s věrskými představami.¹⁸

Předměty z parohu a kosti

Výroba takových předmětů byla složitá, vyžadovala zvláštní dovednosti a speciální nástroje, a proto nebyla rozšířená. Ale různá šídla, proplétáčky a kostěné brusle jsou natolik jednoduché, že mohly být vyrobeny v každé domácnosti.¹⁹ Hřebeny řazené ke skupině toaletních potřeb představují bezesporu v rámci časně slovanské hmotné kultury jeden z mála častěji se vyskytujících artefaktů s mnohdy vysokou estetickou úrovní, u některých typů využitelných také pro preciznější závěry chronologické.²⁰ Rozeznáváme třívrstvé hřebeny jednostranné nebo oboustranné.²¹ Hřebeny jsou jedním z důležitých prostředků datování, zejména u souborů s keramikou pražského typu. V kostrových hrobech jihoslovanských se sporadicky objevují jen v jejich starší fázi – Želovce. Nevyskytují se na mladších pohřebištích jako je Štúrovo, Nové Zámky,

17 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 134.

18 Tamtéž, s. 134–135.

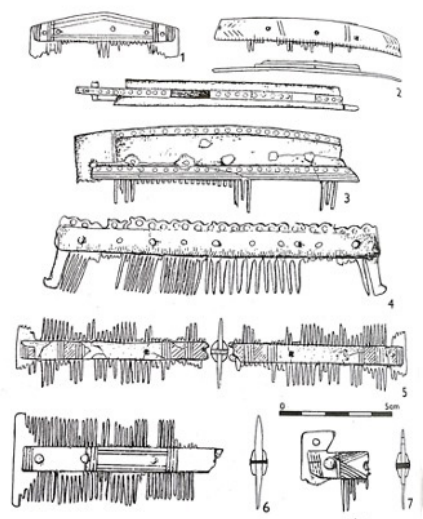
19 Tamtéž, s. 136.

20 Tamtéž, s. 136.

21 Tamtéž, s. 137.

ale neznáme je ani v Devínské Nové Vsi a v Holiarech. Jsou nepochybně jevem spjatým velmi úzce s celkovým způsobem života.²²

Kostěné závlačky jsou typickou součástí výbavy hrobů prostých příslušníků nomádských kmenů a patří mezi pomůcky. Vyskytují se na pohřebištích na jihozápadním Slovensku, byly nalezeny v Mikulčicích. Z materiálu pohřebiště Kudyrge na Altaji můžeme jmenovat několik exemplářů závlaček, nalezených spolu s předměty datovanými po polovině 7. století. Závlačky tohoto typu se dostávají ze Střední Asie do karpatské kotliny koncem 7. století. V pozdějším období jsou již poměrně vzácné.²³

Obr. 3: Kostěné třívrstvé jednostranné (1–4, 7) a oboustranné (5–6) hřebeny z Čech, Moravy a Slovenska. (MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha, 2002, s. 138.)

Tzv. šídla – proplétáčky patří k nejpočetnějším nálezům kostěných předmětů z předvelkomoravského a velkomoravského prostředí.²⁴ Dalším zajímavým nálezem byly kostěné brusle. Mohly se používat k různým účelům, od bruslení až po hlazení látek.²⁵

Předměty ze skla

Jedinými doklady výrobků ze skla jsou v časně slovanském období skleněné korálky. Pocházejí téměř výhradně ze žárových hrobů.²⁶ Skla byla nejčastěji barvena pomocí mědi a železa, tedy na modro a modrozeleno,

22 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. 1. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986, s. 83.

23 Tamtéž, s. 75.

24 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 143.

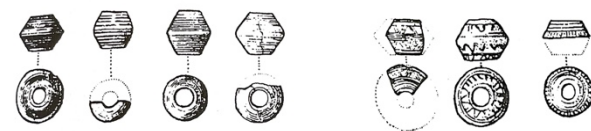
25 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 42.

26 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 144.

v jednom případě je doložen i mangan, který může v podobě kysličníku manganitého barvit, v menším množství i odbarvovat. V případě sodného skla je doložen antimon, používaný k sytě žlutému zbarvení stejně jako k odbarvení.²⁷

Kamenné předměty

Džbány – zahrnuté v inventáři jen několika obydlí, sloužily k mletí pro velkou rodinu nebo někdy pro celou osadu. Poměrně častým nálezem na časně slovanských sídlištích jsou kamenné brousky. Brousky jsou nepřímým důkazem o používání železných nástrojů a zbraní, které jinak nacházíme na časně slovanských lokalitách poměrně velmi ojediněle a vzácně.²⁸ Na rozdíl od brousků jsou nálezy křesacích kamenů uváděny téměř výhradně z hrobů.²⁹ Posledním druhem předmětů vyráběných z kamene jsou přesleny. Byly částečně keramického původu a částečně z kamene, přičemž někdy je materiálové rozlišení bez detailních analýz velmi obtížné.³⁰

Obr. 4: Kamenné přesleny, okres Břeclav. (MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha, 2002, s. 133.)

Dřevěné předměty

Dřevěné výrobky a předměty z organických hmot vůbec představovaly velkou a nezastupitelnou část slovanské hmotné kultury. Dřevěné předměty tvořily součást inventáře domácností, zhotovovány z nich byly různé pomůcky a části nářadí i nástrojů.³¹ Namátkou můžeme jmenovat zemědělské nástroje používané k mlácení obilí, potěračky – třepačky

27 BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 47–48.

28 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 147.

29 Tamtéž, s. 148.

30 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin. Vlastivěda moravská. Země a lid, Nová řada*, sv. 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011, s. 70–71.

31 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, 2002, s. 148.

sloužící k odstraňování zlámaných dřevnatých částí lýka, nářadí na lámání lněných a konopných lodyh tzv. lamky – trdlíce, dřevěné přeslice a vřetena, dřevěné násady různých nástrojů a nářadí, dřevěné nádoby, proutěné koše, vrše sloužící k rybolovu atd.³²

Keramika

Pro poznání nejstaršího období slovanského osídlení představuje keramika takřka jediný a hlavní archeologický pramen, jenž máme k dispozici.³³ Raně slovanská keramika se vyznačuje značnou uniformitou a výzdoba je vzácná nebo v nejstarším období obvykle zcela chybí. V souborech se však taktéž mohou vyskytnout výjimečné kusy vymykající se z běžné produkce.³⁴ Všeobecně se předpokládá, že nejstarší ručně lepená keramika pražského typu výzdobu postrádala. Objevuje se až později během jejího dalšího vývoje. Výjimky představují pouze ryté různé se křížící linie na tělech několika nádob z Čech, považované spíše za určitou symboliku než dekor v pravém slova smyslu, a dále kolký v podobě růžicovitých nebo mřížkovaných kroužků.³⁵

Vůdčím keramickým tvarem časně slovanského období jsou hrncovité nádoby členěné do jednotlivých skupin a typů dle formování ústí či okraje, výdutě, dolní části nádoby se dnem a vzájemného poměru těchto jednotlivých částí. Takový klasický hrnec pražského typu představuje nádobu vysoké vázovité formy s největší výdutí v horní třetině a s krátkým přímým, nebo pouze nepatrně vychýleným okrajem.³⁶

Existují různé klasifikace keramiky podle různých autorů. Archeolog Borkovský jako první identifikoval pražskou keramiku a začal ji považovat za slovanskou.³⁷ Mnoho neshod v chápání pražské kultury souvisí s rozdílným vnímáním keramiky pražského typu a nedostatečně jasným datováním památek. Tento typ keramiky se chápe úzce i široce. V užším slova smyslu lze pražskou keramiku definovat jako některé nádoby, které Borkovský definoval jako některé kameninové nádoby, obvykle bez výzdoby, vysoké, nahoře se rozšiřující, s krátkým nebo mírně prohnutým hrdlem. V širším smyslu pod názvem „Pražská“ někteří badatelé spojují

32 Tamtéž, s. 149.

33 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Vlastivěda moravská. Země a lid, Nová řada, sv. 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011, s. 72.

34 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 149.

35 Tamtéž, s. 154.

36 Tamtéž, s. 72.

37 BORKOVSKÝ, Ivan. *Staroslovanská keramika ve střední Evropě: studie k počátkům slovanské kultury / Die altslavische Keramik in Mitteleuropa: ein Beitrag zu den Anfängen der slavischen Kultur*. Praha: vlastním nákladem, 1940, s. 9–19.

celý keramický komplex z časně slovanských památek, který zahrnuje nádoby různých tvarů a různých časových období.³⁸

Je přirozené, že odlehlé oblasti rozsáhlého území, které zabírají „starožitnosti“ pražského typu, mají své místní zvláštnosti. Ty mohly být způsobeny různými příčinami. Především dochází k postupnému rozšiřování území této kultury a památky nejsou v různých oblastech datovány stejně. Proto lze zaznamenat chronologické rozdíly. Pražské starožitnosti navíc nejsou všude přítomny v čisté podobě. V různých částech oblasti na ně nevyhnutelně musely působit dřívější místní a sousední kultury, tj. baltská, germánská a avarská. V některých oblastech se staropražské artefakty objevují společně s památkami jiných kultur, což při společném pohledu vytváří mylný dojem o místní kultuře.³⁹

Obr. 5: Časně slovanské hrnce pražského typu: 1, 5, 9 – Březno; 2, 4, 8, 10, 11 – Roztoky; 3 – Praha-Bohnice; 6 – Bobnice; 7 – Tursko; 12 – Mასlovice. (BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 33.)

Zemědělství

Zásadní role při zabezpečování obživy staroslovanské populace v období raného středověku patřila zemědělství a chovu domácího zvířectva. Ostatní zdroje, jakými byly lov, rybolov a sběračství, jsou jen doplňkové.⁴⁰ Stavěli jednoduché chýše a postupně se učili poznávat a používat četné vymoženosti dřívější kultury a techniky. Na západ, na sever a na východ se od počátku šířili jako zemědělci a dobytkaři a zaujíмали většinou bez bojů rozsáhlá prostranství vhodná pro jejich způsob života. Nově nabytá území nebyla tehdy příliš hustě osídlena. Na západě se mnoho půdy uvolnilo pohyby Germánů na jih a jihovýchod. Mnozí Germáni odešli jednak z touhy po kořisti, jednak

38 RUSANOVA, Irina. *Slavjanskije drevnosti VI–VII vv. (kul'tura pražskogo tipa)*. Moskva: Nauka, 1976, s. 8.

39 Tamtéž, s. 9.

40 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 40–41.

proto, že se půda jejich způsobem zemědělství do té míry vyčerpala, že už je neužívala, nedávala obilí ani dostatek trávy pro dobytek. Když se Slované stěhovali na jejich místa, krajina už natolik zregenerovala, že nabyla své původní úrodnosti, a tak se pro zemědělskou výrobu a chov dobytka opět našel dostatek vhodné půdy. Na severu, kde Slované kolonizovali lesní území, se místní kmeny s nimi postupně smířovaly, a nakonec se ve značném rozsahu poslovanštily.⁴¹

Obr. 6: *Zemědělství.* (Kak drevnije slavjaně perežili gunnov i podgotovilis' kzavojevaniju Balkan. In *Dzen: IstProsvet* [online]. 15. 3. 2020 [cit. 2023-02-10]. Dostupný z [www: <https://dzen.ru/media/istok/kak-drevnie-slaviane-perežili-gunnov-i-podgotovilis-k-zavojevaniiu-balkan-5e6de7cb4ccd6c7af6fef3bf>](https://dzen.ru/media/istok/kak-drevnie-slaviane-perežili-gunnov-i-podgotovilis-k-zavojevaniiu-balkan-5e6de7cb4ccd6c7af6fef3bf).)

Rostlinná výroba

Dnes je známo, že staří Slované nejčastěji pěstovali obiloviny, luštěniny a některé druhy zeleniny a ovoce. Pšenice obecná byla dominantní pěstovanou plodinou. Důležité bylo pěstování hrachu a čočky. Ty sloužily ke zlepšení fyzického stavu svrchní vrstvy půdy. Poměrně široká škála pěstovaných plodin umožnila racionální střídání plodin na obdělávané půdě. Krátká existence raně slovanských osad ukazuje na převahu cyklických forem zemědělské výroby. Pole se nacházela v blízkosti osady a po jejich vyčerpání se osada přestěhovala na nové místo. To také potvrzuje, že rostlinná výroba byla upřednostňována před chovem dobytka. Pro časně slovanské období bohužel neexistují spolehlivé nálezy

41 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 14.

zemědělských nástrojů. Předpokládá se však, že se používala dřevěná radlice bez železných částí.⁴²

Hospodářská zvířata

Nejčastěji se nacházejí kosti skotu, dále kosti prasat, v menší míře ovcí a koz a domácích kuřat. Zastoupení jsou také koně, kočky a psi. Převaha skotu mohla být způsobena tím, že se snáze přemísťoval na nové místo. V pozdějších obdobích se výrazně zvýšil podíl prasat, ovcí a koz.⁴³

Zemědělská výroba nejstaršího slovanského obyvatelstva

Jak bylo uvedeno výše, základem hospodářského života bylo pěstování rostlin a chov zvířat. Zemědělství bylo nepochybně orné, jako v té době ve větší části Evropy. Oradlo bylo dřevěné, bez železných pracovních částí.⁴⁴

Obilí se sklízelo malými srpy, většinou dosti málo zakřivenými. Délka srpů se pohybovala od 10 do 24 cm, ty větší však byly vzácnější. Rukojeť srpů byla přímým pokračováním čepele, nebyla odsazena. Zakřivené srpovitě nože o délce 12–16 cm byly určeny také ke sklizení obilí, avšak nelze vyloučit, že to byly jakési „mačety“ na osekávání větví, třeba i pro dobytek.⁴⁵

Rotační žernovy neznali. Drtidla na obilí byla dvou druhů, s tříčem horním kamenem – pro jednu ruku, který byl zaokrouhlen a měl v průměru asi 5–15 cm, nebo s tříčem pro dvě ruce, který byl podlouhlý a měřil po délce asi 15–25 cm. Okrouhlé tříče byly častější a mohly mít více pracovních ploch. Stoupy, pokud existovaly, byly asi dřevěné, jak to bylo ve starších kulturách vůbec nejčastější.⁴⁶

Zemědělská výroba v 3.–5. století

Ve 3.–5. století docházelo k podstatné změně v zemědělské výrobě. Začínaly se šířit železné radlice k rádlu. Všechny radlice byly velmi malé. Jejich délka se obvykle pohybovala mezi 12–16 cm a jen výjimečně dosahovala 30 cm.⁴⁷

Používaly se srpy dvojího tvaru. Byly to jednak srpy s rukojetí, která je přímým pokračováním oblouku, jednak srpy s rukojetí od oblouku čepele

42 GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, s. 42.

43 Tamtéž, s. 48.

44 BERANOVÁ, Magdalena. *Zemědělství starých Slovanů*. 1. vyd. Praha: Academia, 1980, s. 143.

45 Tamtéž, s. 146.

46 Tamtéž, s. 146.

47 Tamtéž, s. 150.

ohnutou, odsazenou.⁴⁸ Obilí sesílali na ručních rotačních mlýncích. To byl důležitý pokrok, podobně jako železné radlice v orební technice. Spodní kámen žernovů měl nedovrtaný středový otvor. Horní kameny měly různý tvar, s hranatým nebo kruhovým otvorem, někdy s násypkou nebo náznakem násypky.⁴⁹

Zemědělská výroba v 6. a na počátku 7. století

Výskyt orebního a žnového nářadí je zcela výjimečný. Známe ho prakticky jenom z hromadného nálezu v Letech u Dobřichovic, kde byly kromě dalších předmětů, uložených ve dvou železných kotlích, 3 srpy, část krátké kosa a železná radlice. Nález je datován do 6.–počátku 7. století. Jiné nálezy z tohoto období zatím nemáme. Velké rozšíření železných radlic nastává až o dvě století později, v 8.–9. století.⁵⁰

V Letech u Dobřichovic byly také tři srpy a část kosa. Srpy a kosa byly navzájem velmi odlišné. Dva z nich měly rovné prodloužení čepele a třetí měl dutou, zakřivenou rukojeť.⁵¹ Kosa z Let patří ke kosám krátkým, jaké se užívaly v Evropě již v době laténské. Protože kosu z období pražského typu známe zatím jenom jednu, musíme se domnívat, že se tráva kosila pro dobytek na zimu méně často a v menším množství než v době hradištní.⁵²

Na sídlišťích pražského typu se nacházejí někdy okrouhlé kameny z ručních rotačních mlýnků. Ruční rotační mlýnek z tohoto období byl úplně stejný jako pozdější mlýnek z doby hradištní. Skládal se ze dvou kruhových jednoduchých kamenů; spodní měl pracovní stranu lehce vypouklou, horní vydutou. Středový otvor horního kamene byl kruhový a na spodní mlecí ploše býval někdy opatřen dvěma protilehlými jamkami pro dřevěnou příčku – papřici. Středový otvor spodního kamene byl trochu užší a procházel celou tloušťkou kamene.⁵³ V 7. a 8. století došlo k dalšímu zdokonalování zemědělské techniky.

Závěr

Nejvýznamnějším obdobím slovanských dějin je 5.–7. století. Jedná se o poslední etapu existence společného slovanského jazyka, přestože se již začal rozpadat na jednotlivé jazykové skupiny. V té době docházelo k rozsáhlému šíření Slovanů, k osvojování nových zemí, zintenzivňovaly

se vztahy se sousedními národy. Slované pronikli na území Byzance a byzantští autoři publikovali první podrobné informace o tomto národě. Z tohoto období pocházejí nejstarší autenticky slovanské archeologické památky a od této doby můžeme hovořit o souvislém vývoji slovanské hmotné kultury až do pozdního středověku.

Seznam pramenů a literatury

- BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988. 305 s.
- BERANOVÁ, Magdalena. *Zemědělství starých Slovanů*. 1. vyd. Praha: Academia, 1980. 395 s.
- BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009. 475 s. ISBN 978-80-7277-413-5.
- BORKOVSKÝ, Ivan. *Staroslovanská keramika ve střední Evropě: studie k počátkům slovanské kultury / Die altslavische Keramik in Mitteleuropa: ein Beitrag zu den Anfängen der slavischen Kultur*. Praha: vlastním nákladem, 1940. 113 s.
- GALUŠKA, Luděk. *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017. 303 s. ISBN 978-80-7028-488-9.
- Kak drevnije slavjaně perežili gunnov i podgotovilis' k zavojevaniju Balkan. In *Dzen: IstProsvet* [online]. 15. 3. 2020 [cit. 2023-02-10]. Dostupný z www: <<https://dzen.ru/media/istok/kak-drevnie-slaviane-perežili-gunnov-i-podgotovilis-k-zavoevaniuu-balkan-5e6de7cb4ccd6c7af6fef3bf>>.
- KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. 1. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1986. 259 s.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002. ISBN 978-80-7277-104-2.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Morava na úsvitě dějin*. Vlastivěda moravská. Země a lid, Nová řada, sv. 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2011. 655 s. ISBN 978-80-7275-088-7.
- Otkuda jest' pošli remjosla na Rusi... In *Idnakar: Istoriko-kul'turnyj muzej-zapovednik Udmurtskoj Respubliki imeni M.G. Ivanovoj* [online]. [cit. 2023-02-10]. Dostupný z www: <<https://иднакар.рф/рубрики/тайны-древних-ремесел/откуда-ест-посли-ремыосла-на>>.

48 Tamtéž, s. 152.

49 Tamtéž, s. 154.

50 Tamtéž, s. 168.

51 Tamtéž, s. 169.

52 Tamtéž, s. 170.

53 Tamtéž, s. 170.

rusi/>.

RUSANOVA, Irina. *Slavjanskije drevnosti VI–VII vv. (kul'tura pražského tipa)*. Moskva: Nauka, 1976. 216 s. [РУСАНОВА, Ирина: *Славянские древности VI–VII вв. (культура пражского типа)*. Москва: Наука, 1976. 216 с.]

VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983. 239 s.

Pohanství nejstarších Slovanů

Aleš Čefelín

Bc. Aleš Čefelín
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 111572@mail.muni.cz

Paganism of the Old Slavs

The text deals with spiritual life of the Old Slavs who at the time of their arrival in our territory practiced a pagan religion that surely concerned all aspects of their lives, the perception of themselves and their environment. Today, we reconstruct the complex idea of their religious concepts with the help of analogies with other cultures, we draw from period sources and contextualize archaeological material evidence with ethnographic material. All this gives us a complex image of the Slavic pantheon of deities and ways of their worship, an idea about the form of sacred precincts with cult objects and the nature of rituals accompanying people throughout their lives up to the afterlife.

Keywords: Slavs, paganism, archaeology, ethnography, mythology, Svarog, Radegast, Veles, Perun, pagan shrines, funeral, ritual

Za prvopočátek slovanského osídlení na našem území můžeme považovat období tzv. stěhování národů, kdy dochází k migraci barbarských kmenů vlivem procesu přesunu středoasijského kmene Hunů. Rozlišujeme dvě základní etapy stěhování národů; tzv. germánskou, která probíhá v rozmezí 4.–6. století a tzv. slovanskou etapu datovanou v rozmezí 6.–7. století. Na přelomu 4. a 5. století je naše území osídleno převážně germánskými kmeny Markomanů a Kvádů, sousedících s tzv. Przeworskou kulturou Vandalů. Postupně dochází k pronikání slovanských kmenů a na přelomu 5. a 6. století dochází k pohybu tří velkých slovanských kulturních celků, kultury Koločinské, kultury Peňkovské a pro nás nejdůležitější kultury Pražsko-Korčacké, tvořené kmeny Sklavinů. Během 150 let bylo západním proudem Sklavinů postupně osídleno území Polska, Německa až po Polabí, Morava, Čechy, Dolní Rakousko, Slovensko, části Maďarska, Podkarpatské Rusi a Sedmihradsko. V jižním směru dosáhli Sklavini společně s Anty až podunajské hranice Byzantské říše.

O věrských představách starých Slovanů toho víme velmi málo. Abychom si vytvořili ucelenou představu, musíme vytvářet analogie s dalšími kulturami, spojovat a kontextualizovat hmotné střípky archeologických dokladů s etnografickým materiálem a tendenčními historickými písemnými prameny. Valná většina křesťanských autorů přistupuje k pohanství jako k nepřátelské ďábelské víře. Poměrně neutrální pohled na věrské představy starých Slovanů nám předkládá Prokopius z Kasareie v díle *Válka s Góty*. Jako důležitý pramen mohou posloužit *Pověsti dávných let* (*Повѣсти временных лѣтъ*) z pera mnicha Nestora, které jsou považovány za dosud nejstarší dochovaný ruský letopis z počátku 12. století. *Cenné údaje o náboženství Slovanů poskytuje Slovanská kronika* kněze Helmolda z 2. poloviny 12. století. O konkrétních postavách slovanské mytologie a věrských rituálech se dovídáme i od kronikáře a faráře Přibíka Pulkavy z Radenína (zemřel roku 1380), od mnicha Ebby (*Život bamberského biskupa Oty III.*), Herborda (zemřel roku 1168) v *Životě biskupa Oty II.*, od kronikáře a geografa Adama Brémského (cca 1050–1080/85) a dalších. Shrneme-li si všechny tyto poznatky, tak si určitou představu o duchovní kultuře starých Slovanů přece jen dokážeme vytvořit.¹

Víme, že nejstarší Slované byli pohané s indoevropskými kořeny, a jejich náboženské představy se shodují s představami Keltů, Germánů, Řeků a Římanů. Stejně jako tyto národy si Slované vytvořili polyteistický, tedy mnohobožský pantheon s celou řadou bohů, bytostí i démonů. Představy slovanského barbarského světa, které nepřišly do styku s křesťanským viděním, jsou navýsost srovnatelné s baltským viděním světa a prostředím – později nazývaným vikingským. V mladší době se tyto kultury prolínají do té míry, že se některé kultovní lokality vážou jak na Slované, tak na Vikingy.

Pohanství Slovanů na našem území je vymezeno jejich příchodem až do přibližně poloviny 10. století, kdy stále ještě převažuje pohanský věrský systém v původní ucelené podobě. V druhé polovině 10. století je pohanství postupně zatlačováno křesťanstvím. Christianizace byla dle dokladů na našem území rychlejší a úspěšnější než např. v Německu, ale rozhodně ne bezproblémová. Sv. Amand v zápiscích k misi, která proběhla v 7. století, popisuje dlouhodobé neúspěchy, kdy se obyvatelstvo vzápětí navrací k pohanským zvykům a představám: „*Když byl přece nevelký počet lidí obrácen na víru, stanoví dozor, odejde [...] sám se vrátí k vlastnímu stádu, jehož obyvatelstvo leželo zatvrzele a bez*

¹ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 490.

pořádku ve skryších svých hříchů a nezdálo se, že by bylo tedy vhodné házet dále perly Páně sviním“. A byť se Kosmas o Čechách vyjadřuje jako o pohanech ještě na počátku 12. století, je na našem území směřování ke křesťanství ustanoveno vládnoucími vrstvami již od 60. let 9. století. Pohanství se dostává do pozice, kdy na venkově patrně stále převládá a je křesťanstvím ovlivněno jen lehce. Tento stav trvá přibližně do poloviny 11. století. Od této doby již mluvíme o více či méně christianizované společnosti.

Pro pohanské náboženské představy starých Slovanů je obecně charakteristická archaická prostota. Projevuje se v bájích o stvoření světa, kosmologických mýtech typu kosmického vejce, které snesl božský kohout, vzniku světa z ohně, apod. Ve svém pojetí navazuje pohanství na neolitickou představu Matky Země, kdy jsou nebeská tělesa chápána jako božské bytosti.² Např. slunce je okřídlenou postavou, symbolizovanou hořícím kolem. Člověk má nesmrtelnou duši, stínovou postavu, která může mluvit a jednat jako sám člověk a často se ukazuje zoomorfně jako pták, včela, popř. netopýr.³ Symbolem dobré duše je holubice a zlé havran. Sídlem duše je hrud', srdce. Duše může dočasně opouštět tělo, např. ve spánku. Po smrti duše opouští tělo mrtvého a spojuje se s vesmírem nebo se dostává do ráje. V některých výkladech může docházet i k reinkarnaci.⁴ Důležité je, že panovala víra v posmrtný nemateriální život v záhrobí. Smrt nebyla provázena smutkem, ale radostí. Dokladem víry v posmrtný život je již samotný fakt, že mrtví byli v pohřebním ritu pro onen svět vybavováni. Zejména v kostrových hrobech tak můžeme nalézt potraviny, šperky nebo třeba votivní výbavu v podobě miniaturních válečných seker. Do 9. století byl nejrozšířenějším způsobem pohřbívání žárový pohřební ritus, kdy panuje předpoklad, že kremace měla duši zajistit rychlejší cestu do ráje. Součástí pohřebního obřadu byla i hostina, tance a symbolické hry s maskami, které máme doloženy i v archeologických nálezech z 10.–11. století. Masky měly s největší pravděpodobností představovat duše zemřelých.⁵ Pověrečné zvyky byly pravděpodobně motivovány řadou animistických představ, prováděných náboženskými praktikami.

² MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 536.

³ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 493.

⁴ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 143–144.

⁵ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 537.

Jak již bylo řečeno, hlavní podstatou náboženství starých Slovanů byli bohové, jimž byly přisouzeny vlastnosti, kompetence, atributy, živly a vzájemné vztahy. V prvopočátku byla představa o uspořádání světa zřejmě prototeistická ve formě božstva nebes (Rod, Rid, Rožaj, Radaj) v konfrontaci s pandémonismem bytostí nižšího řádu. Udržovaly se přežitky animismu a kultu předků. Nicméně prvky polyteismu sahají do dob před stěhování národů a jsou archeologicky dokladovány v podobě idolů antropomorfizovaných bohů od 2. poloviny 6. století (nálezy ze svatyně v Arkoně, Ralswieu, Novgorodu, Opole atd.). Božský panteon byl současně henoteistický, kdy v popředí stál hlavní bůh. Na našem území máme především doklady uctívání Svaroga, Peruna a Dažboga (synonymum Svarožic, Radegast). Pro hlavní tři definované kulturní prostory, tedy jihoslovanský (Balkán), východoslovanský (Rus) a západoslovanský (Polabí, Pomořansko, Lužice, Čechy, Slovensko a Polsko) jsou mytologicky společná jediná tři theonyma:⁶ Perun, Veles,⁷ Svarog. V konkrétních lokalitách poté vynikají trochu jiné mytologické elementy. Východní pantheon tak zahrnuje Peruna, Chorse, Dažboga, Striboga, Mokoše, Velese, Svarožice atd., zatímco západní lokální kulty kladou výše Svarožice, Triglava, Gerovita a Svantovíta.⁸

Souhrnně lze identifikovat tři až čtyři hlavní bohy. Původně byl hlavním bohem patrně Svarog, který je zosobněním nebes či nebeského ohně, je to jakýsi nebeský kovář, stvořitel slunce a hvězdného nebe. Přebývá v ohni, je bohem řemesla a ochráncem manželství. Jeho živlem je oheň a kov. Svarogovým zvířetem je zlatý kohout a posvátným dnem úterý.

Svarogovým nástupcem byl jeho syn Dažbog (synonymum Svarožic, Radegast), bůh slunce a pozemského ohně. Je bohem síly, odvahy, země a bojovníků. Symbolizuje dobro, bezpečí a je ochráncem slovanského rodu. Současně také zastává úlohu boha války a boha věštby.⁹ V symbolice etap lidského života je zobrazován jako čtyřhlavý od dítěte po starce. Po Chors a Moraně je manželkou Dažboga Živa, se kterou má syny Jarila a Svantovíta, který dle pramenů později přebírá hlavní pozici uctívaného boha,¹⁰ přičemž není jisté, zda jde o lokální podobu

původního předobrazu Svaroga nebo o jiného boha.¹¹ Dažbogovo jméno výkladově znamená „bůh dárce“ a jeho symboly jsou zlatý vůz, ohnivý meč, zlatá koruna a slunce. Živlem je oheň a země, zvířetem bílý kůň.

Bohem stád a hojnosti byl bůh Veles. Je to bůh úrody, moudrosti, umění a bohatství. Je bohem magie, věštění a podsvětí. Zjevuje se jako stařec s holí nebo mladý válečník v kůži s rohy a kopím. Veles představuje starobylé a mocné božstvo uctívané v celém slovanském světě.¹² Jeho ženou je Mokoš, zosobnění matky země-živitelky, ochránkyně a pečovatelky o úrodu. Mokoš je vedle Živy jedinou skutečně doloženou bohyní staroslovanského pohanského pantheonu.¹³ Symbolem boha Velese je pluh, snop obilí, studna a magický pramen, zvířaty medvěd a býk. S Velesovým kultem jsou spojovány falické idoly a křesťanstvím je později odsouzen do role démona nebo přímo čerta.

V průběhu expanze slovanských kmenů se postupně stává hlavním bohem Perun, zřejmě díky své válečnické povaze. Od jeho jména bývá odvozena řada místních názvů, u Polabských Slovanů byl např. čtvrtek označen jako perendan, peründan, takže tento bůh musel být znám v široké oblasti. Z toho lze také usuzovat, že byl jedním ze společných bohů všech Slovanů.¹⁴ Je bohem bouře, hromu a blesku, ochráncem země a patronem vojáků. Obdarovává lidi životem a silou. Dbá na dodržování zákonů. Jeho ženou je Vesna. Symbolizuje ho hromová ohnivá sekera, bleskový luk, hřmotný vůz tažený dvěma kozly a dubový háj. Perunovi se asi zasvěcovaly i posvátné háje, kopce nebo celé vsi (Perunovac, Peruna dubrava, Peruni vrh, Perunja Ves atd.).¹⁵ Jeho živlem je oheň a vzduch, zvířetem kozel. V dobových pramenech je uváděn jako nejmocnější bůh. Z písemných dokladů vyplývá, že se Perunovi přinášely také lidské oběti.

Nejvýznamnější hmotné doklady duchovního života nejstarších Slovanů nám dokládá archeologie v podobě nálezů rozsáhlých kultovních objektů a kultovních míst se zajištěnými stopami po rituálech v podobě obětí, a to opakujících se depotů, popř. jednorázových nálezů jednorázových rituálů. Většinou jde o prosté vyvýšeniny nebo plošiny obehnané kruhovým příkopem se sloupem uprostřed, jindy byly zřetelně

6 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 494.

7 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002, s. 550.

8 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 146–147.

9 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 218.

10 Tamtéž, s. 222.

11 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 153.

12 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 497.

13 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 156.

14 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 218.

15 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 495.

ohraničeny vodní prameny či jiná nápadná místa.¹⁶ Velké pohanské chrámy byly nejen duchovními, ale i společenskými a politickými centry kmenů. V dobových pramenech máme zdokladování rozvinutou kultovní složku v podobě líčení obřadních a věšebních praktik, provozovaných slovanskými kněžími – žreci. Můžeme vycházet třeba z *Kroniky Slovanů* Helmolda z Bosau: „*V těch dnech se v celé Slavonii rozmohlo uctívání rozmanitých démonů a pověrečné bludy. Venkov i města oplývala háji i domácími bůžky a kromě nich byli prvními a předními bohy Prove, bůh oldenburské země, Živa, bohyně Polabanů, a Radegast, bůh země Obodritů. Jim byli zasvěceni kněží, úlitby a oběti a určeny rozmanité náboženské obřady. Kněz také vyhlašuje podle pokynu věšeb slavnosti k počtě bohů a muži a ženy s dětmi se scházejí a přinášejí svým božstvům oběti z volů a ovcí, mnozí dokonce lidské oběti, křesťany, přičemž tvrdí, že jejich bohové mají v jejich krvi zalíbení. Když je oběť poražena, kněz okusí krve, aby účinněji přijímal věštby. Mnozí se totiž domnívají, že démoni se snadněji přivábí právě krví. Když jsou pak oběti dokončeny, lidé zvyknou hodovat a bavit se. Slované mají také jednu zvláštní pověru: při hostinách a pitkách nechávají kolovat miskou, nad níž pronášejí slova – a nemůžu říci, že slova posvěcení, nýbrž znesvěcení – ve jménu bohů dobrých i zlých, protože vyznávají, že všechen zdar a štěstí řídí dobrý bůh, zlý bůh pak všechno neštěstí. Proto také zlého boha svým jazykem nazývají ďábel či Černoboh, tj. černý bůh. Mezi mnohotvárnými božstvy Slovanů zvlášť vyniká Svantovít, bůh země Rujanců, protože se domnívají, že uděluje nejsilnější věštby. Ostatní pokládají ve srovnání s ním jen za polobohy. Proto také měli ve zvyku mu každý rok jako výraz zvláštní úcty obětovat člověka, křesťana, kterého vybral los.*“¹⁷

Doloženy máme svatyně např. v Retře, zasvěcené bohu Svarožicovi. Údajně se jednalo o dřevěnou budovu uprostřed posvátného háje, zdobenou řezbami a zoomorfními sloupy v rozích objektu. Uvnitř se nacházely sochy bohů ve válečné zbroji a hlavní zlatá modla hlavního boha Riedigosta. Prostřednictvím žreců přinášeli lidé místním bohům oběti.¹⁸ Na ostrově Rujaně byl zdokladován další významný slovanský chrám, postavený na mysu Arkona. Je popisován jako věžovitá obdélníková stavba obklopená zdobenou dřevěnou ohradou. Detailní dobový popis nám předkládá např. Saxo Grammaticus: „*Uprostřed města (Arkona) se nacházela vyvýšená rovina, na níž byla k vidění velice krásně vyhotovená dřevěná svatyně, uctívána nejen kvůli velkolepému zpracování,*

*ale také kvůli božské moci modly, jež v ní byla umístěna. Vnější chrámové ohrady se skvěl pečlivým reliéfem splétajícím v sobě hrubě a neuměle vyvedená vyobrazení podob rozličných věcí. Dvnitř vedl pouze jeden vchod. Samotnou svatyni obklopovala dvojí řada zástěn, z nichž ta vnější, tvořená zdmi, byla pokryta nachovou střechou a ta vnitřní, držená čtyřmi sloupy, se na místě zdí skvěla zavěšenými oponami a nijak nebyla spojena s tou vnější, kromě krovu a několika trámů. Ve svatyni stála ohromná modla, která svou velikostí přesahovala všechny míry lidského těla, podivuhodná čtyřmi hlavami na stejném počtu krků, z nichž dvě se dívaly dopředu a dvě dozadu. Mimoto vždy jedna z těch dopředu i dozadu otočených upírala zraky doprava, druhá doleva. Vyholení vousů a zastřížení vlasů bylo ztvárněno tak, že by ses domníval, jako by umělcovou snahou bylo napodobit obvyklou úpravu vlasů Rujanců. V pravé ruce držela různých druhů kovu vybraně zpracovaný roh, jež kněz, znalý jejich obřadů, každoročně naplňoval vínem a ze stavu této tekutiny předvídal úrodu na následující rok. Levá paže byla zpodobena obloukem opřená v bok. Suknice dosahovala až k holením [...] Obdiv nad tím umocňoval nápadně veliký meč.“¹⁹ Další písemně i archeologicky doložené svatyně s jejich popisem máme např. ze Štětína od kronikáře Herborda: „*Ve městě Štětíně se nacházely čtyři kontiny, ale jedna z nich, jež byla nejdůležitější, byla podivuhodně pečlivě a umně zbudovaná. Měla zevnitř i zvenčí sochy, ze stěn vystupující zobrazení lidí, ptáků a zvířat, vyvedené tak věrně vůči svému předobrazu, až by ses domníval, že dýchají a žijí. A co je pozoruhodné, barvy na oněch vnějších vyobrazeních nemohly být smazány či začerněny ani sněhovými, ani dešťovými bouřemi, to vše díky péči jejich malířů. V onom chrámu byly v souladu s dávným zvykem otců a podle zákona o desátku shromažďovány ukořistěné cennosti, zbraně nepřátel i cokoliv, co získali v námořních či pozemních bitvách. Také se zde nacházely stříbrné poháry, z nichž mívali šlechtici a předáci ve zvyku věstit, hodovat a pít, jež bývaly ve svátečních dnech vynášeny ze svatyně. Též zde uchovávali pozlacené a drahými kameny posázené velké rohy divokých býků, vhodné buď k pití, nebo k vyluzování zvuků, a rovněž meče a dýky a mnohý nábytek, vzácný a na pohled krásný, to vše na ozdobu a k úctě bohů.*“²⁰*

Archeologické nálezy nám dokládají existenci pohanských svatyní a okrsků i na našem území. Jedna ze stop většího pohanského templu

16 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 219.

17 BOSAU, Helmold z. *Kronika Slovanů*. Praha: Argo, 2012, s. 104–105.

18 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 504.

19 DYNDA, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*. Praha: Scriptorium, 2017, s. 201–203.

20 Tamtéž, s. 153–154.

ve střední Evropě se nachází na hradisku v jihomoravských Mikulčicích. Byl zde objeven zcela unikátní půdorys dřevěné ohrady, jež je v celosvětovém měřítku zdokladována i u jiných templů. Má jeden vchod a vyčleněnou vnitřní část, kde se nachází pietně upravené pohřby tří koní. Dále se tu nacházely části pohřbených lidských těl. Tato stavba vznikla během 9. století.²¹ V předvelkomoravské vrstvě se zde našlo kultovní místo, snad obětiště, s četnými hliněnými figurkami zvířat, sedel, ptáček a hlaviček, dosti neuměle vymodelovanými. Mezi východními Slovy byly rozšířeny tzv. pisanki, malovaná vajíčka vypálená z hlíny.²² Podobné archeologické nálezy jsou odkryty i v dalších svatyních po celém světě. Patrně jde o doklad známé řady magických praktik, jako byla tzv. zástupná oběť. Při ní docházelo místo obětování zvířete k obětování figurky koně, berana apod. Něco podobného se dělo také při kreativní magii, kdy mělo rituální vytváření modelů zvířat zajistit jejich bezproblémové a hojné rozmnožování. Tyto nálezy zvířecích figurek známe v hojné míře například i z Wolinu, Opole atd.²³ Svatyně tak, jak je archeologicky poznáváme, nemusely být vždy osazeny budovou templu. Mohlo se jednat jen o posvátná místa na vyvýšeninách, o posvátné háje apod. V našich podmínkách máme podobná místa zdokladována např. v Břeclavi na Pohansku, kdy jde o objekt tzv. peryňského typu. Jedná se o kruhové objekty s několika žertvišti, spojené zřejmě s kultem slunečního božstva, s jedním či více idoly uprostřed.²⁴ Doklady v podobě opakujících se depotů byly objeveny například i v kontextu uctívaných objektů, kde máme etnograficky doloženou praxi uctívání posvátných hor, kamenů, hájů a vod. Takový opakující se depot nacházíme například při hoře Klášťov (Wildberg – ďábelská hora). Na vrcholku se nachází krajinně dominantní prvek v podobě tzv. Čertových kamenů, při němž bylo nalezeno minimálně jedenáct železných obětních depotů, zahrnujících nástroje, zbraně a další předměty v součtu několika stovek kusů. V této lokalitě též nacházíme souběh posvátné hory, posvátných kamenů a nedaleko rovněž posvátný uměle upravený pramen. Ve zde vytvořeném jezírku byly objeveny votivní dary v podobě miniatur nástrojů a zbraní, což nám jasně dokazuje kultovní funkci oblasti i objevených předmětů. Zajímavá je analogie s miniaturou zmíněné stavební oběti ve formě miniaturní obydlí. Po-

21 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 513.

22 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 231–232.

23 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002. s. 535.

24 PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 508–514.

dobné opakující se depoty byly nalezeny i na hoře Kletečná na Moravě. Na hoře Milešovka pro změnu nacházíme kotoučky neznámé funkce. Existenci jakýchsi posvátných okrsků s kombinací posvátných prvků můžeme dokladovat i u hradiště Stará Kouřim; objeven zde byl kultovní areál s uměle upraveným jezírkem „Libuše“ s hrázďenými břehy. Areál jezírka byl oddělen palisádami a současně přiléhal k pohřebišti, kde byli pochováni nejvýznamnější velmožové dané lokality. Byly zde objeveny velké sdružené křivkové jámy nasvědčující přítomnosti velkých idolů. V centru hradiště se rovněž nacházel velký shromažďovací areál. Nalezen zde byl také unikátní pohanský idol se čtyřmi tvářemi v hlavní části a šesti v podstavci – patrně také Svantovit. Nedaleko hradiště se nachází tzv. Lechův kámen v blízkosti objeveného hrobu významného velmože.

Hlavním kultovním atributem všech pohanských svatyní byly již zmíněné idoly, tedy více či méně stylizovaná zpodobnění božstev. Materiálově byly vyrobeny ze dřeva a kamene. V průběhu 6.–7. století vznikaly snad jen dřevěné hrubě vyřezávané sochy, případně kůly s náznakem antropomorfnosti. V době vrcholného pohanství stály písemně zdokladované idoly v řemeslně kvalitním zpracování uprostřed významných templů. K nejstarším dochovaným, kterých není díky materiálové skladbě mnoho, patří dřevěný idol z Ralswiek na Rujáně. Na rybářském ostrově u Neubrandenburgu byl objeven známý dvojhlavý idol mužského božstva. Patrně nejznámějším a nejvýznamnějším kamenným idolem je tzv. zbručský idol objevený roku 1848 v řece Zbručí u Husjatynu v Haliči. Ten stál původně také uprostřed kruhového obětiště peryňského typu na hradišti z 10.–13. století na hoře Bogit. Jde o čtyřboký, téměř tři metry vysoký hranol, který má ze všech čtyř stran bohaté skulpturní vyobrazení.²⁵ Jsou zde vyobrazena tři mužská a jedno ženské božstvo se svými atributy – rohem hojnosti a koněm se šavlí. I přes všechnu symboliku lze jen těžko připsat podobu konkrétnímu božstvu, i když není pochyb, že idoly obecně zobrazovaly hlavní bohy panteonu, a těm byly zasvěceny celé temply.

Na hlavní bohy, které máme přímo zdokladovány, navazuje řada dalších více či méně lokálních bohů, jejich manželů a potomků. Pro staroslovanské pohanství je typický vývoj od nepočetného společného panteonu k většímu počtu regionálních bohů, stojících v přímém protikladu k náboženskému systému Germánů, kteří si postupně vybudovali jednotný pantheon. K nadpřirozenému světu starých Slovanů náleží také nepřeberné množství magických bytostí, duchů a démonů. Zajímavostí je, že víra v tyto bytosti se v naší kultuře v některých případech

25 Tamtéž, s. 520.

udržela takřka do dnešních dní. Slovanská démonolatrie se dělí do několika základních skupin. Jde o duchy základních elementů, vegetační démony, duchy času, démony osudu a ochránce domovů.²⁶ Ze známějších lze uvést nejrůznější duchy hor – horské víly, duchy skal a podzemí – permoníky, jeskyní a kamenů. Někdy v bájích figurují jako obři, jindy jako elementární entity. V řekách a potocích žily vodní nymfy – rusalky.²⁷ Do dnešních dní máme dobře zachovány legendy o vodnicích, kteří byli lidem schopni i škodit, a přinášely se jim i zvířecí oběti. Větrnice byly zase duchové větru. Do slovanské mytologie spadají i legendy o babě Jaze, živé a mrtvé vodě, ohnivých dracích, raraších, bludičkách a dalších entitách přináležejících k elementu ohně. Vegetační démony představovaly různé polní a lesní víly, vládce lesů zase lešij, diví muži, hejkalové apod. S vegetačními démony souvisejí duchové střežící rytmus času – polednice nebo klekánice. Vnímání času a osudu je také personifikováno v sudičky. Značnou část negativních událostí v tehdejší lidském životě měla na svědomí konkrétní entita, od narození až po vnímání smrti jako bíle oděné ženy se srpem, kosou nebo ratolestí, která ukončuje život zhasnutím svíce.²⁸

Nadpřirozených bytostí je ve slovanské mytologii opravdu nepřeberné množství, od hodných domácích skřítků až po zvláštní druhy démonů jako byly mûry a upíři. V kontextu našeho výstavního projektu se jedná o dokladovanou anomálii v pohřebním ritu, kterou představují např. hroby revenantů poznamenané protivampyrickými zásahy z okrajové části nekropole Na Valách ve Starém Městě z 9. a 10. století. Vlastně ani netřeba zacházet do krajností. Jelikož i běžný pohřební ritus byl definován věrským systémem, kdy je nejběžnější pohanský způsob pohřbu žehem paralelou s duchovním vnímáním elementu ohně, reprezentovaného zmíněnými božstvy.

Pohanství je komplexním hodnotovým systémem a způsobem života, který je široce provázán s každodenností člověka a společností jako celku ve všech smyslech jejího fungování, ať již v uplatňování výkonu práva nebo obživy v kontextu přírodního cyklu. Proto se duchovní život starých Slovanů samozřejmě promítl do nejrůznějších slavností a lidových zvyků, které se nám v mnohdy nepříliš pozměněné formě dochovaly dodnes.

²⁶ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 157.

²⁷ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 503.

²⁸ PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 158–160.

Seznam pramenů a literatury

- BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988. 305 s.
- BOSAU, Helmold z. *Kronika Slovanů*. Praha: Argo, 2012. 298 s. ISBN 978-80-257-0786-9.
- DYNDÁ, Jiří. *Slovanské pohanství ve středověkých latinských pramenech*. Praha: Scriptorium, 2017. 365 s. ISBN 978-80-88013-52-5.
- GALUŠKA, Luděk. *Slované: doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004. 148 s. ISBN 80-7028-218-5.
- GALUŠKA, Luděk. *Slované: stopy předků: o Moravě v 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2017. 303 s. ISBN 978-80-7028-488-9.
- KLANICA, Zdeněk. *Mutěnice-Zbrod: zaniklé slovanské sídliště ze 7.–10. století*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky Brno, 2008. 299 s. ISBN 978-80-86023-91-5.
- KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986. 259 s.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. Praha: Libri, 2002. 568 s. ISBN 80-7277-103-5.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích: k problematice venkovských pohřebišť 9.–10. století na Moravě*. Praha: Academia, 1985. 150 s.
- PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství našich prapředků*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 177 s. ISBN 80-210-0970-5.
- PODBORSKÝ, Vladimír. *Náboženství pravěkých Evropanů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. 607 s. ISBN 80-210-4178-1.
- PROFANTOVÁ, Naďa a Martin PROFANT. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2004. 259 s. ISBN 80-7277-219-8.

Pohřební ritus časných Slovanů: slavnostní i všední život

Marie Zdráhalová

Bc. Marie Zdráhalová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 498416@mail.muni.cz

Burial rites of the Early Slavs: ceremonial and everyday life

The first Slavs who settled in the territory of present-day Czech Republic, Slovakia and northern Austria created a material culture which was often closely related to their spirituality. This article defines the temporal and territorial scope which will be examined; that is, Central Europe with its heart in southern Moravia, in the late fifth century until the end of the first half of the seventh century. The main interest of this article is burial rites, which are viewed as a unique cultural feature that can provide key information about the everyday and festive life of a given society. Additionally, the work marginally describes the ethnogenesis of the Slavs and the outline of their daily life. It is certain that the burial rite of the Early Slavs were rich and corresponded to their religious ideas, including their belief that by burning the body, the dead would be able to enter the afterlife.

Key words: burial rites, Early Slavs, archaeology of southern Moravia, Slavic spirituality, cremation

Úvod

Časové vymezení této práce odpovídá období časných či raných Slovanů. Období časných Slovanů, podle periodizace Gabriela Fúška, kterou vypracoval na základě podrobné analýzy technologie výroby raně slovanských keramických nádob a zastoupení jejich tvarů, je vymezeno od poslední čtvrtiny 5. století do poloviny 7. století. Konec tohoto období, které je také nazýváno obdobím včasnოსlovenským (slovenská terminologie), je spojen s příchodem Avarů na evropský kontinent. Příchod Avarů způsobil výraznou kulturně-historickou změnu. Následující krátké období, které Gabriel Fusek označil jako „období dozrívání včasnოსlovenské kultury“, trvalo až do konce 7. století.¹

¹ FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994, s. 101–106.

Tematicky se tato studie zaměřuje na podobu pohřebního ritu časných Slovanů. Pohřební ritus zahrnuje podobu a souhrn zvyklostí, jak lidé zacházejí se zemřelými po skonu, jakým způsobem provádějí samotný pohřeb a co mu předchází. Nálezy lidských pozůstatků a ostatků představují podstatný zdroj pro archeologické a antropologické bádání a mohou přispívat k odpovídání na některé otázky týkající se zkoumané doby. Problémem je, co lze z těchto nálezů vyčíst, a obtížným úkolem je interpretace těchto zdrojů.²

Pohřební ritus a pohřební zvyky jsou považovány za svěbytný kulturní rys těchto dějinných společenstev, který toho může o daném etniku nebo společnosti hodně vypovídat.³ Obsahuje magické a religiózní prvky, ale i prvky sociálněprávní,⁴ zrcadlí hodnoty a ideje, přístup k životu a ke smrti, nese v sobě abstraktní symboly a pomáhá vnímat danou skupinu v kontextu jejího každodenního života a v kontextu evropského dění. Pohřební ritus tak může být označován za důležitou zakódovanou schránku, která skýtá obraz částečně slavnostního, částečně všedního života dané společnosti. Dekódovat a věrně interpretovat tento obraz mohou archeologické výzkumy.

Slovanská etnogeneze

Přesný původ slovanského etnika není dodnes známý. Etnogenezi Slovanů se zabývala a pravděpodobně bude zabývat řada historiků, antropologů, etnologů nebo lingvistů a dalších, k žádné jednotné shodě na podobě vydělení slovanského etnika z kulturního rámce jeho okolí však zatím nedošlo. Není známé, odkud Slované přesně přišli, ale v díle českého archeologa Lubora Niederleho byla určena přibližná lokace jejich pravlasti. Pravlast Slovanů ležela severně od Karpat mezi Vislou a Dněprem, navíc není vyloučeno, že tato oblast může být rozšířena na západě k Odře a na východě za Dněpr.⁵ Autorem článku, na který je možné nahlížet jako na přehled o problematice slovanské etnogeneze, je historik Michal Téra. Téra v *Etnogenezi Slovanů: staré a nové otázky*

2 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 16.

3 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 194.

4 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 16.

5 NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti*. Praha: Bursík a Kohout, 1925, s. 30.

a spory vykresluje vývoj názorů na původ Slovanů od středověku, přes novověk až po současnost. Již středověcí autoři se lišili v názoru na původ slovanského etnika. Někteří z nich se přikláněli k tomu, že původní domovina Slovanů se nacházela na balkánském poloostrově, někteří zase k tomu, že první Slované přišli z území Panonie, a jiní byli přesvědčeni, že kolébkou Slovanů je východní Evropa. V novověku tu byla jakási snaha přirovnávat Slovany ke starověkým národům. Během posledních dvou století se vyskytly dvě teorie, jednak vislo-oderská, jednak teorie dněperská, jak je sám Téra nazval. Vislo-oderská teorie se hlásí k návaznosti na převorskou nebo lužickou kulturu, územně dnešní Polsko. Teorie dněperská tvrdí, že slovanský původ se pojí s východní Evropou, které odpovídá kultura Zarubiněcká.⁶ S větší měrou kritiky k tomuto tématu přistupuje Peter Šalkovský v jeho studii *Etnogeneza slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západoslovanských národov*. Šalkovský v odhalení původu Slovanů, potažmo všech etnik a národů, shledává problém v tom, že archeologie je často odkázaná jen na studium materiálních kultur, které jsou navíc mnohdy jen kusé. Může pak docházet, a dochází, k mylné interpretaci nebo jsou nalezeny podobnosti a příbuznost tam, kde nejsou relevantní apod. Co je ale podstatné, co archeologická věda poskytuje, jsou archeologické kultury.⁷ Pro tento text se stává jádrem kultura s keramikou pražského typu.

Každodenní život Slovanů

První zmínky o výskytu Slovanů na evropském kontinentě sahají až do 4. století našeho letopočtu,⁸ písemné prameny se ale o Sloanech významně zmiňují až od 5. a 6. století, kdy začínají být výraznými obyvateli zapojujícími se do evropského dění, například do válečných tažení.⁹ Do té doby na slovanské kmeny nebylo upřeno tolik pozornosti, pravděpodobně z toho důvodu, že neohrožovali Řím ani jeho provincie.¹⁰ Je také důležité si uvědomit, že ti, kdo psali o událostech tehdejší doby, patřili do vyšších vrstev společnosti a navíc pocházeli z neslovanských

6 TÉRA, Michal. Etnogeneza Slovanů: staré a nové otázky a spory. *Theatrum historiae* [online]. 2017, č. 20, s. 271–297 [cit. 2023-01-30]. Dostupný z [www: <https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/2020>](https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/2020).

7 ŠALKOVSKÝ, Peter. Etnogeneza Slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západoslovanských národov. *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* [online]. 2018, roč. 13, č. 2 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <http://dejiny.unipo.sk/>](http://dejiny.unipo.sk/).

8 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 7.

9 BEDNÁŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 11.

10 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 8.

zemí, a proto pojednávali především o tom, co bylo předmětem zájmu tříd daných států, ze kterých pocházeli nebo pro něž psali.¹¹ Proto jsou důležité i další prameny, o které je možné se při zkoumání slovanského etnika opírat. Těmito prameny jsou prameny hmotné, díky nimž se dozvídáme více o každodenním životě obyčejných Slovanů, včetně dokladů o způsobech pohřbívání mrtvých.

Abychom mohli lépe chápat způsob pohřbívání a přistupování pozůstalých k mrtvým a ke smrti, je důležité znát a brát v úvahu každodenní život slovanských kmenů nebo alespoň jeho základní kontury. Na Sloany se nemůžeme dívat jako na homogenní celek, protože jím nikdy, stejně jako dnes, nebyli. Ovšem můžeme je považovat za skupinu jednotek, které se spíše podobaly, než se odlišovaly.¹² Rozdíly mohly být částečně zapříčiněny i tím, že tyto jednotky byly poměrně značně roztroušené v prostoru a že nejprve fungovaly nejednotně, což se odráželo například i v boji. Slované zpočátku útočili nebo se bránili v kmenech. Nebudovali kmeny početné, ani nežili ve velkých městech, nýbrž v menších vesnicích. Vesnice byly pro svou velikost a lidnatost snadno napadnutelné, ale snadno je zase získávali zpět. Pro představu, vesnice měly asi šest až deset chatek čtvercového nebo mírně obdélníkového půdorysu, typicky o 10 m², s jednou místností. Vevnitř nechyběla kamenná či hliněná pec nebo ohniště v rohu domu. Domy se stavěly jednak tak, že byly asi půl metru zahlobeny v zemi, tedy polozemnice, jednak čněla ze země jen střecha, tedy zemnice. Obecně získávali půdu a území díky stěhování národů a přesunům kmenů na evropském kontinentu. Slované, kteří se usadili na území střední Evropy, se zde pak živilo pěstováním především obilí a chovem hovězího dobytka, méně často koní a dalších domácích zvířat. Vzhledem k tomu, že Evropa byla řidce osídlena, extenzivní zemědělství, přestože je náročné na velké plochy obdělávané půdy, fungovalo velmi dobře a zatím nebylo nutné tento systém jakkoli měnit. Slované ve střední Evropě se usídlovali a žili v nížinách, a to podél řek a potoků, kde nalézali úrodnou půdu, vláhu a možnost rybolovu. Jakmile se půda, kterou obhospodařovali, vyčerpala, posouvali se po řece dál. Dalším důležitým přírodním zdrojem, u kterého se Slované usazovali, byl listnatý les. Co se týče vyznání a příklánění se k jakémukoli náboženství, během přesídlování byli Slované pohany. Někteří uctívali jednoho boha, který vše stvořil, ale neuznávali, že by měl jakoukoli další výraznější moc nad člověkem. Především u východních

11 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 7.

12 PLETERSKI, Andrej. Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů. *Archeologické rozhledy*, 2013, roč. 65, č. 3, s. 619.

Slovanů, ale i v dalších slovanských kmenech, včetně těch na území střední Evropy, byl velmi rozšířený kult boha Peruna nebo také Vesele či Volose.¹³

Výsledky archeologických výzkumů podávají informace o každodenním životě dále na základě nálezů dochované tehdejší keramiky. Nejstarší nálezy keramiky, jež se vyznačovala jednoduchostí, byla v ruce lepená a ve většině případů nezdobená, a jež označil Ivan Borovský jako keramiku pražského typu, jsou na Moravě datovány až do pozdější první poloviny 6. století našeho letopočtu, jak uvádí Zdeněk Měřínský. Ten dále upozorňuje, že pojmy keramika pražského typu či širší pojem časně slovanská keramika a jejich výskyt, by měly být chápány spíše jako morfologicko-typologický úkaz než chronologický.¹⁴ Podstatné pro tento text je, že při popelnicovém pohřbívání Slované využívali nádob přiřazovaných ke keramice pražského typu či k časně slovanské keramice, a proto se text obrací na archeologickou kulturu s keramikou pražského typu.

Pohřební ritus

Pohřební ritus odpovídal náboženským představám. Slované věřili v nesmrtelnou duši, která po smrti odchází do jiného světa a spálení těla mělo tento odchod buď usnadnit, nebo přímo podmínit. Popel ukládali do nádob pražského typu. Nádob byla obyčejná, užitková, nebyla původně určena přímo k pohřebnímu obřadu. Spálené pozůstatky mrtvých se kladly do jamek hlubokých 30 až 60 cm, jindy se spáleniny ukládaly zase do jamek bez nádoby.¹⁵ Po zasypání někdy nad místem uložení navršili malou mohylu.¹⁶

Pohřebiště byla malá, nejčastěji v řádech desítek hrobů, a ani samotné hroby nebyly velké. Pohřebiště se nacházela velmi blízko vesnic, a to na okraji polností, mimo obdělávanou půdu. I na Moravě a na Slovensku žárová pohřebiště čítala jen několik desítek hrobů. Výjimkou jsou Přítluky u Břeclavi, kde bylo odhaleno více jak čtyři stovky hrobů.

13 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 15 a 187.

14 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Raně středověká keramika na Moravě a ve Slezsku (6. století až první polovina 10. století). *Archaeologia historica* [online]. 2014, roč. 39, č. 1, s. 7–21 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/130278>](https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/130278).

15 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 35.

16 FILIP, Jan. *Evropský pravěk: nástin vývoje prvobytné společnosti*. Praha: Universita Karlova, 1962, s. 127.

Nekropole žárových pohřebišť byla nalezena na rozsáhlém území, od dolního Polabí až na východ k Novgorodu a Pskovu, na jihu pak i na území dnešního Bulharska a bývalé Jugoslávie. Rozeznávalo se asi osm variant žárového pohřbívání, ovšem například na našem území byla tato variabilita omezená. Jako nejjednodušší varianta pohřbívání, která byla běžnou právě i na území vymezeném touto prací, jsou označovány hroby bezurnové žárové. V tomto případě se popel a fragmenty spálených kostí z hranice nasypaly do mělké nevelké jámy vyhloubené v zemi. To potvrzují nálezy v Přítlukách, Lanžhotech, Velaticích, Starém Městě nebo v Břeclavi. Další varianta žárového pohřbívání, relevantní pro tuto práci, jsou popelnicové pohřby ploché, nalezené například v Přítlukách, datované později než bezurnové hroby žárové. Poměrně často jsou na našem území objeveny hroby, které byly zakryté plochým kamenem nebo střepem.¹⁷

Co se týče pohřebních zvyků, ty byly bohaté. Pohřbívání se často neobešlo bez rituálních písní, rituálních tanců, konaly se více či méně honosné hostiny. Hostiny byly často chystány i ve výročí úmrtí nebožtíků. Je doloženo, že docházelo i k tomu, že vdova v některých případech volila smrt po smrti manžela-nebožtíka.¹⁸ K rituálu, který se váže na událost pohřebního ritu a zacházení s mrtvým, patří vše od samotného skonu daného člověka po uložení pozůstatků zemřelého do vyhlédnutého nebo připraveného místa. Uložení těla před spálením nebo před pohřbením, jeho případné umytí, zvolení oblečení, smutek pozůstalých a s ním související tanec, hudba, zpěv, gestikulace, mimika, zvláštní oděv při pohřebním ritu, vystavení mrtvého, přenesení mrtvého na připravené místo, uložení na hranici, její zapálení, pohřbení spálených pozůstatků nebo nespáleného těla, péče o pohřebiště a rituální hostina.¹⁹

Na pohřební obřady se nahlíží jako na jasný a stálý kulturní rys, jenž, pokud je dobře čten a studován v souvislostech, toho může o daném etniku nebo společnosti hodně povědět. Podle Zdeňka Klanici náhlé změny ve způsobu pohřbívání mohou dokonce sloužit jako doklady o příchodu nového etnika, změny víry či různých dalších vlivů.²⁰ Turek

uvádí, že přechod z žárového pohřebního ritu na slovanské mohyly svědčí o strukturálních změnách ve staroslovanské společnosti. S tím zřejmě souvisela i christianizace tehdejší společnosti.²¹ V současnosti jsou kulturní vývoj společnosti a jmenované změny zřejmé a těžko se představuje, že by byly čteny ze způsobu zacházení s mrtvými a z podoby pohřebního ritu. Spíše, než doklady byly a jsou pohřební obřady podpůrnými indikátory, společně s dalšími dochovanými nebo doloženými hmotnými či nehmotnými prvky kultury.

Žárový ritus, kvůli tomu, jak málo se toho ze spálených pozůstatků zachovalo, není tak dobře čitelný nebo přívětivý k jeho studiu jako tomu je například u kostrových hrobů. To se v minulosti stalo i důvodem, proč si někteří archeologové či historici mysleli, že žárové pohřbívání nabývalo výhradně prostého a jednoduchého charakteru. Jak uvádí Klanica v monografii *Počátky slovanského osídlení našich zemí*, míra využití archeologických pramenů je závislá na způsobu výzkumu a jeho dokumentaci.²² Kvalitní, podrobný archeologický výzkum je také základem pro přesnější závěry a výklady objeveného a zkoumaného.

Zbytky lidských těl jsou jedním možným pramenem či zdrojem informací o fyzické podobě a zdravotním stavu jedince, potažmo o obyvatelích dané oblasti, dané vesnice, která se váže k pohřebišti.²³ Zároveň je zacházení s mrtvými také symbolem a nositelem idejí a hodnot, které ovlivňovaly pohřební ritus, přistupování ke smrti a uctívání mrtvých. Obřady a zvyky týkající se smrti mají výrazný společenský charakter. V období, které tato práce sleduje, více odhalují tento charakter obřady vázící se právě smrti než obřady a zvyky týkající se narození nebo dalších životních událostí. Tyto tradice doložené archeologickým výzkumem vyjadřují také začlenění jednotlivce do společnosti. Kromě toho obřady a zvyky byly, na rozdíl od současnosti, výrazně spojené s náboženstvím nebo s přesvědčením kmene či etnika, v němž byly obřady vykonávány.²⁴

Představu o pohřebních zvyklostech se podařilo vytvořit například také na základě výzkumu nekropole v Čakajovicích. Předměty obsažené v žárových hrobech byly například součástí oděvu (přezky z opasku),

17 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 195–198.

18 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988, s. 263.

19 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 17.

20 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 194.

21 TUREK, Rudolf. *Slovanské mohyly v jižních Čechách*. Praha: Národní muzeum, 1958, s. 3.

22 KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 194.

23 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 15.

24 Tamtéž, s. 16.

dále nože, ocílky, méně často pak hřebeny a železné hroty, dále drobné zlomky střepů, říční kameny.²⁵ V dalších lokalitách se objevovaly skleněné korálky, přesleny²⁶ nebo úlomky kostěných hřebenů.²⁷

Výjimečně byly nalezeny hroby vyložené dřevěným obložním. Mezi další odchylky od klasického žárového pohřbu časných Slovanů mohou být řazeny například dvě urny v jednom hrobě nebo jámový hrob přikrytý keramickými střepinami.²⁸ V urnových hrobech v Bajči-Vlkanově i při dalších archeologických výzkumech nekropolí (např. Pohansko u Břeclavi či Staré Břeclavi), byly objeveny spálené kosti zvířat.²⁹ Jinde byly vedle sebe čtyři urny v dřevěné obdélníkové schránce.³⁰ Jedná se však opravdu o výjimky, převládaly klasické hroby buď bezurnové, či žárové popelnicové pohřby ploché.

Závěr

Pohřební ritus časných Slovanů byl bohatý a odráží jejich mentalitu. Odhaluje dnešnímu člověku jejich hodnoty a napovídá o jejich smýšlení o posmrtném životě. Podmínkou pro správné pochopení a nahlédnutí do minulosti prvních Slovanů na území dnešní České republiky, Slovenska a Rakouska, je kvalitní archeologický a antropologický výzkum pozůstatků jejich hmotné a nehmotné kultury. Tomu napomáhá i znalost každodenního života Slovanů. Časní Slované, kteří se usazovali především v nížinách u říčních toků a listnatých lesů, kde obdělávali půdu a pásli dobytek, a kteří budovali malé vesnice o pár domech, své blízké mrtvé spalovali na hranicích a jejich ostatky ukládali buď do vyhloubených jamek, nebo do popelnic, které posléze pohřbívali do země, a to vše v souladu s jejich vírou, že duše zemřelého musí pokračovat do posmrtného života.

25 REJHOLCOVÁ, Mária. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach okres Nitra. *Archaeologia historica* [online]. 1988, roč. 13, č. 1, s. 537–542 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139784>](https://hdl.handle.net/11222.digilib/139784).

26 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 37.

27 POULÍK, Josef. *Starší Moravané budují svůj stát*. [B. m.]: Krajské nakladatelství, 1960, s. 33.

28 Tamtéž, s. 37.

29 FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994, s. 141.

30 POULÍK, Josef. *Starší Moravané budují svůj stát*. [B. m.]: Krajské nakladatelství, 1960, s. 32.

Nahlížet na společnost a společenství před christianizací jako na prázdnou a nereligiózní by byla chyba. Člověk vždy hledal symboliku a smysl ve svém jednání, tak i ve smrti a pohřbívání, a Slované v pátém až desátém století nebyly výjimkou.

Seznam pramenů a literatury

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila, Aleš HOMOLA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-787-1.

BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1988.

FILIP, Jan. *Evropský pravěk: nástin vývoje prvobytné společnosti*. Praha: Universita Karlova, 1962.

FUSEK, Gabriel. *Slovensko vo včasnოსlovanskom období*. Nitra: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 1994. 383 s. ISBN 80-88709-17-2.

KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986.

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Raně středověká keramika na Moravě a ve Slezsku (6. století až první polovina 10. století). *Archaeologia historica* [online]. 2014, roč. 39, č. 1 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/130278>](https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/130278). ISSN 2336-4386.

NIEDERLE, Lubor. *Slovanské starožitnosti*. Praha: Bursík a Kohout, 1925.

PLETERSKI, Andrej. Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezí Slovanů. *Archeologické rozhledy*, 2013, roč. 65, č. 3, s. 618–641. ISSN 0323-1267.

POULÍK, Josef. *Starší Moravané budují svůj stát*. [B. m.]: Krajské nakladatelství, 1960.

REJHOLCOVÁ, Mária. Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Čakajovciach okres Nitra. *Archaeologia historica* [online]. 1988, roč. 13, č. 1 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139784>](https://hdl.handle.net/11222.digilib/139784). ISSN 2336-4386.

ŠALKOVSKÝ, Peter. Etnogenéza Slovanov, ich migrácie na západ a počiatky západoslovanských národov. *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* [online]. 2018, roč. 13, č. 2 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <http://dejiny.unipo.sk/>](http://dejiny.unipo.sk/). ISSN 1337-0707.

TÉRA, Michal. Etnogeneze Slovanů: staré a nové otázky a spory. *Theatrum historiae* [online]. 2017, č. 20, s. 271–297 [cit. 2023-01-30]. Dostupný z [www: <https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/2020>](https://theatrum.upce.cz/index.php/theatrum/article/view/2020). ISSN 2571-0621.

TUREK, Rudolf. *Slovanské mohyly v jižních Čechách*. Praha: Národní muzeum, 1958.

UNGER, Josef a Jaroslav MALINA. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. ISBN 80-7204-397-8.

Slované a Avari: Sídla a osídlení

Haruka Kogure

Bc. Haruka Kogure
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: hanka.kogure@gmail.com

Slavs and Avars: Housing and Settlements

The 6th and 7th century Slavs moved around a lot because of their lifestyle. They looked for mostly flat, fertile areas near rivers. They lived in houses partially sunk into ground and later in surface-built houses. The houses were concentrated around a courtyard belonging to large families that later disintegrated. The Slavs traded mainly among themselves but also with neighbouring peoples by exchange trade.

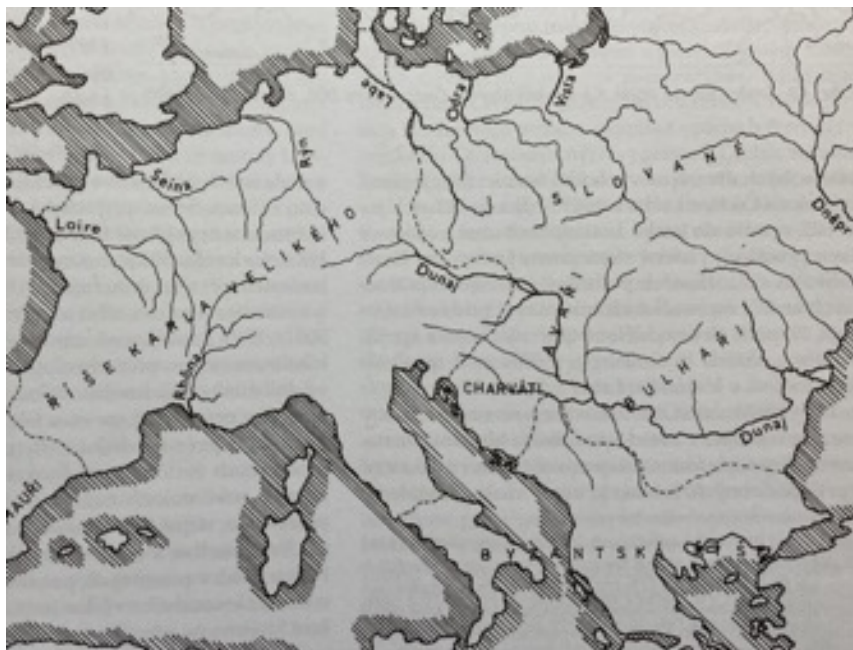
Keywords: Slavs, migration of peoples, housing, buildings, settlements, trade

Migrační pohyby

Slované zabírali taková území, která byla vhodná pro jejich způsob života. Byla to většinou volná, ne moc výškově členitá prostranství s úrodnou půdou, kde se dalo provozovat zemědělství a chov dobytka. Vyhledávali především nížinné oblasti podél větších řek a jejich přítoků. Když byla půda příliš vyčerpaná, posunuli se o kus dál.¹ Území byla většinou volná nebo řídce osídlená. Území na západě byla původně zabrána Germány, ale ti také odešli, když půdu vyčerpali a mezitím se půda zase obnovila. Na severu Slované kolonizovali území s lesy. V Čechách se zabydleli v úrodných oblastech ve střední a severozápadní části, v okolí Prahy, v Polabí a Poohří, na Moravě v jižním a východním Brněnsku, na Hané, na Olomoucku, v Šumpersku, v Dyjskosvrateckém úvalu, v Dolnomoravském úvalu.² Některé oblasti Slované osídlili i vícekrát, někdy hledali oblasti nové. Na konci 8. století migrování zřejmě nabralo na intenzitě s rozvojem hospodářství a růstem obyvatelstva. Toto

¹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 224–225.

² BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Libri, 2000, s. 15–16.

Obr. 1: Slované v 8. století. (BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Libri, 2000, s. 42.)

všechno se dá rozpoznat z nálezů, které se dají přiřadit různým obdobím, jako je keramika nebo způsoby pohřbívání.³

Stavby a způsoby bydlení

Ve střední Evropě bylo obvyklé, že si Slované stavěli malé vesničky, ve kterých bylo mezi šesti až deseti chatami.⁴ Předpokládá se, že v jedné chatě mohlo žít maximálně šest jedinců, příslušníci dvou až tří generací: dva rodiče, jejich děti a případně prarodiče. Na základě takových počtů se dá odhadnout počet jedinců v jedné osadě na 40 až 60. Průměrná osada mohla mít plochu okolo 180 ha, ideálně to byl kruh o poloměru blízkému 1,5 km. Dvě osady od sebe byly vzdáleny minimálně 2,5 až 3 km.⁵

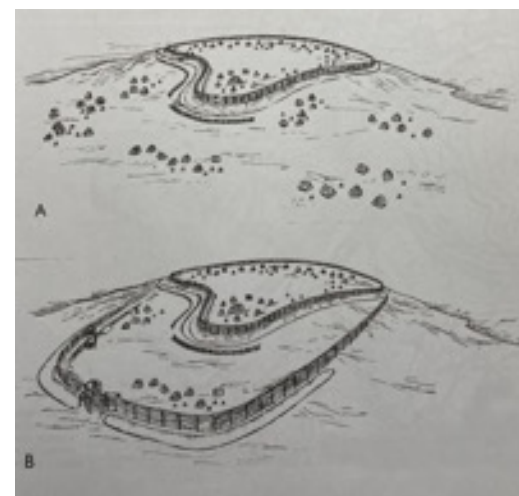
³ Tamtéž.

⁴ KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 147.

⁵ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6. –10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 17–18; BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 22.

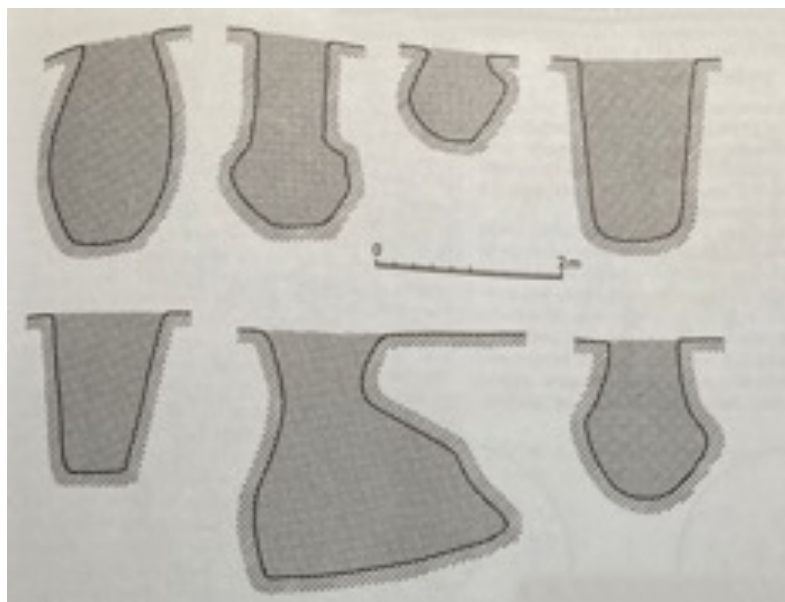
Obr. 2: Březno u Loun – kresebná rekonstrukce vesnice z nejstarší fáze slovanského osídlení. (LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009, s. 13.)

Obr. 3: Hradiště u Klučova – A. starší fáze, B. mladší fáze. (LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009, s. 20; BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 67.)

Rozlišujeme dva typy uspořádání staveb – shlukový a návesní. Shlukové uspořádání působí náhodně, jako hnízdo. Návesní typ je ve tvaru kruhu nebo půlkruhu, kde uprostřed je volný prostor nebo nějaký významný objekt. Třetí typ uspořádání by mohl být řadový. Nedá se ale

říct, jestli se jednalo o záměr nebo charakter terénu.⁶ Dalšími objekty v osadě bývaly hospodářské stavby jako obilnice (pro skladování obilí) a kletě (pro skladování sena a slámy) a jiné zásobní sklípky (pro skladování sušeného masa, ryb a dalších potravin vyžadujících správnou skladovací teplotu a vlhkost). Tyto sklady byly vlastně jámy různých tvarů o rozloze okolo 4 až 8 m².⁷ Obilnice mívaly stěny vypálené a obložené dřevem, dno bývalo vystláno slámou. Někdy byly tak hluboké, že byl potřeba žebřík. Časní Slované měli obilnici většinou menší, velkomoravské obilnice už byly větší. Otvor míval dřevěný nebo kamenný poklop, někdy byl chráněn i přístřeškem. Uvnitř se skladovala pšenice, oves, ječmen, čočka a další luštěniny.⁸

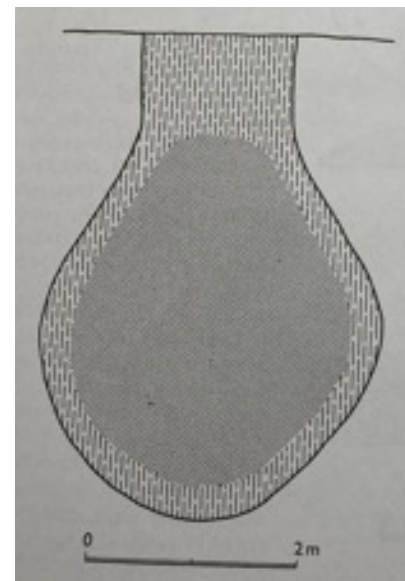

Obr. 4: Různé tvary obilnic z hradiště Klučov, konec 7.–9. století. (BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 113.)

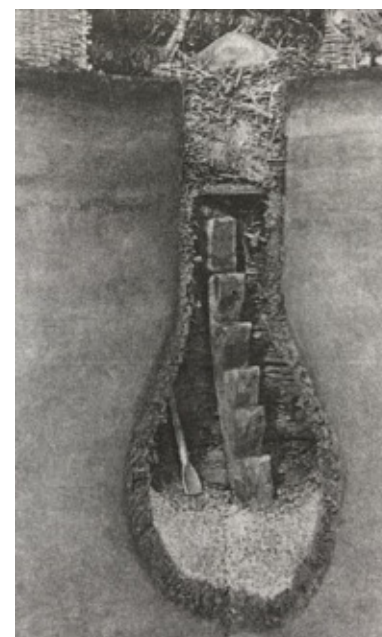
6 GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 18.

7 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 74; GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 19–20.

8 Tamtéž.

Obr. 5: Obilnice z hradiště u Doubravčic, 7.–8. století, s vyznačenou izolační vrstvou a skutečným objemem náplně, podle J. Kudrnáče. (BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 113.)

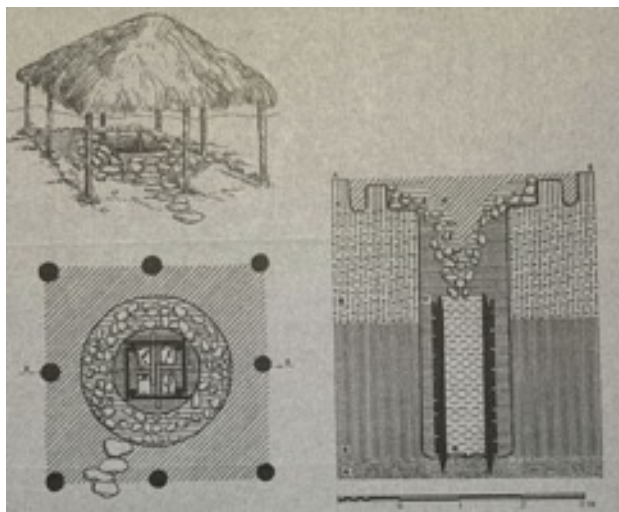
Obr. 6: Podzemní sýpka. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 19.)

Kletě byly menší jámy s rohovými kůly, ve kterých se mohlo skladovat kromě sena také hospodářské vybavení, oblečení a snad i potraviny. Krátkodobě se v nich dalo i přespávat.⁹

Méně častými objekty byly volně stojící hliněné pece (pro přípravu stravy v teplém období) a v pozdějších obdobích studny. Říká se, že Slované dávali přednost vodě „živé“ (z řek, kde žily ryby a raci) před vodou „zemní“ (ze studny).¹⁰

9 GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 20.

10 Tamtéž.

Obr. 7: Nálezová situace velkomoravské studny ze Starého Města s rekonstrukcí pravděpodobného vzhledu přístřešku, podle V. Hrubého. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 19.)

Co vůbec nenajdeme, jsou stáje a chlévy. Domácí zvířata byla nejspíše jen v ohradách, z nichž se dochovaly pouze drobné jamky. Je možné, že v těchto jamkách stály také sušáky na maso nebo kůže.¹¹

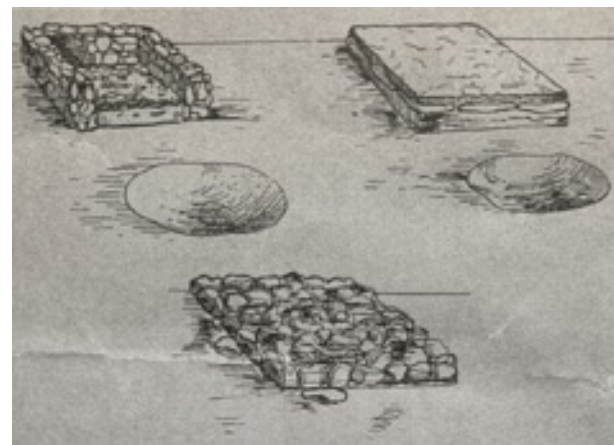
V rámci sídlišť lze vypočítat jisté celky, které se skládají z obydlí a hospodářského příslušenství. Oplocení se nedochovalo, ale je možné, že to byly oplocené dvorce, kde žily pospolu jednotlivé velkorodiny. Tyto velkorodiny se však rozpadaly na menší rodiny a v druhé polovině 7. století a v 8. století je tento rozpad už završen.¹²

V domech nechyběl nikdy zdroj tepla, kterým mohla být kamenná pec nebo ohniště, umístěný v rohu nebo uprostřed místnosti anebo u středu stěny. Typ topení je dnes těžké určit, protože se dostatečně nedochoval, ale máme i případy, kdy je vidět, že šlo o pec vyvýšenou nad podlahu (pro lepší přístup) nebo pec vysunutou ven z domu.¹³

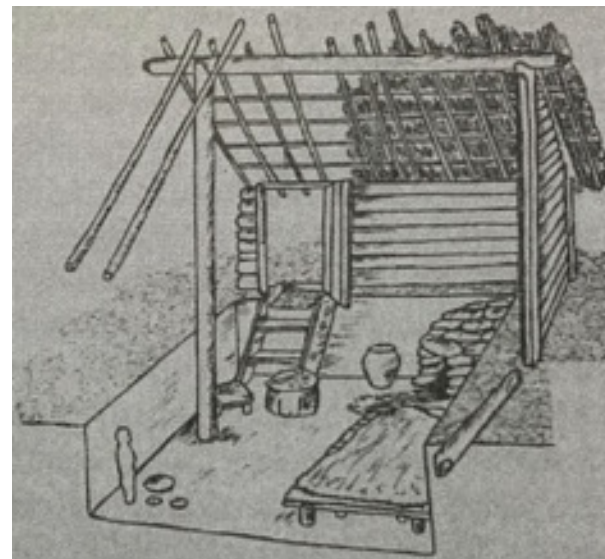
¹¹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 20.

¹² Tamtéž, s. 18, 74.

¹³ Tamtéž, s. 65, 70.

Obr. 8: Rekonstrukce různých typů ohnišť, na základě nálezů ze Starého Města, podle V. Hrubého. (LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009, s. 26.)

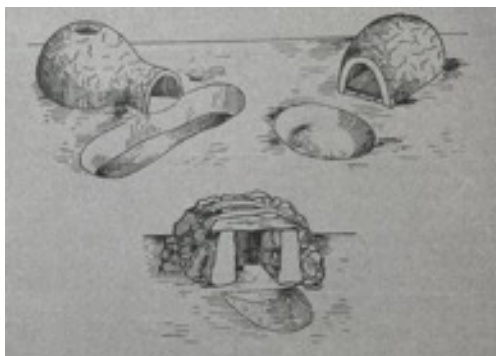
Obr. 9: Rekonstrukce vnitřku a některých stavebních prvků časné slovanského obydlí. (MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 71; GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 18.)

Většina pecí byla kamenných, některé byly hliněné. Pece mívaly čtvercový nebo obdélníkový půdorys, ne širší než 1 m.¹⁴ Kamenné pece byly složeny z plochých kamenů, pískovců, vápenců nebo žuly, a nahoře měly velký plochý kámen, plotnu. Nebyly spojeny žádným dalším materiálem.¹⁵ Kouř prostupoval buď střechou ven, nebo vycházel větracím otvorem. Hliněné pece někdy sloužily jako druhé topení, velmi často bývaly vysunuty ven z domu, což velmi snižovalo jejich účinnost,

¹⁴ Tamtéž, s. 65.

¹⁵ Tamtéž, s. 69.

ale zase kouř nešel do místnosti. Jsou známy i případy volně stojících hliněných pecí.¹⁶

Obr. 10: Rekonstrukce dvou hliněných a jedné kamenné pece. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno:

Moravské zemské muzeum, 2004, s. 22.)

Obr. 11: Zahloubená část zemnice se zbytky kamenné pece. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 22.)

Peci nesloužily jen k topení, ale samozřejmě také k přípravě jídla. U pece někdy bývaly do země zapuštěné nádoby (nejspíš na vodu). Některé hliněné pece měly otvor, který mohl sloužit k odvodu kouře, ale možná také k umístění nádoby na ohřívání, např. polévky. Na pecích bývala velká, těžká, oválná nebo obdélníková hliněná mísa, tzv. pražnice. Tato mísa bývala pravděpodobně na peci trvale. Mívala od 30 až do 110 cm a vážila i 60 kg, takže by ji bylo velmi obtížné přenášet. Vysoká byla mezi 5 a 17 cm a stěny mívala tlusté 2 až 3 cm. Obdélníkové pražnice mívaly zaoblené rohy. Někdy se jim také říká pekáče.

¹⁶ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6. –10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 22.

Obr. 12: Pekáč – pražnice z 8.–9. století, Klučov. (BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 116.)

Pražnice byly vyrobené z mastné hlíny smíchané s trochou slámy. Někdy hlína nebyla ani pořádně vypálená, jenom vysušená, takže se ani nedá mluvit o tom, že by to byla keramika. Takto vysušená hlína je i poměrně křehká, což podporuje myšlenku, že pražnice nebyla určena k přenášení.¹⁷ Neví se přesně, jak se pražnice používala, ale existují různé teorie. Největší smysl dává, že mísa sloužila jako příruční sklad obilí, které se mělo rychle spotřebovat (na rozdíl od obilí uloženého v podzemních obilnicích). Obilí se na peci vysoušelo a někdy i pražilo, aby se dalo lépe jíst. Pokrm z pražených obilných zrn se nazývá pražmo nebo upra.¹⁸ K pražení přitom nebyl potřeba moc velký žár, ani to nezabralo moc času. Když nebyla pražnice součástí pece, dávaly se do ní žhavé uhlíky, které se vymetly před vložením obilí. Někdy se tvrdí, že se v pražnici upravovalo hlavně mladé obilí, které se jedlo, když byly vyčerpány zásoby starého obilí. Podle nálezů stop těsta by se dalo též soudit, že pražnice mohly sloužit také k pečení chlebových placek.¹⁹

V některých slovanských domech se našel i ruční mlýn tvořený dvěma mlýnskými kameny. V průměru měl 35 až 50 cm. Kameny se nazývají ležák a běhoun podle toho, že spodní kámen ležel a horním kamenem se hýbalo. Ležák byl vypouklý směrem nahoru a byl obvykle větší. Běhoun

¹⁷ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 68.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž, s. 68–69.

byl vypouklý zespodu směrem dovnitř a nahoře se do něj sypalo zrní, které padalo otvorem uprostřed dolů, kde se namlelo otáčením běhounu. V otvoru uprostřed byla zaklíněná takzvaná papřice, což byla dřevěná nebo kovová tyč ve tvaru kladívka. Dalo se pomocí ní nastavit, jak moc bude mouka jemná nebo hrubá. Není jasné, jak se horním kamenem zprvu otáčelo, protože teprve pozdější mlýny (zvané žernov) měly otvor na rukojeť. Mohlo to být rukojetí upevněnou pásem z lýka nebo kůže.²⁰ Jako mlýnský kámen se používaly různé druhy kamene, nejčastěji však pískovec, žula, vápenec, porfyr, riolit, čedič a svor. Výhoda tvrdších kamenů byla, že se rychle neomílaly, pórovité kameny zase měly lepší drsnost, ale více se drolily a drobné kousky zůstávaly v mouce a dostaly se pak i do jídla, což dosvědčuje větší obroušenost zubů v porovnání s dnešními lidmi.²¹ Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích má ve stálé, archeologické expozici i ruční mlýnek (substitut).

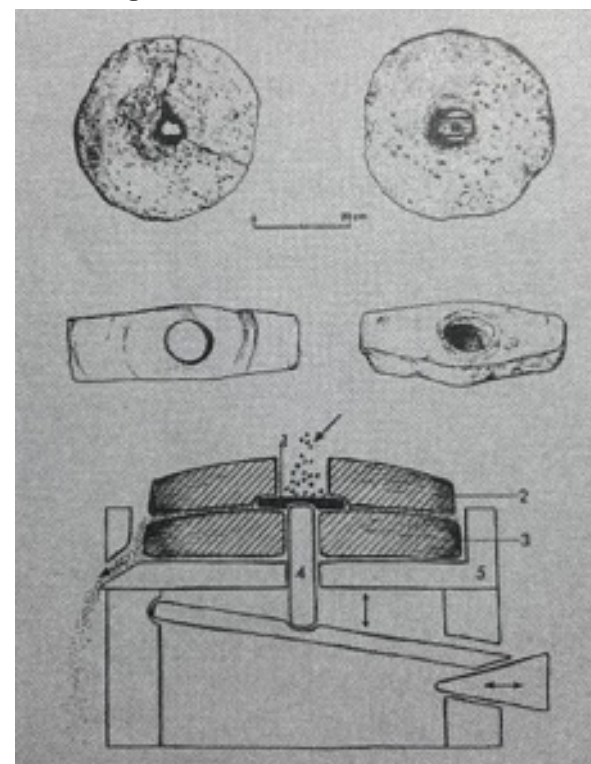
Obr. 13: Ruční mlýnek. Nasídlišti ve Starém Městě „Na Valách“ překrýval kamenný běhoun ručního mlýnku ústí rozměrné obilní jámy (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 24.)

²⁰ Tamtéž, s. 69.

²¹ Tamtéž.

Obr. 14: Základ ručního mlýnku na obilí. (KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021, s. 15.)

Obr. 15: Rekonstrukce ručního mlýnku na obilí – žernovu a některé jeho důležité části, podle Í. Pleinrové. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 28.)

Obr. 16: Ruční mlýn v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích (1). (Foto: Haruka Kogure)

Obr. 17: Ruční mlýn v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích (2). (Foto: Haruka Kogure)

Obr. 18: Ruční mlýn v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích (3). (Foto: Haruka Kogure)

Uvnitř obydlí ke spaní sloužila lože, umístovaná blízko zdroje tepla. Jejich pozici lze však doložit jen málokdy. Výjimkou jsou hliněné výmazy, které měly lože izolovat od vlhkosti. Nejčastěji byl prostor pro spaní tvořen proutěnou rohoží a vystlán větvičkami a slámou, senem nebo rákosem. Na to se pokládaly kůže, kterými se v zimě mohlo i přikrývat. Z pozdějších období se našly i jamky blízko pecí, které naznačují, že tu mohly stávat dřevěná lůžka.²² Úložný nábytek tvořily skříňky z dřevěných desek a dlabané či vypalované truhlice. Pro čerpání, nošení a uchovávání vody se používala vědra vyrobená z tenkých dýh spojených dvěma až čtyřmi železnými pásy po obvodu. Našlo se jich velké množství, v jednom obydlí jich bylo zpravidla více (okolo 12) a měly různé velikosti, některá s průměrem menším než 20 cm, některá s větším.²³ Z dalšího vybavení domu stojí za zmínku nízká sedátka nebo lavice, stoly, pro zavěšení různé háky, trámký a kolíky. Dále se našly dřevěné naběračky, kostěné hřebeny, kostěná šídla a jehly, sekery, luky, oštěpy, bronzové ozdoby, keramika... Velké množství předmětů se ale nedochovalo, protože byly vyrobeny z materiálů, které buď shořely, nebo se časem rozpadly.²⁴

²² GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6. –10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 25–26.

²³ Tamtéž, s. 26–27.

²⁴ Tamtéž.

Typologie a obraz sídla

U obydlí rozeznáváme dva nejčastější typy – zemnice a povrchové stavby. Charakteristickým znakem zemnice je, že má podlahu zahroubenou do země – archeologové mluví o hloubkách 30 až 120 cm. Měly přibližně čtvercový půdorys, jedna zeď byla 3 až 4 m dlouhá, podlaha měla většinou okolo 10 m², ale mohla být v rozsahu 7 až 20 m².²⁵

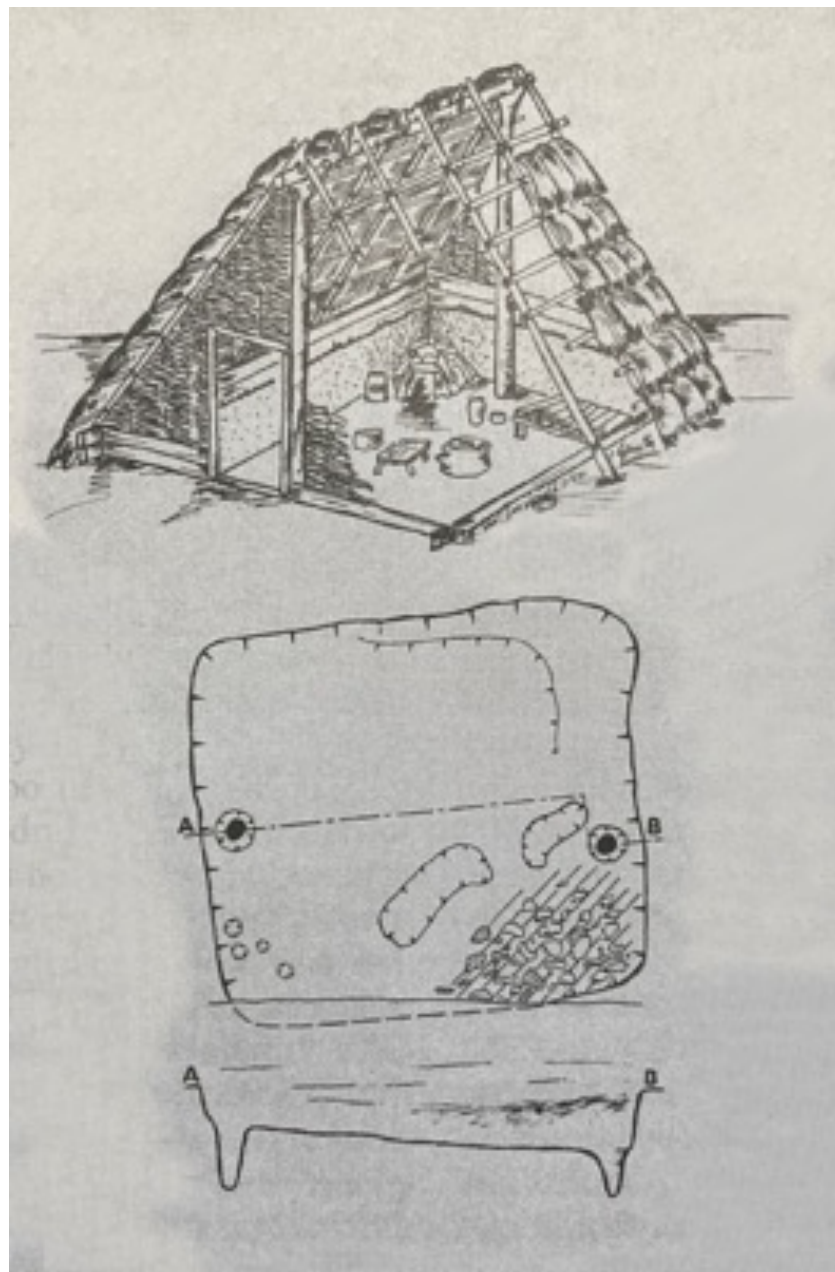

Obr. 19: Zemnice se vstupní rampou. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 25.)

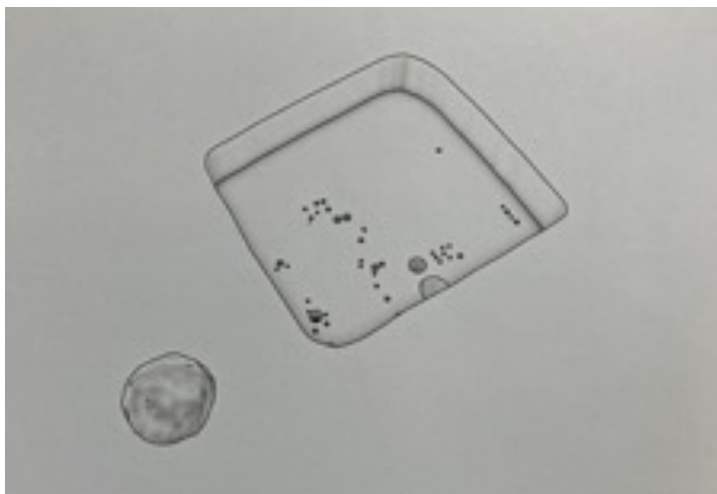

Obr. 20: Povrchový nebo plytce zahroubený sídlištní objekt (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 26.)

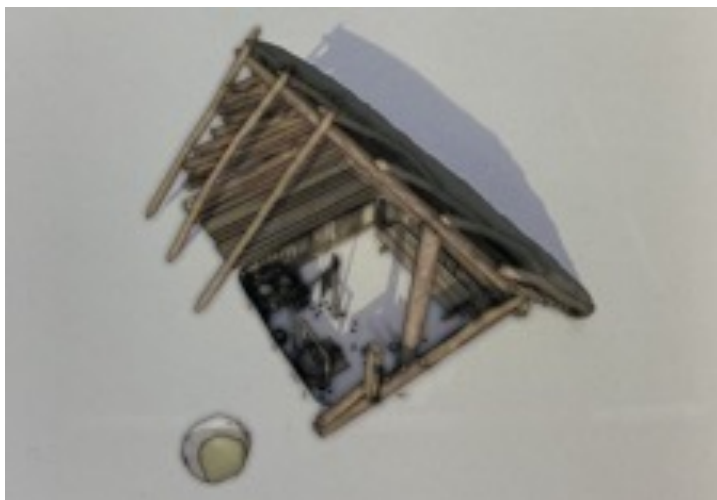
²⁵ Tamtéž, s. 20.

Obr. 21: Kresebná rekonstrukce časné slovanské zemnice a jejího vnitřku. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 21.)

Obr. 22: Zemnice a kulová jáma (1). Jáma a prohlubeň 3 x 3 m ve středočeských Roztokách. (KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021, s. 7.)

Obr. 23: Zemnice a kulová jáma (2). Na základě umístění kulových jamek, pozůstatků kamenného ohniště a dalších náznaků i analogií si lze zemnici z Roztok představit takto. Jáma v blízkosti domu sloužila jako zásobnice na obilí. (KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021, s. 8.)

Obr. 24: Zemnice a kulová jáma (3), boční řez. (KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021, s. 9.)

Obr. 25: Zemnice a kulová jáma (4). (KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021, s. 10.)

Zvláštní výjimkou byly podlouhlé zemnice, které měly délku 3 až 8 m a šířku 1,5 až 2,5 m, s podlahovou plochou 4 až 14 m². Je možné, že tyto zemnice měly svůj zvláštní účel, například pro příslušníka cizího etnika.²⁶ O tom, jakou měly zemnice konstrukci, se dá jen uvažovat na základě kůlových jam.²⁷ Někdy byly nalezeny jámy ve středu kratších stěn, jindy drobnější jamky po celém obvodu.²⁸ Podle toho je možné odhadnout, že střecha měla sedlovou konstrukci.²⁹ Nosná konstrukce byla tvořena z rovných kmenů listnatých stromů, nejčastěji dubů. Kmeny byly zbaveny kůry pomocí nástroje zvaného loupák. K vykopání jámy pro zemnici se

Obr. 26: Frontální část obydlí se stěnou stavěnou srubovou technikou, štítem vyplazeným proutím a s rákosovým pokryvem střechy, Archeoskanzen v Modré u Velehradu. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 25.)

používaly dřevěné rýče a lopaty, které někdy mívaly i železné kování, a také motyky a možná nástroj z parohů připomínající krumpáč.³⁰ Stěny byly ve starším časně slovanském období obvykle vyplétané proutím z vrby nebo jasanu a omazány hlínou, aby udržely teplo.³¹ Později přibýly

²⁶ Tamtéž, s. 20.

²⁷ Tamtéž, s. 23.

²⁸ Tamtéž, s. 20, 23.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž, s. 20.

³¹ Tamtéž, s. 21.

vodorovně umístěné kmeny nebo desky zasazené do drážek opěrných sloupů – této konstrukci říkáme drážková.³² Střechy měly konstrukci tvořenou dřevěnými tyčemi, na kterou se dávala střešní krytina v podobě došků ze slámy nebo rákosu.³³

Nadzemní obydlí měla podlahu na úrovni okolního terénu.³⁴ Slované je začali stavět už v 7. století, ale více se rozšířila až ve století 9. Jejich existenci naznačují tmavé, obdélníkové útvary s jedním nebo dvěma ohništi uprostřed nebo i mimo střed, ale nikdy u stěn.³⁵

Obr. 27: Stavení hospodářského charakteru, nadzemní kleť v sídlištní části Archeologického skanzenu v Modré u Velehradu. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 24.)

Někdy se našly dvě protilehlé kůlové jámy nebo menší jamky po obvodu, podobně jako u zemnic, ale většinou se nenašly stopy nosné konstrukce, takže šlo nejspíš o konstrukci tzv. srubovou, kdy se vodorovné trámy v rozích křížily přes sebe, ale byly zúžené, aby na sebe dobře přiléhaly v rámci jedné stěny. Podlahou mohl být udusaný jíl anebo písek, plocha byla podobná jako u zemnic.³⁶ Tato obydlí už mohla mít i okna, která byla zakryta tenkými kůžemi a v zimním období okenicemi. Dovnitř

³² Tamtéž, s. 23.

³³ Tamtéž, s. 21.

³⁴ Tamtéž, s. 19.

³⁵ Tamtéž, s. 23.

³⁶ Tamtéž, s. 23.

se vcházelo skrze rám s deskovými dveřmi. Neví se, jestli byly dveře od počátku nějak zamykatelné, ale z 9. století máme nálezy kovových zámků, klíčů a petlic.³⁷

Topilo a vařilo se na ohništi kruhového nebo oválného tvaru. Některá byla obložena kameny, které byly zasazeny do jílové hlíny, jež se přirozeně vypálením vytvrdila. Některá ohniště byla zahlobubena do podlahy, jiná na hliněných podstavcích. Dým propouštěly ven došky nebo větrací otvor. Nemáme však dochovány dymníky, což byly předchůdci komínů.³⁸

Podle etnografů z východoslovanského prostředí se slovanská obydlí rozdělovala na část mužskou a část ženskou. Ženská část byla dále od vchodu a zahrnovala pec a lože. Mužská část byla naopak blíže vchodu a zahrnovala prostor k práci a tzv. svatý kout. Ten stával úhlopříčně ke koutu s pecí, tedy koutu se zdrojem tepla a světla, který byl posvátným místem starých pohanských kultů a umisťoval se na severní nebo západní straně, protože západ a sever byly strany spojované se zimou, tmou a temnými silami.³⁹

V 7. století karpatských Slované žili společně s Avarů. Avari si stavěli kruhové jurty, které měly na stěnách kožešiny, u bohatších to mohly být i koberce. Sedělo se na zemi. K dosušování obilí se též používaly pražnice. Avari neměli podzemní obilnice. Kolem jejich vesnic se ale často našly příkopy s lehkým plotem.⁴¹

Obchod

Jedním ze sousedů Slovanů byla Franská říše, odkud pocházela kronika Fredegara, ve které máme informace o tom, že Slované byli v 7. století podrobeni nadvládě Avarů. Avari donutili blízko žijící Slovany k nevýhodnému válečnému spojení a také využívali jejich obydlí a zimní zásoby. To se Slovanům samozřejmě nelíbilo, a tak proti Avarům povstali. V té době přišel z Franské říše kupec Sám, možná s úmyslem prodat Slovanům zbraně. Sám se ale nakonec ke Slovanům připojil a tehdy padlo velké množství Avarů, takže si jej Slované zvolili za svého

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž, s. 26.

⁴⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 55.

⁴¹ LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995, s. 45–46.

vladaře. Vládl 35 let.⁴² Obchodní vztahy s Franskou říší pokračovaly v dobrém až do roku 631, kdy Slované přepadli franské kupce. Franský král Dagobert poslal k Sámovi posla Sicharia, ale ten jej nechal odehnat. To spustilo válku, kterou Dagobert zpočátku vyhrával, ale nakonec byl poražen. O Sámově říši už po jeho smrti nejsou žádné zmínky.⁴³

Kromě výše zmíněných písemných záznamů o obchodu v tomto období víme jenom málo. Našly se franské meče, o kterých písemné záznamy Franků říkají, že jejich dovoz Avarům a Slovanům byl franskými panovníky opakovaně zakazován.⁴⁴ Zřídka se našly takzvané hromadné nálezy, jako kupecké sklady zahrabané do země, nejspíš kvůli válce. Také se našly byzantské mince ze 6. a 7. století.⁴⁵ Nevíme však, co obvykle Slované používali jako protihodnotu při obchodování. Zlato, polodrahokamy, med, vosk? Jisté je, že nějaká forma obchodu probíhala, nejčastěji to byly produkty řemesel, které mezi sebou směňovali samotní Slované, ale mohly to být i materiály a různé honosné předměty, které se importovaly odjinud. S nimi se dovážely také nové zkušenosti, což se projevovalo na úrovni řemesel.⁴⁶

Seznam pramenů a literatury

BALCÁREK, Petr. *České země a Byzanc: problematika byzantského uměleckohistorického vlivu*. Olomouc: Institut svatého Jana Theologa pro studia východního křesťanství, 2009. ISBN 978-80-903716-0-6.
BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Libri, 2000. ISBN 978-80-7277-022-9.

⁴² MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009, s. 191; LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995, s. 22; BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Libri, 2000, s. 41–44.

⁴³ LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995, s. 24–27; LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009, s. 41–44.

⁴⁴ BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009, s. 122.

⁴⁵ BALCÁREK, Petr. *České země a Byzanc: problematika byzantského uměleckohistorického vlivu*. Olomouc: Institut svatého Jana Theologa pro studia východního křesťanství, 2009, s. 38.

⁴⁶ LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995, s. 27; LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009, s. 49.

- BERANOVÁ, Magdalena a Michal LUTOVSKÝ. *Slované v Čechách: Archeologie 6.–12. století*. Praha: Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-413-5.
- GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004. ISBN 80-7028-218-5.
- KAČER, Jindřich. *Temné počátky českých dějin: Odkud k nám přišli a jak žili první Slované*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2021. ISBN 978-80-7555-144-3.
- KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986.
- LUTOVSKÝ, Michal. *Raně středověká archeologie v Čechách: Úvod do studia*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. Materiály pro studium archeologie. ISBN 978-80-7041-899-4.
- LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámová říše*. Praha: Academia, 1995. Dějiny českých zemí. ISBN 80-200-0420-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu*. 2. opr. vyd. Praha: Libri, 2009. Dějiny českých zemí. ISBN 978-80-7277-407-4.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy: Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. Česká historie. ISBN 80-7106-482-3.

Slovania a Avari v období avarského kaganátu – duchovní kultura

Martina Kosáková

Bc. Martina Kosáková, DiS.
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: martina.kollarova94@gmail.com

The Slavs and Avars in the period of the Avar Khaganate – spiritual culture

The seminar work brings information about the life of the Slavs during the Avar Khaganate from the perspective of spiritual culture. From the 6th to the beginning of the 9th century, the ongoing period under the influence of the Avar culture caused changes in many areas of the life of the Slavs. On the basis of preserved sources, mainly from Christian scholars and archaeological findings, it is possible to get an at least partial idea of the worshiped cults. The main theme of the work is the analysis and description of individual cults, sacrifices, celebrations and rituals of this period.

Keywords: Slavs, Avars, spiritual culture, cult

Úvod

Prvé správy o príchode Slovanov na naše územie sa datujú na koniec 5. storočia, čo sa označuje aj ako obdobie včasného stredoveku.¹ Od roku 560 sa Avari dostali k dolnému Dunaju a postupne obsadzovali územie Gepidov, Panóniu, Patisie a ďalšie.² V roku 568 sa príchodom Avarov na Slovanské územie zmenil hospodársko-spoločenský vývoj k lepšiemu. Z vyššie uvedených území vznikol štátny útvar, avarský kaganát, čo je viditeľné v archeologických nálezoch pohrebísk s nespálenými telami. Kostrová forma pohrebísk bola typická pre toto obdobie a preto je možné veľmi jednoducho určiť obdobie trvania tohto štátneho útvaru.³ Na čele

1 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 33.

2 LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámová říše*. Praha: Academia, 1995, s. 14–16.

3 KOŽIAK, Rastislav a Jaroslav NEMEŠ (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo: Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava: Chronos, 2004, s. 172.

mocensko-politického celku stál vládca – kagan, táto forma vládnutia pretrvala do roku 803, kým nedošlo k vojenskej likvidácii.⁴ Kmeň Avarov predstavoval zväz turecko-mongolských nomádskych kmeňov.⁵

V tejto etape neexistuje mnoho dokladov o prenikaní kresťanského náboženstva, aj keď počas výskumov boli odkryté nálezy, ako napr. krížiky. Kristianizácia obyvateľstva začala až v období Veľkej Moravy, teda v 9. storočí, po zničení avarskej ríše.⁶ V dochovanom protokole z biskupskej synody z roku 796, sú spomenuté tri skupiny kresťanov, ktoré žili na území avarského kaganátu, čo ale predstavovalo len veľmi malé percento z populácie.⁷ Ak ide o náboženstvo z obdobia pred vznikom Veľkej Moravy, nemáme dochované priame informácie. Je známe, že Slovania uctievali prírodné sily. Ich náboženstvo priblížili bádatelia na základe analógií, archeologických výskumov a písomných prameňov z neskorších období. Významným sa stal kult posvätných hájov a prameňov, ktorého súčasťou boli aj obeť. V predkresťanskom období sa objavuje aj postava šamana. Šamanizmus bol súčasťou pohanského náboženstva.⁸

Duchovná kultúra

Slovanské náboženstvo sa rozšírilo z indoeurópskej kultúry. Je možné sledovať paralelu medzi baltskými, keltskými, germánskymi a starogréckymi vplyvmi. Slovania bezpochyby poznali kozmológiu a kozmogóniu, čo ale nie je jednoduché zrekonštruovať, keďže výrazne absentujú pramene, ktoré by to doložili. Tiež poznali svet ľudí a svet bohov. Medzi bohmi existovali určité úrovne. Dali by sa definovať štyri božstvá: nebeské, slnečné, podsvetné a tie, ktoré boli vo vzťahu k zemi. Jedno božstvo bolo nadradené ostatným bohom, tento boh je označovaný

4 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 33.

5 LUTOVSKÝ, Michal a Nad'a PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995, s. 44.

6 STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica. Pohanstvo a kresťanstvo – k vybraným archeologickým prameňom vo včasnom stredoveku. In KOŽIAK, Rastislav a Jaroslav NEMEŠ (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo: Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava: Chronos, 2004, s. 173.

7 KOŽIAK, Rastislav. Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: príbeh svätcov misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In *Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici* [online]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2006 [cit. 2022-12-13]. Dostupný z [www: <https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html>](https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html).

8 BERED, Nora, (ed). *Christianizace a utváření křesťanské monarchie: Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*. Praha: Argo, 2013, s. 314.

ako prvý mocný, plný stvoriteľskej sily, vďaka ktorej tvoril človeka a svet. Po tom, ako stvoril svet, sa uchýlil na nebesá.⁹ Túto myšlienku potvrdzuje aj prvá správa o pohanskomulte zo 6. storočia.¹⁰

Vznik sveta si vysvetľovali ako spoluprácu Boha so satanom. Na počiatku existoval len praoceán a satan z jeho hlbín na podnet Boha vylovil pevnú zem, čo sa mu podarilo až na tretí krát. Vo vlastnom záujme si ponechal v ústach zvyšky piesku, ten ale zväčšil svoj objem a satan týmto spôsobom vytvoril hory, skaly a pustatiny. Opačným tvorcom bol Boh, ten tvoril len roviny a úrodnú pôdu. Predpokladajú sa iránske korene tejto kozmogónie. Terminologický výraz *bog* je teda s najväčšou pravdepodobnosťou z iránskeho slova *bag*. Bohovia boli zobrazovaní antropomorfným spôsobom, o čom svedčia aj archeologické nálezy.¹¹

Tak ako si dualisticky vysvetľovali stvorenie sveta v spolupráci Boha a satana, si vysvetľovali aj samotné stvorenie človeka. Človek bol vytvorený Bohom, no satan sa pľúvaním svojich slín pričínil o zlo a utrpenie, ktorým si človek musel prejsť počas pozemského života.¹²

Sakrálnu oblasť zastrešovali viaceré skupiny osobností, zameraných na rituály, magické praktiky a veštby.¹³ Lepšie poznatky o pohanskomulte existujú z oblasti východných Slovanov, aj keď vo väčšine prípadov išlo o svedectvo kresťanských autorov.¹⁴ Najrozsiahlejšie informácie pochádzajú z oblasti baltského pobrežia. Je známe, že v tejto oblasti sa nachádzali chrámy s kňazskou hierarchiou.¹⁵

Moc nad ľudskou činnosťou bola pripisovaná démonickým prírodným bytostiam, tie mali sídlo v kameňoch, stromoch, horách, prameňoch, či jaskyniach.¹⁶

Na dnešnom území Slovenska a Čiech je obmedzené množstvo dokladov o pohanskomulte. Jedným takým dokladom bolo dielo z 9.

9 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 40.

10 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 59. Diplomová práca.

11 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 53–64.

12 Tamtéž, s. 57.

13 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 43.

14 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 9.

15 Tamtéž, s. 81–84.

16 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 65. Diplomová práca.

storočia Životy Konštantína a Metoda. Obyvateľstvo sa údajne oddávalo uctievaniu modiel. Z neskoršieho obdobia pochádza text *Homiliára opatovického*, ktorý opisuje uctievanie jednotlivých kultoch. Boli tu zahrnutí démoni a prírodné veci, ako napr. stromy, slnko atď. Kronikár Neplacha v 9. storočí uviedol uctievanie k bohu, ktorého pomenovali Zelu. V 16. storočí Václav Hájek z Libočan uviedol ďalších bohov s menami Klimba, Krasatina a Krosina, ktorá privolala dážď v obdobiach sucha. Obyvateľstvo s najväčšou pravdepodobnosťou poznalo minimálne niektorých hlavných bohov slovanského panteónu, ako boli Perún a Vales. Autori z neskorších období sa snažili pomenovať ďalších bohov z tejto oblasti a boli nimi Ladoň, Živena, Chasoň, Ninva atď. Okrem vyššie spomínaných bohov boli uctievané aj bájne bytosti nižšieho rádu a prírodné kulty.¹⁷

Kult uctievania božstva

Bohovia Slovanov sa zobrazovali antropomorfne, teda sa snažili docieľiť ľudských črt v ich podobizniach. Mužské božstvá boli primárne, ženské až sekundárne. Je to pravdepodobne v dôsledku vedúcej úlohy muža v spoločnosti, teda patriarchátu.¹⁸ Mužské boli spojené so solárnou a nebeskou sférou a ženské so zemou a s plodnosťou. Každý z bohov mal ohraničený priestor pôsobenia. Rekonštrukcia panteónu nie je jednoduchá s ohľadom na množstvo zdrojov, s určitosťou sú ale známe mená niektorých božstiev a ich funkcia.¹⁹

Hlavní bohovia Svarog

Inak nazývaný aj ako svetelný praotec bohov, zosobňoval nebeské svetlo a teplo a bol personifikáciou „nebeského kováča“. O Svarogovi hovorí aj byzantská kronika z 10. a 11. storočia, v ktorej sa nachádzajú glosy zo 6. storočia.²⁰ Bol tvorcom spoločenských zákonov, ako napríklad

zákon o jednoženstve a jednomužstve. Patrí medzi solárne božstvá.²¹ Často býva označovaný ako boh-otec-stvoriteľ.²²

Svarožic-Dažbog

Inak nazývaný aj ako ohnivý syn vládcu bohov, keďže sa považuje za potomka Svaroga. O Svarožincovi sa dozvedáme ako o bohu nebies a darcu základných životných podmienok. Jeho meno môže byť aj zdrobnenina, teda detské pomenovanie od dospelého Svaroga.²³ Bol spojený s poľnohospodárstvom, prebiehalo jeho uctievanie v časoch rovnodennosti a počas iných ročných cyklov.²⁴ Jeho meno bolo doložené na viacerých územiach, na východe a juhu bol pomenovaný ako Dažbog.²⁵

Perún

Inak nazývaný aj ako obávaný vládca búrok. Je označovaný ako jeden z najvýznamnejších slovanských bohov naprieč celým slovanským obyvateľstvom a bol pánom blesku, hromu a búrok.²⁶ Zmienka o ňom pochádza už zo 6. storočia.²⁷ S dažďom je spojené aj hospodárstvo, keďže dážď je jeho neoddeliteľnou súčasťou. Preto aj s týmto je Perún spájaný, ako ten, kto zabezpečoval dostatok úrody. Najviac rozšírený bol Perúnov kult v ruskom prostredí. Je dokázané, že sa mu obetovali aj ľudské obete.²⁸ Okrem toho boli obetované aj medvede a býky.²⁹ Kresťanská

21 PAVLÍKOVÁ, Michaela. *Dávní bohové Germánů, Keltů a Slovanů: etymologická analýza a srovnání*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky, 2019, s. 71–72. Diplomová práce.

22 SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005, s. 20. Diplomová práce.

23 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 21.

24 PAVLÍKOVÁ, Michaela. *Dávní bohové Germánů, Keltů a Slovanů: etymologická analýza a srovnání*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky, 2019, s. 72. Diplomová práce.

25 SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005, s. 21. Diplomová práce.

26 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 27.

27 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 41.

28 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 28–34.

29 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 69. Diplomová práce.

17 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 149–161.

18 SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005, s. 18–19. Diplomová práce.

19 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 68. Diplomová práce.

20 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 15–16.

cirkev pomocou proroka Eliáša, ktorý prevzal Perúnove funkcie a nenásilne doviedli ľudí ku kresťanskej viere, aj napriek tomu, že kult Perúna bol tak rozšírený. Symbolom ničivej sily blesku bola sekera, tá sa stala aj jeho atribútom.³⁰ Jeho atribútom bol aj kríž, čo Slovania vnímali ako posvätný symbol. Okrem iného bol ochrancom pred zlými duchmi a chorobami.³¹ Mal dvojaký charakter, okrem toho, že prial aj trestal. Bola mu preukázaná obrovská úcta v podobe modlitieb, tie mali ochrániť obyvateľov pred prírodnými živlami a štvrtok bol zasvätený práve jemu. *Perendan* v preklade Perendov deň bol zaužívaný v pobaltskej oblasti.³² Prvá jarňá búrka predstavovala zahájenie jeho činnosti a bolo to spojené s rôznymi obradmi, napríklad ľudia pletli korbáče z vrbového prútia, čím odháňali zlých duchov.³³

Vales

Inak nazývaný aj boh stád, mágie, pastier zomrelých a ochranca majetku. Dokázal zoslať ochorenie na vinníkov, ale tiež ochraňoval stáda, symbolizoval blahobyť v úrode. Jeho ikonografia nebola dochovaná.³⁴ Patrí do božstva chtonického – podsvetného.³⁵ Po prijatí kresťanstva jeho atribúty prevzal sv. Blažej.³⁶ Jeho podoba symbolizovala dobytok, preto bol vyobrazený s rohami na hlave.³⁷ Na základe písomných prameňov bol známy hlavne v ruskej oblasti. Spojenie ochrany stád a majetku

30 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 37.

31 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 68. Diplomová práca.

32 PAVLÍKOVÁ, Michaela. *Dávní bohové Germánů, Keltů a Slovanů: etymologická analýza a srovnání*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky, 2019, s. 67–68. Diplomová práca.

33 SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005, s. 12. Diplomová práca.

34 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 46.

35 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 41.

36 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 71. Diplomová práca.

37 STAVINHOVÁ, Jana. *Slovanskí bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, s. 13. Diplomová práca.

nie je náhodné. Dobytok bol kedysi považovaný za bohatstvo, a preto sa stal aj ochrancom tohto vlastníctva.³⁸

Kult uctievania zvierat a rastlín

K bohom alebo démonickým bytostiam boli pridelené konkrétne zvieratá, stromy a rastliny. Boli pre nich posvätné a prebiehali rituály, vďaka ktorým si mali nakloniť ich priazeň a pomoc.³⁹

Medzi najuctievanejšie stromy patrili dub, označovaný aj ako posvätný strom a bol zasvätený Perúnovi. Zo zvukov, ktoré vydávala koruna stromov predpovedali budúcnosť.⁴⁰ Okrem dubu bol uctievaný orech, breza a lipa, ktorá pomáhala proti démonom. Tradovalo sa, že do stromu lipy nikdy neudrie blesk. Z ostatných rastlín boli uctievané hlavne tie, ktoré vzhľadovo pripomínali ľudské telo, takou bola mandragora.⁴¹

Je doložené zasvätenie koňa viacerým božstvám, napríklad Radegastovi alebo Svantovitovi. Ďalším zvieratom bol kanec, ten bol uctievaný v spojitosti taktiež s Radegastom. Figúrky týchto zvieracích vyobrazení boli väčšinou z dreva alebo z bronzu a na ich povrchu bolo zdobené magickými motívami v podobe šikmých krížov a krúžkov. K uctievaným domácim zvieratám patrila aj koza, vôle, pes, mačka či had usídlený v dome. K tým divokým patrili vtáci. Divokí vtáci, lastovičky a bociany bývali využívaní k vešteniu.⁴²

Démonické bytosti

Do démonolatrie sa radia bytosti nižšieho rádu. Ide o kult prírodných duchov obnovujúcich prírodné sily. Slovania prejavovali úctu jazerám, kameňom, stromom, riekam a k prírode ako takej. Názov pre démona bol diva, z čoho sa odvodil pojem divožienka a divý muž. Do tejto skupiny radíme aj duchov strážiacich domov a hospodárstvo, kde patrili škriatkovia ale aj bytosti, riadiace ľudský osud, ako napríklad sudičky. Najväčšiu skupinu však tvoria prírodný duchovia – duchovia elementov.⁴³

38 PAVLÍKOVÁ, Michaela. *Dávní bohové Germánů, Keltů a Slovanů: etymologická analýza a srovnání*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky, 2019, s. 69. Diplomová práca.

39 STAVINHOVÁ, Jana. *Slovanskí bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, s. 23. Diplomová práca.

40 Tamtéž, s. 12–13.

41 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 144–145.

42 Tamtéž, s. 145–149.

43 Tamtéž, s. 104–107.

Duchovia elementov – Zem

Takú úctu, aká bola preukázaná elementu zemi sa nedostalo žiadnemu z ďalších elementov. Množstvo kopcov a hôr bolo zasvätených rôznym bohom a prebývali tam horskí duchovia a víly.⁴⁴ Tento element zastupoval aj jaskyne a kamene. Horskí duchovia sa zjavovali v podobe hadov. Jeden z horských duchov na dnešnom českom území sa nazýval Krakonoš.⁴⁵

Duchovia elementov – Voda

Element vody zosobňovali víly, rusalky a morské panny. Pokladali sa za duše utopených dievok, či mŕtvych budúcich neviest.⁴⁶ Pravidelne sa konali obete studničkám a bytostiam prebývajúcim v nich, v riekach, jazerách a moriach. Víly mali priaznivý vzťah hlavne k mladým mužom, venovali im ich lásku a pomoc. Pojem víla je odvodený od slova *viliti*, čo znamená v preklade byť posadnutý. Ich vzťah k ľuďom nebol len pozitívny, za urážky sa dokázali pomstiť, a to hlavne čierne vodné víly. Dokázali zviesť z cesty pútnikov a tiež utopiť mladíkov. Obete im poskytli Slovania až k prameňom v podobe plodov, kvetov, koláčov, či stužiek po stromoch. Mužskú podobu mal vodník alebo inak vodný muž. Slovania verili, že sťahujú ľudí pod vodu a tam si nechávajú ich duše. Ten nemal až taký kladný vzťah k ľuďom, ako ženské podoby tohto elementu. Dokázal lákať dievčatá a oženiť sa s nimi.⁴⁷

Duchovia elementov – Vzduch

Vzdušným elementom bol vietor a mráz. Matkou alebo ženou vetra bola meluzína. Počas vianočného obdobia im obetovali kašu. Proti týmto bytostiam sa dokázali chrániť aj pomocou roľníčiek.⁴⁸

Duchovia elementov – Oheň

Element ohňa mal dvojaký charakter, dobrý aj zlý. V dobrej podobe chránil pred démonmi a liečil, preto sa mu obetovalo zrnó, masť a cesto. Bolo známe, že zhasiť sa smel výhradne chlebom a soľou a bolo zakázané

na neho pľuť. Okrem toho plnil aj očistnú funkciu počas veštenia a rituálnych slávností.⁴⁹

Obetiská a svätyne

Slovania si zakladali kmeňové hradiská, ktoré sa stali strediskom ich kultu. Slúžili nielen pre sakrálné potreby, ale aj ako spoločenské centrá. Chrámy v rámci týchto hradísk sú doložené len u severozápadných Slovanov. Rituály realizovali vonku, pod šírým nebom, na otvorenom priestranstve. Takémuto priestoru hovoríme obetiská, v jeho centre bola umiestnená modla – kultová socha pohanského boha.⁵⁰

Obetiská sa vyznačovali určitou zvláštnosťou a výnimočnosťou, boli to miesta ohraňované vodnými prameňmi, vyvýšeniny alebo plošiny a prebiehali tu obrady na počesť bohov. Jedno mali však spoločné, v strede tohto priestoru stál stĺp.⁵¹ Mohli to byť tiež miesta, kde došlo k zjaveniu božstva, či tam kde udel blesk. Kruhový tvar obetiska mal symbolický význam vesmíru.⁵²

Typické pre prírodné náboženstvo boli aj posvätné háje. Jedným z takých bol aj háj pri Stargrade vo Vagrii. Symbolicky tento háj tvorili dubové stromy. Tento priestor bol ohraňovaný dreveným plotom a nemohol sem vstúpiť každý. Vstup mali povolený len tí, čo prišli obetovať, kňazi a ľudia, ktorým hrozilo nebezpečenstvo na živote.⁵³

Kňazov, rozvíjajúcich ideológiu pohanskej viery existovalo obmedzené množstvo. Okrem polabskej a pobaltskej oblasti o nich nemáme zmienku. V ostatných oblastiach pôsobili čarodejníci, vedmy a funkciu kňaza zastával kmeňový vodca alebo hlava rodiny.⁵⁴

Mágiu môžeme rozdeliť na škodlivú a prospešnú. Škodlivú vykonával čarodejník, a tú prospešnú mudrc. Išlo o individuálne pozície v spoločnosti a svoje vedomosti odovzdávali výhradne vopred určenej osobe. Muži túto činnosť vykonávali verejne, ženy skôr v domácom, neverejnom prostredí. Osoby predurčené na vykonávanie týchto pozícií vykazovali určité paranormálne nadanie, pracovali s hypnózou, mimozmyslovým vnímaním a ľudskou psychikou. V kombinácii tohto nadania prírodných znalostí v oblasti bylinkárstva mohla fungovať aj liečiteľská prax.⁵⁵

44 STAVINOHOVÁ, Jana. *Slovanskí bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, s. 24. Diplomová práca.

45 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 107–108.

46 STAVINOHOVÁ, Jana. *Slovanskí bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, s. 25. Diplomová práca.

47 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 110–115.

48 Tamtéž, s. 118.

49 Tamtéž, s. 119–120.

50 KOURIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 43.

51 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 219.

52 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 151–159.

53 Tamtéž, s. 165.

54 Tamtéž, s. 191.

55 Tamtéž, s. 192.

Modly, tiež nazývané aj idoly sa nedochovali vo veľkom počte, pravdepodobne z dôvodu ich likvidácie po konvertovaní na novú vieru.⁵⁶ Modly sa najčastejšie tvorili z kovu alebo dreva a predstavovali personifikovanú podobu božstva.⁵⁷ Slovo modla, tak ako aj modlitba sa vytvorila z praslovanského slova *molda*, čo znamená prosba.⁵⁸

Ľudské obete existovali v prípade, ak žena ovdovela alebo bola otrokyňou. Omámenú ženu opojenú nápojom, zmesou bylín a hlukom usmrtili najčastejšie useknutím hlavy alebo prebodnutím. Takto ju uložili do hrobu spolu s jej manželom, či pánom. Ľudské obete neboli bežné u nižšej vrstvy obyvateľstva, len u spoločenskej elity.⁵⁹ V niektorých prípadoch archeologických nálezov boli okrem žien medzi ľudskými obetami aj malé deti.⁶⁰

Zvieracie obete sa obetovali z rôznych dôvodov. Zabitím domácich zvierat sa snažili vytvoriť si náklonnosť božstiev pred bitkou, pri nemociach, pri narodení dieťaťa, aby mali dobrú úrodu a pri množstve ďalších rituálov.⁶¹ Usmrtené zviera sa počas obetnej hostiny skonzumovalo. Hostine predchádzali modlitby, chválospevy a samotné obetovanie. V modlitbách Slovania žiadali svojich bohov o úspechy vo vojne, v obchode, či o bohatú úrodu.⁶² Ľudské a zvieracie obete patrili ku krvavým obetiam. Okrem krvavých obetí Slovania prinášali aj nekrvavé obete v podobe chleba, syru, medu, piva a iných. Okrem božstiev sa obetovalo najčastejšie duchom elementov, lesným bytostiam, sudičkám a dušiam zomrelých.⁶³

56 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 67. Diplomová práca.

57 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 168.

58 Tamtéž, s. 199.

59 LUTOVSKÝ, Michal. *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 216.

60 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 43.

61 LUTOVSKÝ, Michal. *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001, s. 216.

62 SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005, s. 19. Diplomová práca.

63 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 201–204.

Slávnosti

Ročný cyklus v poľnohospodárstve bol podľa roľníckeho kalendára rozdelený na dve základné obdobia, zimu, leto a sviatky sa riadili na základe slnečného cyklu. Vrcholným sviatkom sa stal letný slnovrat a boli mu pripisované najväčšie aktivity plodivých síl v prírode. Počas slávnosti išlo o symboliku smrti a znovuzrodenia. Slovania si vytvorili rituálnu postavu, ktorú následne simulovaným spôsobom usmrtili. Mohlo ísť o spálenie, utopenie a pod. Nasledovalo znovuzrodenie.⁶⁴ Táto slávnosť mala zabezpečiť dozrievanie úrody s dostatkom vlahy.⁶⁵

Tak radostnou slávnosťou však nebol zimný slnovrat. Tzv. nečistá sila bola najaktívnejšia a svet živých bol najbližšie za celý rok k svetu mŕtvych. Živí dokázali komunikovať s mŕtvymi, a preto toto obdobie považovali za veľmi nebezpečné a temné. Významné časti roka boli aj dni rovnodennosti. Počas zimnej prebiehal zber úrody, ktorý bol často spojený s veštením budúcej úrody. Jarná rovnodennosť znamenala koniec zimného obdobia a prebúdzanie sa prírody.⁶⁶

Kolobeh života a rituály

Narodenie

Počas pôrodu dieťaťa sa v dome odomykali všetky zámky a rozväzovali všetky uzly. Voda, v ktorej bol novorodenec umytý sa vylievala na trávnik, to malo zabezpečiť dieťaťu zdravie.⁶⁷ Po kúpeli bolo dieťa položené na kožušinu, z ktorej ho zdvihol otec a bozkom na čelo ho prijal za svoje. Tiež bolo zvykom položiť dieťa na chlebovú lopatu následne ho na nej vystrčiť cez otvorené okno. Po pôrode sa žena mohla zdržiavať len na mieste, kde porodila. Zvykom bolo, že sa toto miesto oddelilo od ostatnej časti obydlija plachtou. Dôvodov bolo viacero, napr. ochrana matky a dieťaťa pred zlými duchmi, presvedčenie, že žena a dieťa sú nečisté a počas šestonedelia náchylnejšie na to, aby sa podvolili zlým duchom. Toto obdobie skončilo očistným rituálom, ktorý pozostával pokropením matky a dieťaťa. Nasledoval rituál prekročenia prahu, kedy matka musela prekročiť prah domu. Po očistnom rituáli sa zložila plachta, rozdeľujúca miestnosť a začala sa oslava, počas ktorej na stole

64 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 44.

65 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 214.

66 KOUŘIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 45.

67 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 220–221.

horela svieca a chystalo sa aj pohostenie pre sudičky, tie mali dieťaťu vysloviť veštbu.⁶⁸

Dospievanie

Významnou slávnosťou v živote dieťaťa, hlavne chlapca, sa stalo prvé strihanie vlasov, tzv. podstrižín. Vlasý sa do tohto obdobia nemohli strihať. V niektorých oblastiach sa táto udalosť konala v rozmedzí prvého až tretieho roku života alebo piateho až siedmeho. Dospievanie dievčat bolo sprevádzané oblečením si určitého druhu odevu.⁶⁹

Dospelosť

Počas dospelosti sa stala v živote muža a ženy svadba a dochádzalo k nej buď výkupom od otca, alebo únosom partnerky. Počas svadobného obradu prebehla tzv. záruka, čo znamenalo vloženie nevestinej ruky do ženíchovej dlane, teda ich spojením. Počas svadby bola nevesta zahalená pomocou závoja, až kým neveste nerozplietli vlasy alebo jej ich neodstrihli, pred tým ako jej nasadili čepiec. Čepiec bol znamením vydatej ženy.⁷⁰

Smrť

Ako bolo už vyššie uvedené, Slovania používali pochovávanie spálených tiel, čo sa zmenilo príchodom Avarov a pochovávali svojich mŕtvych nespálených.⁷¹ Po smrti sa telo z domu nevynášalo cez dvere, ale cez okno, týmto spôsobom chceli zmiasť dušu mŕtveho, aby sa nevrátila a neškodila. Počas pohrebného rituálu prebiehali chválospevy a obradný plač, na ktorý boli určené plačky. Ich nárek mal uspokojiť dušu mŕtveho a odplašiť zlých duchov. Po obrade nasledovalo obetovanie nápoja, medoviny a prebiehalo jeho pitie v spojení so symbolickými hrami s maskami a hostinou. Duše mŕtvych sa uctievali niekoľkokrát do roka. Obrady prebiehali rovnakým spôsobom ako hry s maskami nasledované hostinou a pitím opojných nápojov ako po pohrebnom obrade.⁷² Rituály

68 KUZMIŠÍN, Peter. *Kruhy starých Slovanov*. Bratislava: Egerika, 2020, s. 350–352.

69 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 220–221.

70 Tamtéž, s. 221–223.

71 KOŽIAK, Rastislav a Jaroslav NEMEŠ (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo: Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava: Chronos, 2004, s. 174.

72 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 224–228.

prebiehali s obrovskou dôslednosťou, pretože ich nedodržanie mohlo uškodiť nie len živým ale aj mŕtvym.⁷³

Záver

V každej odnoži sa vyskytovali špecifické božstvá a zvyky, ale základ bol napriek tomu rovnaký. Snažili sa vysvetliť si prírodné javy, stvorenie sveta aj človeka. Snažili sa žiť v súlade s prírodou.⁷⁴

Rozpadom avarského kaganátu došlo ku kultúrnemu šoku, konvertovanie na novú vieru prinieslo množstvo otázok a kresťanská ideológia bola prijatá ako nový spôsob života.⁷⁵ V spoločnosti to vzbudilo u ľudí strach, že urazia svojich bohov, a tí sa budú chcieť pomstiť. Hoci vieme o ich náboženstve veľmi málo, väčšina z toho, čo nám je dodnes známe, je práve vďaka kresťanským vzdelancom, ktorí slovanské náboženstvo vytlačili postupne do úzadia. Mnoho ich pohanských rituálov a tradícií sme si dochovali aj po prijatí kresťanstva a do značnej miery sa s nimi stretávame dodnes.⁷⁶

Zoznam prameňov a literatúry

BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988. 305 s.

BERED, Nora (ed.). *Christianizace a utváření křesťanské monarchie: Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*. Praha: Argo, 2013. 452 s. ISBN 978-80-257-0835-4.

KOŮRIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014. 518 s. ISBN 978-80-86023-53-3.

KOŽIAK, Rastislav. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: príbeh svätcov misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici*

73 REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009, s. 66. Diplomová práca.

74 PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002, s. 178–180.

75 KOŽIAK, Rastislav. *Christianizácia Avarov a Slovanov na strednom Dunaji: príbeh svätcov misionárov, svätá vojna alebo kultúrny šok? In Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici* [online]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2006 [cit. 2022-12-13]. Dostupný z [www: <https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html>](https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html).

76 KOŮRIL, Pavel. *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 45.

[online]. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2006 [cit. 2022-12-13]. Dostupný z [www: <https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html>](https://www.ff.umb.sk/rakoziak/christianizacia-avarov-a-slovanov-na-strednom-dunaji.html).

KOŽIAK, Rastislav a Jaroslav NEMEŠ (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo: Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava: Chronos, 2004. 320 s. ISBN 80-89027-12-1.

KUZMIŠÍN, Peter. *Kruhy starých Slovanov*. Bratislava: Egerika, 2020. 394 s. ISBN 978-80-8100-604-3.

LUTOVSKÝ, Michal. *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2001. 432 s. ISBN 80-7277-054-3.

LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámová říše*. Praha: Academia, 1995. 90 s. ISBN 80-200-0420-3.

PAVLÍKOVÁ, Michaela. *Dávní bohové Germánů, Keltů a Slovanů: etymologická analýza a srovnání*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav jazykovědy a baltistiky, 2019. 104 s. Diplomová práce.

PITRO, Martin a Petr VOKÁČ. *Bohové dávných Slovanů*. Praha: ISV nakladatelství, 2002. 206 s. ISBN 80-85866-91-9.

REICHSTÄTER, Jan. *Otázka kelto-slovanských mytologických paralel a jejich historického pozadí*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav religionistiky, 2009. 118 s. Diplomová práce.

STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica. *Pohanstvo a kresťanstvo – k vybraným archeologickým prameňom vo včasnóm stredoveku*. In KOŽIAK, Rastislav a Jaroslav NEMEŠ (eds.). *Pohanstvo a kresťanstvo: Zborník z konferencie usporiadanej 5.-6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Bratislava: Chronos, 2004, s. 171–189. ISBN 80-89027-12-1.

STAVINOHOVÁ, Jana. *Slovanští bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007. 66 s. Diplomová práce.

SVOBODOVÁ, Lenka. *Slovanské pohanství (O předkřesťanském myšlení Slovanů)*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra občanské výchovy, 2005. 81 s. Diplomová práce.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990. 280 s. ISBN 80-7038-187-6.

Každodenní život Slovanů v sousedství avarského kaganátu

Kateřina Danielová

Bc. Kateřina Danielová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 541079@muni.cz

Everyday life of the Slavs in the neighbourhood of the Avar Khaganate
The Slavs met the Avars at the end of the 6th century, when they united in a common fight against Byzantium. Over time, the two ethnic groups became mixed, creating a united Avar-Slavic culture. They lived side by side until the early 9th century, when the Avars disappeared. Society, religion, customs, feasts, burial rites, agriculture and subsistence. What was the effect of coexistence on everyday life?

Keywords: Slavs, Slavic society, religion, feasts, customs, burial rites, agriculture, subsistence

Úvod

První písemné zprávy o Slovanech pocházejí z 6. století od římského historika Jordana, který zmiňuje kmen Venetů, jehož příslušníci se nazývají Slovany a Anty. O Slovanech se zmiňuje také Prokopius. Ve 4. století sídlili mezi Dunajem a Dněprem, slovanské kmeny byly početné a zaujímaly rozsáhlé území. Do většího povědomí se dostávají až v první polovině 6. století, kdy začaly napadat a zabírat byzantská území za Dunajem, pustošit a odvádět obyvatelstvo do otroctví. Na konci 6. století ovládly část Peloponésu a usadily se v dnešním Maďarsku, kde se smísily s Avary. Část Slovanů se dostala do avarského područí, jiná část s nimi ale navázala spojení a spolu proti Byzanci bojovali. V roce 626 dokonce obléhali Konstantinopol, i když neúspěšně. Časem došlo ke smísení obou etnik a vytvoření společné avarsko-slovanské kultury. Společným bojem proti byzantské říši Avari přispěli k rozšíření Slovanů do jižní a možná i střední Evropy, protože Slované se na dobytém území usazovali, zatímco Avari se s kořistí vraceli zpět do uherské nížiny.

Na západě svého území sousedili Slované s franskou říší. Když se v 7. století postavili proti avarské nadvládě, franský kupec Sámo se přidal na jejich stranu. Po společném vítězství ho Slované zvolili svým vládcem

a vznikla tak Sámova říše s centrem na českém území, pravděpodobně na Moravě. Sám vládl zřejmě do roku 658 nebo 659, po jeho smrti se však říše rozpadla mezi jeho následovníky. Nicméně toto území se stalo později základem Velkomoravské říše.

Centrem avarské říše se v 7. až 8. století stalo území dnešního Maďarska. Z původních nájezdníků se postupem času díky soužití se Slovany a navazováním kulturních kontaktů stávali zemědělci, zruční řemeslníci a výborní obchodníci. Zřejmě kvůli bohatství, které vybudovali, byli koncem 8. století napadeni franskou říší a počátkem 9. století Bulhary. Avari porážkou úplně vymizeli.

Tato studie se zabývá obdobím avarsko-slovanského soužití, tedy zhruba obdobím druhé poloviny 6. až 8. století. Zaměří se především na každodenní život – rodinu, bydlení, náboženství, slavnosti, zvyky, pohřební ritus, zemědělství a obživu.

Slovanská společnost

V době migrací žili Slované v původním rodovém zřízení. Postupným vývojem a usazováním na stálém místě dochází k tomu, že od 7. století se některá sídliště stávají domovem významných rodů, které disponovaly velkou mocí na zbytek obyvatelstva. Z nich byli vybíráni zástupci do kmenových rad a sněmů, náčelníci a váleční velitelé, později knížata. Je pravděpodobné, že ovládali také sféru „duchovna“, což znamená, že byli zároveň představiteli pohanského kultu. Mezi další společenské vrstvy patřili svobodní zemědělci. Z nich se během 8. století začala vydělovat skupina řemeslníků, kteří pracovali s barevnými kovy a železem, kovolitci, hutníci a uhlíři. K větší specializaci řemesel dochází až od 9. století. Zvláštní skupinou byli potulní řemeslníci. Jednalo se především o šperkaře. Ti si potřebný materiál a nářadí vozili s sebou a vyráběli na zakázku v různých velmožských sídlech. Další společenské vrstvy v pramenech nejsou doloženy, ale jistě zde musela být i vrstva nesvobodného obyvatelstva, tvořená z válečných zajatců.¹

Slované byli rovněž velmi zruční ve výrobě látek, což bylo především doménou žen. Uměli vlákna spřádat, tkát a dokonce i barvit. Používali k tomu přírodní barviva. Látky byly nejen jednobarevné, ale i vzorované. Barvy znali šedou, červenou, černou, zelenou a žlutou. Na vlákno pěstovali len, konopí i kopřivy. Pro potřeby hospodářství a domácnosti tkali látky hrubé, na šití oděvů uměli zhotovit i velmi jemné tkaniny. Hojně upotřebili i kožešiny, prostý lid používal ovčí rouna, pro vyšší

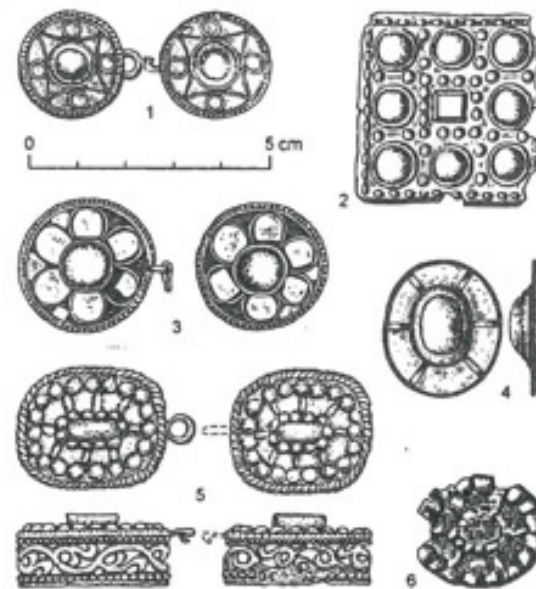
společnost a obchod byly určeny kožešiny z divokých zvířat.

Slovanský oděv byl jednoduchý. Muži nosili punčochy nebo úzké nohavice, delší košili nebo dlouhý kabátec, který si přepásali honosným opaskem. Slované bojovníci si za opasky zastrkovali sekeru, mlat, meč nebo sax. V rukách drželi kopí, snad i luk a šípy. Na noze měli háčkovitou ostruhu. Ženy nosily rovněž košili, přes kterou si oblékaly ještě svrchní oděv, ten především v chladnějším období anebo při slavnostních příležitostech. Šaty také pásaly zdobnými opasky.

Obuv nosili Slované různou, vysokou i nízkou, často zdobenou a k noze si ji připevňovali řemínky. Vyšší vrstva nosila obuv koženou, zatímco nižší vrstva měla obuv vyrobenou z lýka, někdy i dřeva. Slavnostní boty se vyráběly i z textilu a byly zdobené výšivkou.

Na vlasy používali různě zdobené hřebeny. Muži mívali vlasy ke krku a často vousy a knír. Ženy nosily dlouhé vlasy svázané dozadu a na hlavu si připevňovaly látkové pásky, na které se zavěšovaly ozdoby, tzv. záušnice. Zdobily se i bronzovými náušnicemi s různě tvarovanými závěsky, dále náramky, nákrčníky a prsteny. K spínání šatů používali dvojdielné terčovitě spony – agrafy.

Obr. 1: Agrafy, Slovensko. (ZÁBOJNÍK, Jozef. Slovensko a avarský kaganát. Bratislava: Stimul, 2004, s. 59.)

¹ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 49.

Obr. 2: Opaskové kování. (GALUŠKA, Luděk. Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 51.)

U Slovanů existovalo mnohoženství. Bylo praktikováno zejména u vyšších vrstev, kdy velmožové mívali i mnoho manželek a souložnic.² Méně obvyklé bylo soužití jedné ženy a více mužů. Vyskytuje se i tzv. snachočestvo, tj. když otec ožení nedospělého syna a do jeho plnoletosti žije s jeho ženou, svou snachou. U vdaných žen se vyžadovala věrnost, případné cizoložství bylo trestáno. Nebylo dovoleno ani milovat vdanou ženu, oproti tomu milovat svobodnou dívku bylo povoleno. Muž ji mohl začlenit do své rodiny. Tolerována byla nevěra u ženy, jejíž muž byl dlouhodobě mimo domov, např. voják.³ Děti narozené z tohoto vztahu byly považovány za legitimní. Mládež se před svatbou mohla stýkat volně. Dělo se tak zejména při různých oslavách svátků přírodních kultů, kdy se chodilo v maskách, hodně se tančilo a popíjel se alkohol. Panenství od dívky před svatbou nebylo vyžadováno,

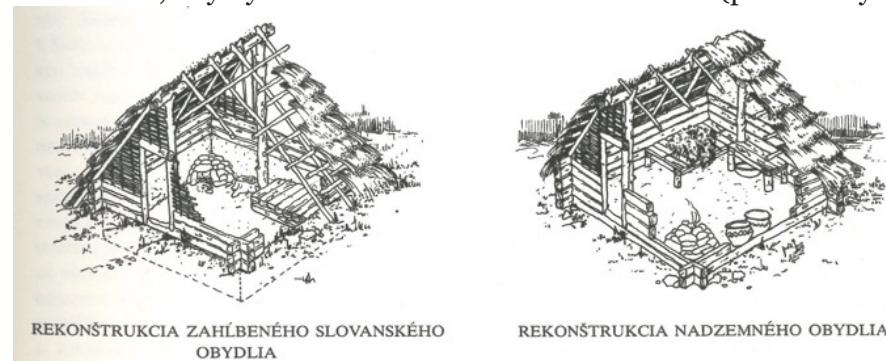
² Např. Sámě měl prý 12 žen a 37 dětí, kyjevský kníže Vladimír 5 žen a dokonce 800 souložnic. BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 136.

³ Jednali tak podle lidového zvyku „ani žena, ani pole nesmí zůstat ladem“. Šlo v první řadě o zachování plodnosti, o zajištění potomků. SKALNÍK, Petr a Lívie ŠAVELKOVÁ (eds.). *Okno do antropologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Katedra historických věd, 2008, s. 77–78.

naopak mohlo být spíše závadou. Když muž při svatbě zjistil, že žena je panna, mohl jí prý vyhnat se slovy: „Kdybys byla stála za něco, byli by tě muži milovali a ty bys byla jistě si vybrala někoho, kdo by tě zbavil panenství.“⁴ Se sňatkem souvisela i finanční otázka. U Slovanů věno nepřinášela nevěsta, ale muž musel ženu z rodiny vykoupit. Mluví se o tzv. snubním daru, který býval velký.

Obydlí

Slované zprvu bydleli ve vesnicích, které nemávaly velkou rozlohu. Zpravidla čítala do deseti domů. V nejstarších osadách byly domy rozmístěny převážně náhodně, jen zřídka se domy stavěly do půlkruhu či kruhu s významnějším objektem uprostřed.⁵ Jednalo se spíše o malé chaty čtvercového nebo mírně obdélníkového půdorysu. Dům měl jednu místnost bez před síně o velikosti do 20 m². Stavěly se dva typy domů – tzv. zemnice, kdy byl dům částečně zahlouben do země (podlaha bývala

Obr. 3: Ukázky obydlí. (ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanů*. Martin: Osveta, 1989, s. 23.)

až 150 cm pod povrchem), a stavby povrchové, kdy byla podlaha s úrovní terénu.

V zemnicích bylo v rohu místnosti situováno topeniště s kamennou nebo hliněnou kopulí, jakýsi druh pece. Vesnice byly budovány blízko vodních toků. Na stavbu domů byl tak používán materiál, který se u řek vyskytoval, tedy rákos a vrbové proutí, dále dřevo z dubu, jasanu či buku. Materiál spojovali mokrou hlínou nebo mazanicí. Domy bývaly poměrně nízké se sedlovou střechou, obyvatelé se v nich museli pohybovat i pracovat v předklonu. Vybavení bylo prosté, spalo se na zemi na slámě

⁴ Tamtéž, s. 75.

⁵ Používají se označení shlukový typ a návesní typ.

blízko ohně. K sezení používali nízké lavice a stoličky. Po stěnách byly zavěšené různé police na nářadí, části oblečení či nádobí. Nechyběl ani tkalcovský stav a mlýnek na obilí. U domů byla také zásobní jáma, která sloužila na uchovávání potravin. Běžně se stávalo, že v zimě Slované své obydlí obývali i s hospodářskými zvířaty. V chatě udržovali stálý oheň, v zimním období dokázali obydlí vytopit až na 18 °C. Podlaha byla většinou z udusané hlíny. Dřevěné prkenné podlahy nebo podlahy z kamenných dlaždic se vyskytovaly jen zřídka.⁶

Nadzemní obydlí si Slované začali postupně stavět od 7. století. Vyskytovaly se dva konstrukční typy těchto staveb. V prvním případě šlo o domy se stěnami srubové konstrukce, pevným krovem a sedlovou střechou.⁷ V druhém případě se jednalo o konstrukčně lehčí stavby, jejichž stěny byly pouze z proutěného výpletu omazaného hlínou.⁸ Nadzemní obydlí měla na rozdíl od zemnic již vsazena malá okna, místo skel sloužila do tenka rozklepaná kůže, na zimu pak používali ještě i okenice. Do domu vstupovali zavíracími dveřmi. Stavby byly čtvercovitého nebo obdélníkového tvaru. Jako otopné zařízení sloužilo otevřené ohniště uprostřed místnosti, u obdélníkových staveb bývaly v domě i dvě ohniště. Většinu vybavení svých příbytků vyráběli ze dřeva, kůže a látek. Z nábytku používali stoly, stolice, lavice a různé truhlice. Na stěnách měli pověšeny kožešiny a kůže, které plnily nejen dekorační, ale i izolační funkci. V nadzemním dřevěném obydlí se teplo udržovalo hůře než v zemnicích, které byly z části v zemi. Z kuchyňského nádobí znali dřevěná vědra, proutěné koše, různé typy naběraček, talíře⁹ a mísy. Dále používali na otevřeném ohništi kovové kotle a nechyběl ani kamenný mlýnek na obilí – žernov.

Slovanská osada byla tvořena neoplocenými celky, dvory. Vedle obytných domů se zde nacházely také obilnice a větší hospodářské stavby. Tyto dvory obývaly slovanské velkorodiny, které se postupně rozpadaly na malé rodiny. Tyto rodiny žily samostatně v jednotlivých obydlích. Podobně tomu bylo i ve druhé polovině 8. století. Od druhé poloviny 8. století se na sídlištích začínají postupně budovat fortifikační

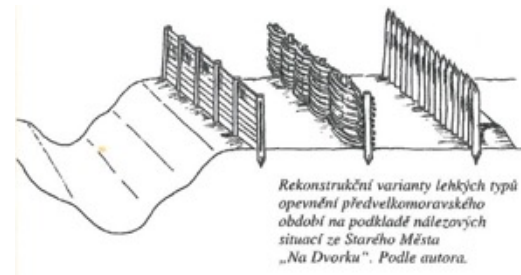
6 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 192–193.

7 Vyskytovali se v Mutěnicích a Mikulčicích, zde tzv. druhý typ obydlí. GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 23.

8 Výskyt byl potvrzen v Mikulčicích, tzv. první typ obydlí. Tamtéž, s. 23.

9 Talíře používali na pečení, pražení a podobně, ne jako součást prostírání. Talíře na servírování jídla se začaly používat nejdříve v Itálii, ve střední Evropě až ve 14. století. Do té doby se jedlo ze společných mís nebo se pečené maso dávalo na usušené krajíčky chleba nebo na tzv. chlebové talíře. BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a středověku*. Praha: Academia, 2005, s. 227.

opevnění. Zpočátku šlo o jednodušší způsob obrany. Byly stavěny jednoduché palisády či dřevěné nebo hliněné stěny. Objevují se proto názory, že spíše než funkci obrannou, plnily funkci reprezentativní. Byly dokladem, že v místě sídlí velmož se svou rodinou. V těchto sídlištích je už patrná vcelku pravidelná uliční zástavba nadzemních budov.¹⁰

Obr. 4: Rekonstrukce lehkého opevnění. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 50.)

Náboženství

O náboženství Slovanů z doby předkřesťanské i ranně křesťanské se ví

Obr. 5: Dřevěný falus, symbol Velese, dřevěná modla boha Svantovita, soška Peruna, soška Triglava. (GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 53 a 55.)

obecně velmi málo. Pramenů z tohoto období se dochovalo poskrovnu. Informace čerpáme tedy především z etnografických materiálů.

10 Např. Valy u Mikulčic. GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 50.

Slované tradičně vyznávali etnické polyteistické náboženství někdy označované jako slovanské náboženství. Uctívali více bohů. Za hlavní bohy, kteří byli společní pro všechny Slovany, se považují Svarog, Svarožic-Dažborg, Perun a Veles. Není ovšem jisté, zda původní panteon byl širší, a zda kromě této čtveřice byla uctívána i jiná božstva.¹¹

Obr. 6: Uctívání posvátného dubu obětinami a střelbou z luku. (VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 143.)

Svarog je považován za slovanského Boha Otce, je ztotožňován z řeckým bohem Héfaistem. Byl to nebeský kovář, zosobňoval se v nebeském světle a teple (ohni), byl stvořitelem všech věcí i společenských zákonů. Jeho uctívaným zvířetem byl kohout.

V čele slovanského panteonu stál Perun, bůh bouře, hromů a blesků. Ovládal také povětrnostní činnost a na zem sesílal déšť, rosu, krupobití či sněh. Jeho atributem byla ohnivá sekera – oblíbená sekera slovanských bojovníků. Patrně mu náležela role válečného božstva. Slované si ho představovali jako starce s dlouhým bílým vousem, který se prohání po nebi v ohnivém voze. V rostlinné říši mu byl zasvěcen posvátný dub, nejsilnější a nejtvrďší strom. Měl symbolizovat jeho sílu. Z úcty se ke stromu přinášely oběti (slepice, kohouti, chléb a maso), bojovníci do stromu stříleli šípy a věštcí ze šumu větví předpovídali budoucnost. Byl spojován také se symbolem kříže, ten Slovanům připomínal křížící se blesky, proto v něm viděli ochrannou moc. Z křížů vyrobených z větvíček

¹¹ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 66.

a hozených do vody věstili, a rovněž si kříž věšeli na své domy či stodoly, protože věřili, že je ochrání.¹²

Třetím božstvem většího významu byl Veles (či Volos), ochránce stád a hospodářství, obilí a také bohatství. Slované se mu klaněli při žních. Jeho symbolem byl roh hojnosti a postava Velese byla znázorňována většinou s rohy, symbolizující dobytek. Objevují se i domněnky, že se může jednat i o boha podsvětí. Po přijetí křesťanství ho stihl chmurný osud (podobně jako jiné slovanské bohy), byl degradován do role démona, čerta.¹³

Svarožic-Dažborg byl synem Svaroga. Byl považován za zprostředkovatele světla a ohně, nezbytných podmínek pro život na zemi. Stal se solárním božstvem, které Slované uctívali především v ročních rytmech slunovratů a rovnodenností, které byly důležité pro zemědělství, hlavní náplň Slovanů.

Vedle těchto velkých bohů se v pramenech objevují i další menší božstva, např. Svantovit, Stribog, Triglav, Mokoš, Radegast. Nejedná se však už o všeslovanské bohy, měli spíše lokální význam. Síle bohů nepřisuzovali Slované velký vliv. Příkláněli se k nim pouze v době, kdy se blížila smrt, nemoc nebo když šli do války. O to větší význam přikládali uctívání řek, vodních víl, věřili také na věštby a svět duchů a démonů. První skupinu duchů a démonů tvořily bytosti spojené s přírodními silami a zákonitostmi, jako skalní, jeskynní a horští duchové, rusalky, vodníci, víly, povětrnice či ohnivý muž. Další okruh duchů byl spojen s časem a vegetací. Uctívali polednice, večernice, klekánice, lesní panny a žínky. Tyto nepatřily mezi kladné bytosti. Bylo třeba se mít před nimi spíše na pozoru. K těm nejnebezpečnějším patřili lidské demony, mýry a vlkodlaci, a obzvláště pak vampýři či upíři. Věřili také na bytosti řídící osud – sudičky. Za kladné bytosti považovali duchy, kteří střežili domov a hospodářství. Patřili k nim různí šotci, skřítkové, dědové a hospodářčci.¹⁴

Slované uctívali také celou řadu posvátných stromů, rostlin a zvířat. V úctě neměli všechny stromy, ale jen ty, o kterých věřili, že mají duši, že si je jako svůj příbytek vybrala duchovní bytost. Za neposvátnější strom

¹² STAVINOHOVÁ, Jana. *Slovanští bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007, s. 13. Magisterská diplomová práce.

¹³ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 76–77. V Čechách zůstaly stopy jeho kultu jen ve starých rčeních jako „u velesa“ (ve smyslu „u dása“) nebo „ký veles ti to našepťal“ apod. Viz VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 87.

¹⁴ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 54.

Slované považovali dub, který byl zasvěcen bohu hromů a blesku Perunovi. V Polsku byl uctíván ořech. V pozdějších dobách se objevují zmínky o uctívání lípy (zasvěcena narození P. Marie), či břízy (strom života, uctíván v Rusku). Z keřů se se v úctě těšil jeřáb (oblíbený domov víl) a černý bez (ochrana proti démonům). Zvláštní schopnosti přisuzovali jmelí, které bylo používáno proti neplodnosti žen. Jalovec, divoká růže či trnka chránily proti upírům a čarodějům. Pro dobrou sklizeň a úrodu si Slované uchovávali stonky, větvičky s větším počtem listů.¹⁵ Z rostlin nejvíce uctívali jejich kořeny – kvůli jejich léčivému účinku. Mezi léčivé rostliny řadili kopřivu, třezalku, mátu, kopretinu, mák, pelyněk, česnek atp. Jako afrodiziakum používali rosníčku, jílek. Kozlík lékařský měl dívky chránit před pádem. Velké úctě se těšila také zvířata. Některá byla zasvěcena konkrétním bohům, např. kohout Svarogovi, kuň Radegastovi. Z domácích zvířat uctívali koně, vola či psa. Z lesních zvířat to byl pak medvěd, ještřáb, vlk i had. Z polodomácích se oblíbě těšili čápi a vlaštovky. Zvířata měla zajistit ochranu před zlými démony, před požárem a bleskem, sloužila také k věštбám a k obětem.¹⁶

Praktikování pohanského kultu u Slovanů probíhalo ve dvou rovinách. Kult „velkých božstev“ zastávala kněžská vrstva, na jejímž vrcholu stál velekněz. Nižší magií se zabývali různí čarodějové, zaříkávačky a vědmy. Až na výjimky u polabských Slovanů nestavěli chrámy, ale vykonávali kult v hájích, na výšinách a uměle vytvořených obětištích.¹⁷

Lidové slavnosti a zvyky

Součástí společenského života bylo pořádání různých slavností. Datum jejich konání byl někdy stanoven losem, ale většinou se pojil s významným ročním rytmem jako letní a zimní slunovrat, podzimní sklizeň a také příchod jara a zimy. Slavnosti měly magický podtext. Měly zajistit především bohatou úrodu v zemědělství. Ani po přijetí křesťanství tyto tradice nevymizely a zůstaly zachovány až dodnes, některé splynuly s církevními svátky, např. Velikonocemi, Vánocemi či letnicemi.

Během zimního slunovratu se slavily svátky kračun, ovseň, koleda a maškarní průvody. Kračun byl svátkem nejkratšího dne v roce, kdy staré slunce umírá a rodí se nové, což symbolizovalo nový život. Při svátku ovseň byl praktikován rituál, při kterém byli lidé obsypáváni obilím. Tento akt měl zajistit bohatou úrodu v příštím roce. Při koledě koledníci

¹⁵ Dodnes se zachoval zvyk sbírání čtyřlístku pro štěstí.

¹⁶ VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 142–150.

¹⁷ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 55.

obcházeli stavení, hospodářům zpívali koledy a říkali zaříkadla. Odměnou jim byla výslužka. Při koledování nosili panáka, který znázorňoval děťátko, symbol nového života.¹⁸ Dalším zvykem bylo pořádání maškarních průvodů a her, při kterých se nosily masky silných zvířat, např. medvěda, vlka, koně. Jejich podstatou bylo odstrašení zlých démonů a neúrody.

Obř. 7: Masopustní maska Jugoslávie, masopustní maska Slovensko, maska obludy, s níž se chodilo den před Třemi králi. (VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 192 a 209.)

K svátkům jara patřila slavnost vynášení smrti, moreny. Tu ztvárňovala ošklivá figurína, jež symbolizovala démona zimy. Loutka byla nejprve zapálena očistným ohněm a poté vhozena do řeky. Tancem a zpěvem byl pak oslavován nový život. Na květnou neděli byly pořádány průvody, při kterých se nosil stromek ozdobený stuhami a vejci. Vejce symbolizovala nový život. Písňemi a tancem se v tomto případě vítalo přicházející jaro. Pořádaly se také průvody do polí, v jejichž čele byla nesena figura příslušného lokálního boha, vesměs Velese. K němu pak byly směřovány modlitby za dobrou úrodu či zažehnání různých přírodních pohrom, které by úrodu mohly poškodit. Průvody byly opět doprovázeny veselím, tancem, zpěvem a konzumací alkoholických nápojů. Slavnosti praktikované během letního slunovratu měly zajistit dobré počasí během léta, aby plodiny na poli mohly dobře dozrát. Opět se jednalo o vynášení

¹⁸ S obrazem personifikovaného ovseň, který přijíždí na sivé sviňce, a také Saturnem, který přijížděl o svátku saturnálií na voze taženém vepřem se zlatými štětínami, souvisí původ dnešního vánočního prasátka. VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 206–207.

figur, skákání přes oheň, obřadní koupání, pálení ohňů a skákání přes ně, vše doprovázeno bohatou zábavou. Ke konci roku se slavily dožínky. Děkovalo se bohům za dobrou úrodu. Bylo zvykem jim přinášet oběti a dary, které měly zajistit dobrou úrodu i v dalším roce. K jejich modlám

Obr. 8: *Figura smrtky z Čech. (VÁŇA, Zdeněk. Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama, 1990, s. 211.)*

se kladly vzorky plodin, které se urodily a dokonce se přinášely i zvířecí oběti – byl štat kohout nebo kozel.¹⁹

Kromě těchto slavností spojených s ročním rytmem, Slované praktikovali i slavnosti či magické obřady, jež souvisely s průběhem života člověka. Při porodu bylo hlavním cílem ochránit matku i dítě od zlých démonů. Uctívala se kladná bytost, tzv. Rožanice. Na stůl se jí chystal chléb a nádoba s vínem. Samotný porod pak probíhal v ústraní a intimně. Ženám při něm pomáhaly „porodní“ babky. Při tom byly provozovány i různé magické rituály: narozené dítě bylo přibližováno k ohni, který je měl ochránit, před demony chránily také amulety ze zubů a drápů silných zvířat, ochranný oheň byl zakládán i u dveří příbytků, v místě porodu byly rozvazovány uzly a odemykány zámky,

byla vylévána voda, v níž se narozené dítě koupalo, na trávníky, aby novorozeně zůstalo zdravé aj. Žena s novorozenětem z počátku neopouštěla obydlí. Přijetí dítěte do rodiny a oslava probíhaly až po nějaké době.²⁰ Objevují se také písemné zprávy o zabíjení přebytečných dětí. Matky zadušovaly zejména nemluvňata ženského pohlaví v případě, že se jich rodilo hodně, aby se mohly dostatečně věnovat ostatním.²¹

Dalším významným obřadem bylo první stříhání vlasů, tzv. postřižiny. Na Velké Moravě se nedochovaly přímé zprávy, jak tento obřad probíhal. Není tedy jisté, zda se týkal jen chlapů, nebo i dívek. K obřadu se dle pramenů přistupovalo z několika důvodů: hygienického (dle pověry, že brzké ustříhnutí vlasů by uškodilo zdraví), při přechodu od dětského věku k dospělosti (odnětí z péče matky a vložení do péče otce, příprava

k zaměstnání náležejícím mužům, stříhání se praktikovalo od sedmi let), oběti bohům (dle víry, že vlasy jsou sídlem duše, jejich ustřížení bylo obětí bohům) a dovršení dospělosti (schopnost ženění, vdaní či boje).²² Po přijetí křesťanství se k tomuto aktu přidal ještě křest. U bohatších vrstev se jednalo o soukromou rodinnou oslavu, u chudšího obyvatelstva křest probíhal hromadně pouze několikrát v roce.

Významným okamžikem v životě člověka je svatba. I k ní se pojilo několik zvyků a rituálů. Ke svatbě samotné mohlo dojít pouze dvěma způsoby. Buď byla nevěsta od otce vykoupena, nebo byla unesena. Jakmile se rodiny dohodly, konala se svatba. Na její úvod se předávaly dary – nevěsta obdržela střevíce a prsten. Při svatbě byla zahalena závojem a na hlavě měla věneček, který ji měl ochraňovat od zlých sil. Nevěsta také skákala přes práh, nebo přes něj byla přenášena. Společně s ženichem a družbou se svíci v ruce museli práh i stůl třikrát obejít. Pak se museli uklonit ohni a věnovat mu dar, určený duchu domu, do kterého nevěsta vstupovala. Nevěstě poté byla odhalena tvář a zakryty vlasy. Následovalo obřadné očištění ve vodě a teprve pak mohla začít oslava spojená s tancem a zábavou. Nevěsta byla také posazována na zvířecí kozešinu, což mělo zajistit její plodnost.

Slované byli rovněž dobrými hostiteli. Návštěvy pohostili rádi vším, co měli doma k dispozici. Z tohoto období se až dodnes dochoval zvyk vítat cizince chlebem a solí.

Konec života patří smrti a pochování člověka. Slované věřili v duši. „Panovala víra, že pokud člověk dodýchal a ztratil tělesnou teplotu, tak duše opustila jeho srdce a on zemřel.“²³ Novým domovem duše se stává ráj. Zároveň ale věřili, že duše nerada opouští místa, kde člověk žil, a s tím je spojeno několik rituálů. Tělo mrtvého bylo omyto vodou a oblečeno do posmrtného šatu. Pak bylo uloženo na nosítka nebo na zem vyloženou slámou, nikdy na postel. Se zemřelým se rozloučili, probíhal večerní akt bdění. Jeho cílem bylo usmíření a rozveselení duše, ale také ochrana nebožtíka od zlých démonů. Příbuzní kolem nebožtíka tančili a zpívali, k odpuzení zlých sil při tom používali dřevěné masky. Na druhý den zemřelého vynesli z domu na vybrané místo, kde proběhla kremace. I při samotném vynášení probíhaly rituály, které měly zabránit tomu, aby se duše vrátila zpět do příbytku a nemohla tak škodit, např. nebožtík byl z domu vynášen dírou ve zdi, která se pak hned zazdila, nebo byl vynášen nohama napřed apod. Při kremaci k nosítkám nebožtíka dávaly

¹⁹ Tamtéž, s. 205–219.

²⁰ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 58–259; VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 220–228.

²¹ BOŘECKÝ, Jiří. *Žena ve velkomoravské společnosti*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2007, s. 11–12. Bakalářská diplomová práce.

²² Tamtéž, s. 22–24.

²³ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 59.

milodary, předměty, které měl rád, nebo jídlo a pití. Zbytky, které zůstaly z pohřební hranice, byly pak uloženy do pohřebiště. Nad hrobem byla praktikována slavnost zvaná tryzna, doprovázená hrami, zpěvem a pitím.²⁴ Zvláštností pohřebního ritu u Slovanů bylo pohřbívání vdov či souložnic s mrtvým, zejm. u zámožného muže nebo vládce, v pohřebištích prostého lidu o tom nejsou doklady. Navenek šlo o dobrovolnou smrt ženy, ale ve skutečnosti bylo její rozhodnutí ovlivněno tlakem společnosti, jak zmiňuje sv. Bonifác, „...za hodna chvály je mezi nimi považována žena, která vlastní rukou si přivodí smrt a shoří na stejné hranici se svým mužem“...²⁵ Ženy volily sebevraždu oběšením, byly spalovány za živa nebo byly omámeny a pak probodnuty. Pokud nešlo o pohřeb spalováním, mohly být do hrobky pohřbeny i za živa.

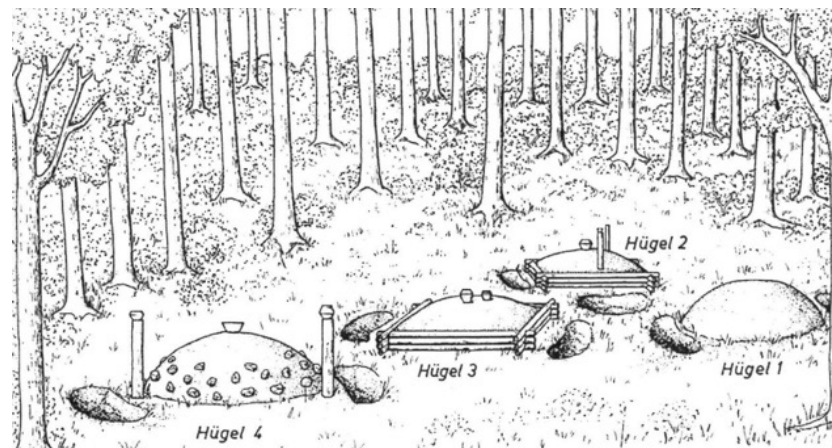
Pohřební ritus

V 6. až 8. století u Slovanů převážoval žárový ritus pohřbívání. Proč volili tento způsob, není z pramenů příliš známé. Zřejmě to souviselo s tím, že věřili v nesmrtelnou duši a v očistný oheň, který spálí lidské tělo a umožní tak duši rychlý vstup na věčný svět. Do 7. století popel ze spáleného těla ukládali do mělkých jamek, a to buď v popelnici či látkovém obalu, nebo zřídka i bez obalu. Pohřebiště byla situována mimo obydlené osady a mimo úrodnou půdu. Nebývala velká a hroby nijak zvlášť neoznačovali. Ke spálenému tělu ani k hranici neukládali žádné předměty. Rovněž nádoba na popel nebyla nijak zvlášť zdobena, jednalo se vesměs o běžnou užitkovou nádobu. Ke změnám došlo během 7. století, kdy se na většině slovanského území začaly stavět mohyly. Byly to vyšší násypy z hlíny, zpevněné kameny či dřevem. Mohyly bývaly kruhovitěho nebo mírně protáhlého tvaru o průměru až do 18 m. Vnitřek mohyly tvořilo kamenné jádro, kameny nebo dřevěná konstrukce. Objevovaly se i dřevěné konstrukce pod mohylami, tzv. domy mrtvých.²⁶ Od konce 8. století se rozšířila birituální pohřebiště, kdy vedle sebe existovaly žárové i kosterní mohyly. Mohyly byly stavěny jak pro jednotlivce, tak i pro několik jedinců. Byli zde pohřbíváni lidé různě majetní i různého sociálního postavení, a to i se šperky či zbraněmi. U kosterních hrobů se

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tak píše sv. Bonifác před polovinou 8. století. VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 225.

²⁶ Domy mrtvých jsou prostory ohraničené dřevěnou konstrukcí čtvercovitého nebo obdélníkového tvaru pod mohylami. Byl to symbolický příbytek, který byl před nasypáním mohyly zapálen. MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a příbuzných oborů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 37–39.

Obr. 9: Rekonstrukce mohylového pohřebiště z 8. a 10. století, Německo. (MALINA, Jaroslav ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a příbuzných oborů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 38.)

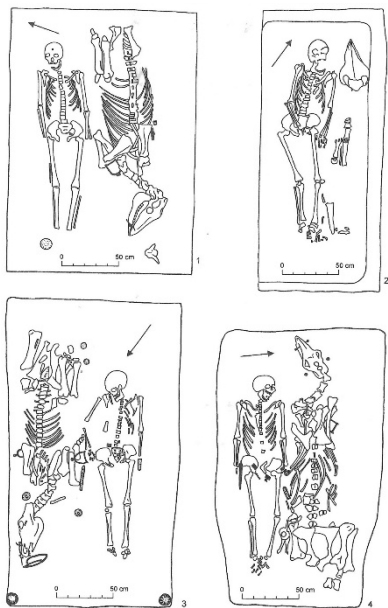
nacházejí i nádoby s jídlem a pitím – potrava pro mrtvé nebo zbytky jídla z pohřební slavnosti.

K přechodu z žárového na kosterní pohřbívání docházelo postupně z důvodu kontaktů s jinými etniky, např. Byzantinci, Germány a zejména Avary. V některých oblastech se rozšířila i plochá kosterní pohřebiště.

Zvláštní skupinou jsou tzv. slovansko-avarská pohřebiště. V hrobech se nacházejí charakteristické ozdoby mužského pásu, který do Evropy přinesli Avari. Objevovaly se sice i u jiných národů, ale ten avarský má svůj osobitý vzhled. Původně se zhotovovaly tepáním a později odléváním do bronzu. Slovani je od Avarů převzali a postupně si začali zhotovovat i vlastní formy. Specifickým fenoménem avarského pohřbívání jsou tzv. jezdecké hroby, kdy byl v hrobu pohřben nejen bojovník se svou výbavou, ale i jeho kůň se zdobeným postrojem. Většinou se jedná o celou kostru koně, v menší míře se nacházejí jen části kostry. Ojedinele se vyskytují i tzv. symbolické hroby, kenotafy.²⁷ Mrtví byli pohřbíváni do jam obdélníkového tvaru s pravoúhlými rohy. Stěny byly upravovány náradím a někdy se v hrobech objevuje i boční dutý prostor, do kterého byl mrtvý uložen. Souviselo to s pietními důvody, aby tělo zemřelého nedošlo do styku se zeminou. Zesnulí byli pohřbíváni většinou bez rakve, v plátěném nebo koženém obalu, ustrojeni do slavnostního oděvu. Na

²⁷ Jedná se o pohřeb člověka, který zemřel na neznámém místě, a jeho ostatky nebylo možné pochovat na regulérním pohřebišti. ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 33.

poslední cestu dostávali mrtví šperky, zbraně, ale i nádoby s jídlem a pitím. Do hrobů byl většinou uložen jen jeden zemřelý, ale objevují se i dvoj a více hroby. Slovansko-avarská pohřebiště bývala velká, čítala i několik set hrobů. Od konce 8. a během 9. století začíná převládat kosterní způsob pohřbívání, což souvisí s přechodem na křesťanskou víru.²⁸

Obr. 10: Jezdecké hroby Slovensko Košice. (ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava: Stimul, 2004, s. 35.)

Hospodářství, zemědělství, obživa

Slovanské hospodářství bylo tradičně zaměřeno na zemědělství a pastevectví. Znali dvoupolní systém obdělávání půdy. Z obilovin pěstovali především pšenici obecnou, kterou používali k výrobě chleba. Nejběžnější plodinou pro Slovany bylo proso a to proto, že se dobře skladovalo, ale také se používal na výrobu kaší, které byly ve velké oblibě. Pro výrobu chleba pěstovali i ječmen a žito, které mleli na ručních mlýncích. Tyto plodiny využívali také ke krmení, slámu pak na podestýlku a střešní

krytinu. Z luštěnin pěstovali čočku a hrách.

Pole původně obdělávali málo a mělkou orbou za pomoci dřevěného rádlu. Od 8. století byla nahrazena orbou kvalitnější a hlubší. K tomu využívali kovový pluh zapřažený za voly, ke sklizni pak užívali i různá nářadí – srpy, kosy či motyky. Na menších pozemcích v blízkosti domů pěstovali řepu, zelí, kapustu, cibuli, česnek, mrkev, okurky. Sklízeli také konopí a len, která využívali ke sprádkání a tkaní. Znali také koření, zejména kmín a majoránku lesní, kterou zřejmě používali na vaření piva, protože chmel byl ve větší míře pěstován až od 10. století. Na koření jídla používali různé většinou volně rostlé bylinky.

²⁸ Objevují se i tzv. upíří hroby. S pohřbíváním nespálených těl se rozšířily obavy, aby se mrtvý nevrátil v podobě upíra. Jednalo se o duše čarodějů, zlých lidí, sebevrahů či lidí s tělesným nebo psychickým postižením. Aby tomu zabránili, praktikovali různé rituály, např. useknutí hlavy a položení mezi nohy, svázání palců na nohou, zatížení některých částí těla kameny, otočení mrtvolky na břicho a svázání rukou za zády aj. BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 264.

Slované se věnovali také ovocnářství. Tuto znalost si zřejmě přinesli z římského prostředí, neboť pěstování ovocných stromů nebylo ještě tak rozšířené a běžné; bylo výsadou bohaté vrstvy. Sady a zahrady se nacházely ve vlastnictví knížat, v prostředí vesnic a hradisek se nevyskytovaly. Pěstovaly se broskve, švestky, vlašské ořechy, třešně, jabloně či švestky. Chudší obyvatelstvo sbíralo lesní plodiny – maliny, borůvky, rybíz, jeřabiny, šípky aj. Dle archeologických nálezů se od 8. století pěstovala také vinná réva. Motivy vinné révy se objevují na kováních opasků, ale také byly nalezeny vinařské nástroje. Konzumace vína v této době byla ještě výsadou vyšší společnosti a církve.

Slované byli nejenom zemědělci, ale poměrně výrazně se věnovali i chovu domácího dobytka. Na prvním místě šlo o chov hovězího dobytka a prasat, ovce se chovaly jen v určitých oblastech, kozy byly málo časté. Zvířata byla chována volně na pastvinách. Koně byli chováni nejen na reprezentační účely, přepravu a válečnictví, ale také na jídlo. Z menších zvířat se pak jednalo především o psy. Ti byli využíváni k hlídání domů, stád, při lovu a také k hubení škůdců, dokonce i myši, protože kočky byly v této době ještě vzácné. Zvířata byla chována účelově a využívána jak během života (býci k tahu, krávy na mléko, ovce na vlnu...), tak i po porážce (na maso a kůži).²⁹ Drůbež byla chována spíše vzácně.

Včelařství bylo u Slovanů proslulé. V lesních oblastech provozovali starší formu včelařství, tzv. brtnictví, v oblastech bez porostu pak chov v úlech. Doloženy jsou i knížecí včelíny. Med nejen pojídali a sladili jím, ale vařili i medovinu. Vosk využívali na výrobu svíček a forem v kovolictví, na potahování psacích destiček, ke konzervaci či impregnaci textilu, ale i jako vývozní artikl.

Lov divoké zvěře příliš rozšířen nebyl. Živil se především masem domácích zvířat a lov byl praktikován spíše pro zábavu knížat a šlechty. Oblíbený byl lov s dravými ptáky. Chudé obyvatelstvo lovalo pro kožešiny.

Ryby byly vždy důležitou součástí jídelníčku Slovanů, zejména těch, kteří sídlili podél vodních toků, jezer a moře. Lovili kapra, candáta, štiky, okouna, ale i třeba sumce. Provozovali různé druhy rybolovu – udíci s háčky, bodnými nástroji, pomocí sítí, chytání ryb do vrší, zahánění ryb do ohrazených částí apod. Využívali malé i střední lodě.³⁰

²⁹ Např. kosti z dolních končetin ovcí byly využívány i na výrobu bruslí. GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteaky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 35.

³⁰ Mezi nejznámější patří nálezy dvou lodí, monoxylů (vydlabané z jednoho kusu dřeva) u Míkulčic. BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 110.

„Slované jsou někdy označováni jako jedlíci kaší.“³¹ Vařili ji především z prosa, ale používali i pohanku, žito, pšenici a oves, a to na sladko i na slano.³² Ochucovali mlékem, medem či ovocem. Základní potravinou však byl kvašený chléb. Pekli pečivo bílé i černé, nejčastěji se pekl černý hrubozrnný chléb. Kromě chleba měli v oblibě i placky, na které používali méně kvalitní mouku. Z lepší mouky pekli slavnostní pečivo plněné drceným mákem či tvarohem. K solení používali sůl, kterou museli dovážet, na slazení používali med, sušené ovoce nebo zavařeniny. Luštěniny a polévky připravovali stejně jako dnes, k dochucování používali i různé bylinky. K základnímu jídlu patřilo i maso. Chudší obyvatelé ho jedli v menší míře. Maso připravovali vařením v hrncích na ohništi, pekli ho nad ohněm i v popelu, také ho sušili a udili. Vyšší vrstva nejedla maso více, ale spíše vyžadovala složitější úpravu pokrmu a častěji se v jejich jídelníčku objevovala zvěřina. Jedly se také mléčné výrobky (tvaroh a sýry), ale i vnitřnosti. Důležitá byla též konzumace nápojů. Nejoblíbenějším nápojem Slovanů bylo pivo a medovina. Víno bylo výsadou vyšší a církevní vrstvy. Slované zřejmě pili také kumys, alkoholický nápoj z kobyliho mléka, byl rovněž vyhrazen především vyšší vrstvě.

Hlavním zaměstnáním Slovanů bylo tedy zemědělství a chov dobytka. Když se tyto práce nedaly vykonávat, např. během zimního období, zaměstnávali se ve svém příbytku domácím řemeslem. U žen se jednalo především o sprádkání, tkaní, šití, pletení a háčkování, jak už bylo zmíněno. Muži se zabývali vyráběním drobných výrobků z kostí,³³ dřeva, proutí či řezbářství parohů. V domácím prostředí vyráběli i keramiku, od 8. století se začaly objevovat i přímo specializované keramické dílny. Výrobky zprvu vyráběli volně v ruce z jílovité hlíny, hrnčířský kruh neznali. Od 6. století dochází k výrobě obtáčené keramiky na jednoduchém hrnčířském kruhu, kterou převzali od Avarů.

Závěr

Studie si kladla za cíl stručně shrnout každodennost Slovanů v období žití v sousedství avarského kaganátu, tedy zhruba období druhé poloviny

³¹ Tamtéž, s. 125.

³² Pekli především koláče a pirogy s medem. Za vlády knížete Břetislava měla prý abatye kláštera sv. Jiří na Pražském hradě mimo klášter speciální pec na pečení koláčů. BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2005, s. 50.

³³ Z kostí vyráběli i hrací kostky, zvané astragály. GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 42.

6. až 8. století. Slované byli především zemědělci, postupem času, zejména díky kontaktům s jinými etniky, se začali více zabývat řemeslem, zejména šperkařstvím, prací s kovy a textilnictvím, což se promítlo i do způsobu odívání. Dokázali vyrobit barevné vzorované látky, ze kterých šili oděvy pro běžný život i slavnostní příležitosti. Oděv dozdobili šperky, sponami a opasky. Od Avarů převzali zdobné opaskovité kování, jehož výrobu pak ještě zdokonalili a doplnili o vlastní vzory. Společnost byla spíše uvolněnější, bylo praktikováno mnohoženství, nicméně i zde panovala jistá pravidla upravující vzájemné soužití, např. byla vyžadována věrnost u vdané ženy, cizoložství bylo trestáno, aj.

Slované zpočátku bydleli v jednoduchých stavbách částečně zahlučených do země, skromně vybavených, většinou v malých osadách v blízkosti vodních toků. Od 7. století se stavěly větší nadzemní stavby, vesnice se zalidnily a rozšířily. Postupem času se z obyvatelstva rekrutoval velmož a k zajištění jeho ochrany a také z důvodu reprezentačních se začala budovat i různá fortifikační opevnění.

Slované uctívali více bohů. Za hlavní bohy, kteří byli společní pro všechny Slovany, se považují Svarog, Svarožic-Dažbog, Perun a Veles. Kromě této čtveřice byla uctívána i jiná božstva. Velký význam přikládali také uctívání řek a vodních víl, věřili také na věštby, svět duchů a démonů. Uctívali rovněž celou řadu posvátných stromů, rostlin a zvířat. S tím souviselo praktikování různých rituálů, venkovských slavností a domácích zvyklostí, které měly především společnost uchránit od všeho zlého a zajistit dobrou úrodu.

U pohřebního ritu je zřejmě vidět největší vliv ostatních etnik a přejímání jejich zvyklostí do slovanské společnosti. Z původního žárového způsobu pohřbívání, který byl převážně praktikován až do 6. století, se postupně přecházelo ke kosternímu způsobu pohřbívání. Velmi specifická byla avarsko-slovanská pohřebiště s výskytem jezdeckých hrobů. S přijetím křesťanství došlo k úplnému přechodu na kosterní pohřbívání.

Obživa slovanských rodin se soustředila především na zemědělství a chov dobytka a jiných druhů domácích zvířat. Přestože si zdroje potravy doplňovaly také lovem, rybolovem či sběračstvím, byly to pouze doplňkové činnosti.

Seznam pramenů a literatury

BERANOVÁ, Magdalena. *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. Praha: Academia, 2005. ISBN 978-80-200-2498-5.

BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988.

BERANOVÁ, Magdalena. *Zemědělství starých Slovanů*. Praha: Academia, 1980.

BOŘECKÝ, Jiří. *Žena ve velkomoravské společnosti*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2007. Bakalářská diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.

GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004. ISBN 80-7028-218-5.

LUTOVSKÝ, Michal a Naďa PROFANTOVÁ. *Sámova říše*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0420-3.

MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a příbuzných oborů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-3733-4.

SKALNÍK, Petr a Lívie ŠAVELKOVÁ (eds.). *Okno do antropologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Katedra historických věd, 2008. ISBN 978-80-7395-042-2.

STAVINHOVÁ, Jana. *Slovanskí bohové*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2007. Magisterská diplomová práce. Vedoucí práce doc. Mgr. Jan Bružeňák.

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanů*. Martin: Osveta, 1989.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983.

VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990.

Velká Morava. *Tisíciletá tradice státu a kultury*. Praha: Československá akademie věd, 1963.

ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava: Stimul, 2004. ISBN 80-88982-83-9.

Řemeslo jako součást každodenního života Slovanů a Avarů

Veronika Kulišťáková

Bc. Veronika Kulišťáková
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 498529@mail.muni.cz

Crafts as a part of daily life of the Slavs and Avars

This article deals with the material culture of the Slavs and Avars, its specifics and interconnections. The article is divided into two main parts. The first part of the paper focuses on crafts and their products. Specifically, textile production, armour making, blacksmithing, pottery and jewellery making are mentioned. The second part, on the other hand, focuses on agriculture and the use of tools. Keywords: Avars, Slavs, material culture, agriculture, jewellery making, textile production, pottery, blacksmithing, armour making

Úvod

Vztah mezi Slovany a Avary byl v průběhu existence avarského kaganátu nestabilní a neustále se proměňoval. V samotném začátku byl jejich vztah spíše nepřátelský, hlavně z důvodu neustálého vykořisťování Slovanů Avary. Mimo jiné tuto skutečnost zapříčinilo také to, že Avari po Slovanech požadovali placení velmi vysokých poplatků. Vpád Avarů pro Slovany tedy znamenal značná omezení a útisk.¹ Nicméně dokázali z této náročné situace také profitovat a využívali vojenské podpory ze strany Avarů v případě napadení ze západu a jihu. Jejich nepřátelské vztahy následně eskalovaly až k ozbrojeným konfliktům. Tyto konflikty nakonec vedly k vítězství Slovanů a vzniku samostatného svazu, do jehož vedení byl postaven francký kupec Sám.² Vzájemné soužití těchto kmenů se zároveň promítlo do podoby hmotné kultury.

¹ Živá historie, 2019, č. 7, s. 22–25.

² VARAUSOVÁ, Michaela. *Archeologické nálezy avarsko-slovanských opaskových kování na území České republiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Archeologický ústav, 2014, s. 17. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Rudolf Krajč, CSc.

Konkrétně do podoby řemesel a jejich výrobků, pracovních nástrojů a specifik zemědělství.

Řemesla a jejich výrobky

Slované a Avari se ve svém životě věnovali různým řemeslům a rukodělným pracím. Zabývali se nejen výrobou textilií a obuvi, ale i jezdeckých potřeb, zbraní, keramiky, či šperků. Ke zhotovování výrobků používali rozmanité nástroje, které výrobu velmi zjednodušovaly. Konkrétně se jednalo o šídla, vědra, brousky, nože či břitvy.³ Avari byli silně ovlivněni byzantskou civilizací, což se promítalo i do podoby produktů výroby.⁴

Ve vesnických oblastech se vyráběly spíše jednodušší nástroje. Naopak v centrálních lokalitách se vyráběly i předměty, které vyžadovaly větší zručnost a použití složitějších výrobních technologií. O vysoké šikovnosti řemeslníků svědčí i to, že dokázali zpracovávat i zvířecí kůži, textil, kosti, rohovinu i kámen.

Textilní výroba

Pro výrobu textilu bylo využíváno poměrně velké množství pomůcek a nástrojů. Ty se používaly na zhotovování příze, přípravu předu, výrobu textile i samotné zhotovování oděvu. Pro zpracování ovčí vlny se používaly pérové nůžky. Často využívaným materiálem byl i len, pro jehož zpracování se používaly nástroje na česání vlákna a výrobu textilií. Nejčastěji se používaly přesleny, karetky, tkalcovské stavy, nůžky a jehly.⁵

Z rostlinných vláken se k textilní výrobě používaly konopí, lýko, len a kopřivy. Z těch živočišných pak například hedvábí, mohér, vlna, zvířecí srst a dokonce i lidské vlasy. Důležitou součástí oděvu byly i kožešiny, nižší vrstvy nosily ovčí a vyšší vrstvy preferovaly kožešiny divokých zvířat. Oděvy mohly být i různě barvené, například černé, hnědé, bílé či zlatavé. Mezi nejvýznamnější barvy oděvů patřily modrá a fialová. Jejich barva se taktéž odvíjela od společenského postavení osoby.⁶

3 KLÁPŠTĚ, Jan. *Avarské sídliska v střední Evropě: problémová bilancia*. Praha: Karlova univerzita, 2012, s. 38.

4 *Avari a Slovania na sever od Dunaje: katalog výstavy*. Komárno: Podunajské muzeum v Komárne, 2015, s. 13–41.

5 BÍNOVÁ, Martina. *Raně středověký oděv a jeho rekonstrukce ve světle výzkumů Znojma-Hradiště*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Ústav historie, 2019, s. 34. Diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.

6 *Avari a Slovania na sever od Dunaje: katalog výstavy*. Komárno: Podunajské muzeum v Komárne, 2015, s. 13–41.

Zbrojírství

Nejtypičtějším produktem zbrojírství byl meč, který neměl představovat pouze zbraň, ale měl demonstrovat také společenské postavení osob. Ve své době byly meče poměrně nákladnou záležitostí a byly často importovány z Franké říše. Zbraní podobnou meči byla šavle. Nicméně oproti meči byla lehčí, měla zahnutou čepel a byla nabroušena pouze z jedné strany.⁷

Avari používali v boji taktiku lehké jízdy a nejčastějšími zbraněmi byly meče, sekery, luky a kopí. Jejich zbroj byla vyrobena buď z koženého, lamelového, nebo kroužkového pancíře. Naopak slovanská zbroj se pravděpodobně skládala z kovového brnění, přilby, dvoj a jednosečného meče, kopí, oštěpu, dýky, sekery a luku. Na svoji obranu nosili dřevěné štíty kruhového tvaru.⁸

Kovářství

Proces železné výroby začínal těžbou rudy. Železo se získávalo tavením rudy v pecích, které byly z části zahloubené v zemi. Roztavené železo bylo odlito do polotovarů, které se potom převážely na místo zpracování ke kovářům.⁹

Slovanskí kováři používali ke své práci různé nástroje, které se dědily z generace na generaci. Nejzákladnější nástroje, které slovanskí kováři používali, byly kladivo, kleště a kovářská kladiva. Kovářské kleště mohly mít různou délku a tvar. Využívaly byly také ve šperkařství a zlatnictví.¹⁰

Hrnčířství

Avari ze střední Asie přinesli technologii ručně vyráběné keramiky. Mezi konkrétní výrobky z rané doby avarské lze řadit například různé džbány, amfory, hrnce, misky či zásobnice. Keramika mohla být také zdobená, a to různými rýhami, větvičkovým ornamentem, či mohla být

7 SALVETOVÁ, Marie. *Archeologický výzkum Břeclav – Pohansko ve světle archivních materiálů*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, 2012, s. 38. Diplomová práce. Vedoucí práce PhDr. Jiřina Štouračová.

8 *Avari a Slovania na sever od Dunaje: katalog výstavy*. Komárno: Podunajské muzeum v Komárne, 2015, s. 13–41.

9 Tamtéž.

10 ZELINA, Radim. *Kovářství – řemeslo procházející staletími, srovnání a experiment*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2013, s. 14–17. Diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.

zdobena i vnitřní strana ústí nádob.¹¹

Základním keramickým tvarem byl hrnec, který sloužil k vaření pokrmů a uchovávání potravin. Dále se v menší míře vyskytovaly misky a nádoby lahvovitého tvaru. Misky, talíře, lžíce, příbory, hračky a nábytek byly vyráběny ze dřeva.¹²

Nádoby se používaly jako součást pohřebních rituálů, kdy se rozbíjely a házely do hrobové jámy. Samozřejmě sloužily i k praktickým účelům, jako je skladování potravin, vaření, pečení a stolování. Zajímavým faktem je i to, že keramiku vyráběly z počátku spíše ženy a až později její výrobu přebrali muži.¹³

Šperkařství

Šperky představovaly společenské postavení jejich nositele. Bohatší vrstvy společnosti vlastnily šperky vyrobené ze zlata a stříbra a byly s nimi po své smrti často pohřbívány. U méně majetných osob byly náhodně do hrobů umísťovány různé bronzové předměty. Mezi konkrétní šperky patří například různé náhrdelníky, náušnice a náramky, které byly nošeny jako ozdoba. Vyráběny byly nejčastěji z bronzu, stříbra a zlata.¹⁴

Šperky nenosily pouze ženy, ale i muži. Nosily se náhrdelníky, prsteny, spony, náramky a korálky. K výrobě se používaly různé šperkařské techniky, například granulace, filigrán, zlacení a skleněné vložky.¹⁵

Podstatný doplněk v životě Avarů byl pásek, který představoval významný symbol. Když mladí muži obdrželi opasek, stali se plnohodnotnými členy avarské společnosti. Opásání probíhalo většinou kolem 14.–16. roku. Opasky byly často doplněny o opaskové ozdoby, jež byly vyrobeny buď litím do formy, nebo byly zhotoveny z mědi, stříbra či zlata. Osoba šperkaře byla ve společnosti Slovanů i Avarů velmi vážená, svědčí o tom i fakt, že byli pochováváni do samostatných hrobů. Šperkař

zhotovoval ozdoby na zakázku pro majetnější vrstvy a zohledňoval při tom osobní vkus budoucího majitele.¹⁶

Zemědělství

Avarům se dobře vedlo i jako zemědělcům. Využívali nových možností a putovali za půdou, která nebyla vyčerpána od živin. Mimo jiné také chovali dobytek a lovíli ryby. Mezi pěstovanými plodinami pak převládala například pšenice, žito a ječmen.¹⁷ Chov dobytka a zemědělství patřil i mezi hlavní zdroje obživy Slovanů. Lov, rybolov a sběračství byly pouze doplňkové.¹⁸

Obilí se svázelo na vozech, které často táhl hovězí dobytek. Na trávu nebyly určené srpy, ale tzv. krátké nebo poloviční kosy, které měly kratší rovnou čepel, jež byla pouze lehce zakřivena. Bylo jí možno kosit trávu i plevel. Na rozdíl od původních obyvatel římských provincií, dávali Slované přednost mělké orbě. Teprve až od 13. století orali hlouběji i několikrát za rok a začali přecházet k trojpolnímu systému, kdy půda jeden rok odpočívala a dva roky se osévala.

Slované v 8. až 10. století používali k obdělávání pole lehké rádlo s železnou radlicí. Radlice byla nejčastěji umístěna trochu do šikma. Půdu nejčastěji mělce rozrývali nebo rozhrnovali do stran. Koně se v dřívějších dobách zapřahovali do jha jako hovězí dobytek, takže táhli především krkem. Nicméně zvířatům tento způsob při větší zátěži nevyhovoval a dusila se. Lépe se jim táhlo v chomoutu.¹⁹ Avari ovlivnili slovanské zemědělství také tím, že při přesunu do Evropy přivezli buvola, který se stal nejčastěji využívaným tažným zvířetem.²⁰

11 KLÁPŠTĚ, Jan. *Avarské sídliská v strednej Európe: problémová bilancia*. Praha: Karlova univerzita, 2012, s. 31.

12 *Avari a Slovania na sever od Dunaja: katalóg výstavy*. Komárno: Podunajské múzeum v Komárne, 2015, s. 13–41.

13 KLÁPŠTĚ, Jan. *Avarské sídliská v strednej Európe: problémová bilancia*. Praha: Karlova univerzita, 2012, s. 29–38.

14 VARAUSOVÁ, Michaela. *Archeologické nálezy avarsko-slovanských opaskových kování na území České republiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Archeologický ústav, 2014, s. 39. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Rudolf Krajíc, CSc.

15 Tamtéž.

16 *Avari a Slovania na sever od Dunaja: katalóg výstavy*. Komárno: Podunajské múzeum v Komárne, 2015, s. 13–41.

17 BARTŮŇEK, Daniel. *Osídlení Slovanů ve východoalpském prostoru v 6.–8. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, 2020, s. 5. Bakalářská práce. Vedoucí práce Mgr. Michal Těr, Ph.D.

18 JIŘÍČKOVÁ, Hana. *Slované ve střední Evropě ve starším středověku – biokulturní analýza*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra biologie a environmentálních studií, 2014, s. 32. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. RNDr. Václav Vančata, CSc.

19 Tamtéž, s. 32–38.

20 VARAUSOVÁ, Michaela. *Archeologické nálezy avarsko-slovanských opaskových kování na území České republiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Archeologický ústav, 2014, s. 17. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Rudolf Krajíc, CSc.

Seznam pramenů a literatury

- Avari a Slovania na sever od Dunaja: katalóg výstavy*. Komárno: Podunajské múzeum v Komárne, 2015. 92 s. ISBN 978-80-971781-1-6.
- BARTŮŇEK, Daniel. *Osídlení Slovanů ve východoalpském prostoru v 6.–8. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, 2020. 56 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce Mgr. Michal Tér, Ph.D.
- BÍNOVÁ, Martina. *Raně středověký oděv a jeho rekonstrukce ve světle výzkumů Znojma-Hradiště*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Ústav historie, 2019. 90 s. Diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.
- JIRÍČKOVÁ, Hana. *Slované ve střední Evropě ve starším středověku – biokulturní analýza*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra biologie a environmentálních studií, 2014. 90 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. RNDr. Václav Vančata, CSc.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Avarské sídliska v střednej Európe: problémová bilancia*. Praha: Karlova univerzita, 2012. 96 s. ISBN 978-80-246-2107-4.
- MAZÁČOVÁ, Petra. *Vývoj opasku od stěhování národů po Velkou Moravu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 2008. 124 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce PhDr. Josef Bláha.
- SALVETOVÁ, Marie. *Archeologický výzkum Břeclav – Pohansko ve světle archivních materiálů*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav pomocných věd historických a archivnictví, 2012. 215 s. Diplomová práce. Vedoucí práce PhDr. Jiřina Štouračová.
- VARAUSOVÁ, Michaela. *Archeologické nálezy avarsko-slovanských opaskových kování na území České republiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Archeologický ústav, 2014. 150 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Rudolf Krajč, CSc.
- ZELINA, Radim. *Kovářství – řemeslo procházející staletími, srovnání a experiment*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2013. 109 s. Diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.
- Živá historie*, 2019, č. 7. ISSN 1803-3326.

Pohřební ritus Slovanů v období Avarského kaganátu

Tomáš Pleva

Bc. Tomáš Pleva
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: tomasplevanmnm@gmail.com

Slavic funeral rites during the Avar Khaganate period

The burial rites of the Early Slavs represent one of the most important archaeological issues. Due to the absence of written documents of Slavic provenance, we are left with very little information on the basis of which we would be able to better describe the Slavic culture and reconstruct the life of the Slavs between the 5th and 9th centuries in the territory where Great Moravia gradually emerged and disappeared. In this case, contemporary researchers are trying to find out more on the basis of the surviving material culture, of which fortunately quite a lot has survived thanks to burials. This paper describes which types of burial rites were typical in the period under study between the 6th and 8th centuries in the territory of future Great Moravia and which major factors influenced their development. On the basis of literature review, the paper defines what we are able to find out about the burial practices of the Early Slavs by interpreting the grave finds and defines the current limits of our knowledge. Keywords: Slavs, burial rites, Great Moravia, Avars, tumulus

Úvod

Když přichází delegace Avarů do Konstantinopole na přelomu let 557 a 558, způsobuje jejich návštěva v očích raně středověkých kronikářů poměrně velký rozruch. Pro obyvatele Konstantinopole, udržující tradici římské říše v podobě nově vzniklé Byzantské říše, byla skupina Avarů předmětem zájmu pro jejich vzhled. Byli překvapeni jejich dlouhými a špinavými copy z vlasů, oblečení bylo velice nezvyklé a podobné tomu, které znali od Hunů. Jen těžko mohli tušit, že se dívají na zástupce kmenů, které na následující čtvrtinu tisíciletí opanují území Karpatské kotliny (především území dnešního Maďarska) a dosáhnou moci a bohatství, které způsobovalo obdiv i mezi dvořany Karla Velikého,¹

¹ POHL, Walter. *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2018, s. 21.

kteřé získal, když zasadil Avarům ránu v podobě vojenského tažení, z kterého se již plně nezotavili.

Avarský kaganát, nazvaný podle typu uspořádání územních celků tradičně² turkických kmenů a národů, v jejichž čele stál vůdce – kagan, během své existence na území Evropy po sobě nezanechal téměř žádné vlastní písemné materiály. Většinu informací, kterou jsme o tomto původně turkickém kmeni z východní Asie získali, můžeme přiřknout jejím sousedům (především francké a byzantské říši) nebo poměrně pestré zásobě nálezů hmotné kultury. Z těchto dokladů však spolehlivě víme, že měli Avari nejen významný podíl na tvorbě geopolitické situace území dnešní středovýchodní Evropy, ale i na tvorbě kultury, která nejen měla vliv na okolní národy, ale zároveň těmito okolními národy byla ovlivněna.

Předmětem této odborné studie je popsat jakým způsobem byl ovlivněn pohřební ritus západních Slovanů s akcentem na území dnešní České republiky, Slovenské republiky a Rakouské republiky během období, kdy byly slovanské kmeny na tomto vytyčeném území přímo ovlivněné mocenským uskupením v podobě avarského kaganátu. Cílem je popsat, zda ve sledovaném období dochází v důsledku slovansko-avarského soužití ke změnám oproti původnímu stavu a ke změnám, které můžeme přímo tomuto soužití mezi dvěma etnickými skupinami připsat.

Periodizace

Aby bylo možné téma lépe chronologicky zařadit, je třeba jej zasadit do alespoň přibližného časoprostoru. Co se týká otázky prostoru, ta byla již nastíněna v úvodu, kde jsme se dozvěděli, že hlavní dominium avarského kaganátu se nacházelo v území tzv. Karpatské kotliny, též nazývané jako Panonská pánev podle původní římské provincie, na území dnešního Maďarska. Jak prameny a výzkumy napovídají, nejedná se o původní domovinu Avarů, kteří přišli zřejmě z oblasti východní či středovýchodní Asie, přibližně z území dnešního Mongolska. Přesné důvody, proč se avarské kmeny rozhodly migrovat z východní Asie do Evropy, neznáme. Podle některých historiků v tomto období na rozmezí 5. až 8. století docházelo ke klimatickým změnám, kvůli kterým byly národy žijící nomádkým způsobem života ohroženy v důsledku neúrodnosti asijských stepí spojených se složitou geopolitickou situací mezi kmeny a národy východní Asie.³

2 Titul kagan byl krátce používán knížaty včele Kyjevské Rusi, můžeme jej tedy sledovat i u východních Slovanů.

3 POHL, Walter. *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2018, s. 33–38.

Ačkoliv je kultura faktor s vysokou setrvačností a nelze jej ohraničit konkrétními letopočty, kdy bychom byli schopní říct, že nějaká kultura existuje od jednoho roku do roku druhého, můžeme v rámci archeologických výzkumů avarské kultury určit alespoň zásadní historické milníky, podle kterých se periodizace odvíjí. Archeologie z toho pohledu rozlišuje 3 klíčová historická avarská období:⁴

1) Rané období Avarů (568–650)

V tomto období dochází k příchodu Avarů do Karpatské kotliny a k prvním kontaktům mezi avarskými kmeny a Byzantskou říší. Období počátků střetávání slovanské a avarské kultury na sledovaném území. Na druhé straně ukončeno například událostmi jako je obléhání Konstantinopole v roce 626, na kterém se podíleli Avari společně se Slovy, kteří tvořili hlavní námořní síly společných vojsk.

2) Střední období Avarů (650–710)

Na základě archeologických výzkumů je možné usoudit, že dochází k postupnému propojování slovanské a avarské kultury. Na jedné straně máme vojensky, a tedy politicky dominující Avary, na straně druhé máme početnější slovanské obyvatelstvo, které začíná postupně absorbovat početně menší Avary. Slované přejímají prvky avarské kultury.⁵

3) Pozdní období Avarů (710–810)

Období je charakteristické postupným úpadkem avarského kaganátu a následným ústupem Avarů z pozice dominantního mocenského bloku na území střední Evropy. Na přelomu 8. a 9. století dochází k vojenským střetnutím mezi Franky pod vedením Karla Velikého a Avary, které bylo pro Avary natolik fatální, že o nich k roku 822 datujeme poslední písemné zmínky. Jejich ústup dovoluje naplno rozkvět slovanského etnika a vznik Velkomoravské říše, které mocenské vakuum částečně vyplnilo.

Avarsko-slovanská kultura

Ačkoliv nemáme pro toto období na území střední Evropy příliš vlastních historických písemných pramenů a musíme tak spoléhat na kroniky byzantské či francké provenience, máme jedinečnou možnost sáhnout po velkém množství archeologických nálezů, které nám umožňují vhléd do dané doby. Archeologické nálezy jsou v tomto případě vysoce vypovídajícím materiálem, který nám pomůže minimalizovat

4 DAIM, Falko. Avars and Avar archaeology. An introduction. In GOETZ, Hans-Werner, Jörg JARNUT a Walter L. POHL (eds.). *Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2003, s. 465–497.

5 MACHÁČEK, Jiří. Slované: otroci, nebo spojenci Avarů? *Živá historie*, 2019, červenec–srpen, s. 22–25.

vliv badatelů samotných. Vliv badatelů a historiků je v tomto případě bohužel vysoký a obzvláště diskutovaným tématem z tohoto pohledu je otázka podrázenosti/nadřazenosti jednotlivých etik. Zatímco maďarští historici a badatelé tradičně prezentovali toto období jako období naprosté nadvlády Avarů nad Slovaný, jejich protějšky ze států jako Česká republika či Slovensko bagatelizovali avarský vliv natolik, že by se mohlo zdát, že jejich postavení bylo přesně opačné.⁶

Když se pokusíme odsypat nános národnostních historiografií, můžeme na základě archeologie usoudit, že Slované přicházejí na území střední Evropy krátce před Avary. Právě kvůli tomuto brzkému sledu příchodů těchto dvou etnik je často samotný příchod Avarů dáván jako přímý důvod Slovanského příchodu, který migroval před vojensky silnějším avarským nepřítelem z území východní Evropy.⁷ Tuto domněnku nelze zcela vyloučit, neboť Avarové byli skutečně svým způsobem života daleko lépe uzpůsobeni boji. Na jedné straně měli výhodu vysoké mobility díky kočovnému způsobu života a využívání koní k přesunu nejen obyvatelstva, ale i k získání výhody na bojišti. Na straně druhé zřejmě ještě zásadnější výhodou byla větší jednotnost v politickém zřízení. Slované v tomto období v polovině 6. století byli zvyklí spíše na rodové uspořádání, proto nedokázali okamžitě reagovat na výpady Avarů větší početní silou.⁸

Slované svou povahou usedlého způsobu života tak byli pro rychlé a silné Avary velice příhodný cíl výbojů. Na druhou stranu svým bohatstvím nebyli ani zdaleka tak lákavým cílem jako nositelé kultury zaniklé Římské říše v podobě Byzance. Ač by se mohlo zdát, že otázku vztahu Avarů k Slovanům bychom mohli tímto ukončit, bylo by to zásadní chybou, neboť jejich vztah byl výrazně komplikovanější. Na jedné straně můžeme vzpomenout již zmiňované obléhání Konstantinopole z roku 626, kdy stáli Avaři po boku Slovanů, kde bychom mohli usuzovat postavení buď spojenecké či podřízené, na straně druhé však je třeba připomenout Sámovu říši, která byla prvním silným mocenským blokem Slovanů, které se proti Avarům vojensky vymezovalo.

Právě proto je daleko vhodnější nahlédnout na to, co nám k této otázce dokáže říct soudobá archeologie. Díky ní víme, že jak avarská, tak slovanská kultura nebyly dva hermeticky uzavřené bloky, které by se vyvíjely nezávisle na sobě. Když pohlédneme na archeologická naleziště hrobů nacházejících se na území styku těchto dvou etnik, které bychom

6 NIEDERLE, Lubomír. Avaři a Slované. Historický úvod k ocenění hrobu s keszthelskou kulturou. *Obzor Praehistorický*, 1935, roč. 9, s. 1–2.

7 POHL, Walter. *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2018, s. 148.

8 Tamtéž, s. 252.

hledali na území Horního Rakouska, Slovenska a Moravy, vidíme, že obě kultury od sebe některé prvky přejímaly a kultury a jejich vývoj na sebe byly úzce navázané. Tuto společnou provázanost můžeme ilustrovat například na nálezech společných hrobů avarských válečníků a jejich slovanských žen,⁹ nošení avarských šatů a zbroje Slovaný, nebo postupné přejímání pohřebních zvyklostí. Z tohoto důvodu nelze v rámci tohoto období hovořit pouze o slovanské či avarské kultuře, ale daleko vhodnějším pojmenováním je vzhledem ke vzájemné propojenosti hovořit o avarsko-slovanské kultuře, kterou můžeme na území střední Evropy sledovat.

Vývoj slovanského pohřebního ritu

Žárové hroby

Tradičním pohřebním zvykem Slovanů, s kterým přicházejí z území východní Evropy je pohřební ritus žehem.¹⁰ Důvod, proč zřejmě staří Slované upřednostňovali tento způsob pohřbívání svých zesnulých, musíme hledat v jejich duchovní kultuře. V rámci slovanské víry se předpokládalo, že spálení pozůstatků pomůže mrtvému snadnějšímu vstupu do posmrtného života.¹¹ Stejný trend nacházíme na námi sledovaném území i v období, kdy přichází do Karpatské kotliny etnikum Avarů. Nejčastějším způsobem uložení ostatků zemřelého je do tzv. mohyly. Mohyly zcela jistě nejsou ničím výjimečným, co by bylo specifické pouze pro Slovaný, neboť mohylová pohřebiště nám jsou známá na území Evropy již z období eneolitu (pozdní doba kamenná). Tento typ pohřebního ritu postupně začíná nahrazovat pohřbívání do nádobek pražského typu a následně uložených do jamek.

Pohřbívání do mohyl bylo specifické svým postupem. Nejdříve došlo ke spálení pozůstatků zemřelého, jehož prach byl následně obvykle nasypán do keramické nádoby. Ta byla poté umístěna na nižší kůl (v řádu desítek centimetrů – podle očekávané výšky mohyly) a následně kolem ní byla přisypána zemina, násep, díky čemuž vznikl typický tvar mohyly. Velikost mohyl byla rozmanitá, obvykle ovšem její šířka mohla dosahovat okolo 4 metrů a na výšku byl mohylový násyp přibližně 1–2 metry vysoký. Můžeme však nalézt mohyly i několiknásobně rozsáhlejší než výše uvedené míry. Někdy se můžeme setkávat i s dřevěným rámem,

9 MACHÁČEK, Jiří. Slované: otroci, nebo spojenci Avarů? *Živá historie*, 2019, červenec–srpen, s. 23.

10 UNGER, Josef. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 35.

11 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované. Stopy, fakta, svědectví*. Praha: Panorama, 1988, s. 248.

který byl po délce mohyly umístěn. Nejednalo se však o prvek podporující stabilitu mohyly, jako spíše symbolické ohraničení hrobu/hrobů.¹²

Z pohledu vybavení hrobů se jedná o poměrně skromný způsob pohřbívání. Mrtvému nebyly obvykle vkládány do hrobu bohaté milodary. Daleko běžnějším bylo naopak ponechávat v hrobu jen drobné předměty denní potřeby zesnulého (šperky, přezka, řemen, náramky).¹³ Jenom zřídka se setkáváme s bohatě vybavenými hroby. Velice častým problémem tohoto způsobu pohřbívání je skutečnost, že mohylová pohřebiště si nesou známky pomyslného zubu času, kdy množství jich padlo za oběť intenzivní zemědělské činnosti. Z tohoto důvodu je občas velice těžké říct, zda například některá pohřebiště popelnicového typu v jamkách nebyla mohylovými, než došlo k jejich srovnání s terénem.¹⁴

Birituální hroby

O tom, jak mimořádně dynamické období z pohledu pohřebního ritu u Slovanů se jedná, svědčí i existence velkého množství tzv. birituálních hrobů. Pod pojmem birituální hrob chápeme v našem případě pohřebiště, kde dochází ke kombinaci způsobu pohřbu pomocí spálených i nespálených těl. Zatímco na území Čech se inhumace začíná objevovat až zřejmě na přelomu 8. a 9. století,¹⁵ na území Moravy a Slovenska, kde docházelo k daleko intenzivnějšímu střetu slovanské a avarské kultury, se kombinace pohřbu pomocí žehu a pomocí uložení nespálených těl začíná objevovat u Slovanů daleko dříve, a to již v 7. století.¹⁶

Důvod, proč k tomuto postupnému přechodu dochází, můžeme spatřovat právě v avarském etniku. Pohřební ritus pomocí nespáleného těla je pro Avary typický. Stejně tak ale jako v případě předchozí části, ani kosterní způsob pohřbívání není novinkou, s kterou by Avari z východní Asie do Evropy přišly. Do jisté míry bylo naše území ovlivněno pohřbíváním inhumací, již před příchodem Slovanů a Avarů, kdy tímto způsobem pohřbívali Keltové. Na základě archeologických výzkumů

12 UNGER, Josef. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 39.

13 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované. Stopy, fakta, svědectví*. Praha: Panorama, 1988, s. 250–252.

14 PAVELKA, Tomáš. *Otázky přechodu pohřebního ritu ze žárového v kostrový v raném středověku* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2006, s. 30 [cit. 2023-01-14]. Dostupný z [www: <https://theses.cz/id/5c1m04/>](https://theses.cz/id/5c1m04/). Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Faculty of Arts. Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.

15 ŠTEFAN, Ivo. Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém. *Archeologické rozhledy*, 2007, roč. 59, č. 4, s. 810.

16 Tamtéž, s. 812.

musíme birituální způsob pohřbívání na území Slovenska považovat za výsledek právě střetu avarského a slovanského etnika.¹⁷ Právě proto je výzkum pohřebního ritu vynikajícím způsobem, jak poznávat hmotnou kulturu Avarů a Slovanů a jakým způsobem docházelo k ovlivňování a přejímání některých prvků kultury.

Vývoj pohřebního ritu je v tomto období natolik rychlý a dynamický, že nejen že můžeme vidět v obecné rovině pozvolný přechod z žárového na kosterní způsob pohřbívání, ale tento kulturní posun můžeme spatřovat často i v rámci jedné rodiny. Můžeme se tak v rámci archeologických výzkumů setkat s příklady, kdy jeden člen rodiny byl do hrobu uložen kosterním způsobem, zatímco jiný člen rodiny způsobem žárovým. Dalo by se na základě historické posloupnosti tedy předpokládat, že osoba pohřbena v tomto případě žárovým ritem byla pohřbena dříve než osoba druhá, ale zdá se, že nemůžeme zcela vždy tento vztah dokázat.¹⁸

Z pohledu situace takového birituálního hrobu si můžeme představit mohyly, která byla určena pro několik lidí, obvykle navzájem spjatých příbuzenským vztahem. Umístění ostatků v podobě kostry pak můžeme nalézt obvykle mírně pod terénem, na který následně byla navršena mohyla, nejedná se však o pravidlo. Dále se v mohyle nacházela jedna či více keramických nádob s popelem po žárovém ritu. Z pohledu vybavení hrobu se jedná obvykle o nálezy výrazně bohatší. Mezi milodary věnované pozůstalým do hrobu nalezneme drahé šperky, meče, ale i maso, vejce a jiné potraviny.¹⁹ V některých případech nalézáme i celé kostry zvířat (slepice), které měly mrtvému pomoci v posmrtném životě.

Kostrová pohřebiště

Třetím a zároveň posledním vyskytujícím se způsobem pohřbívání zesnulých je již zmiňovaný kostrový způsob. Inhumace se rozšiřuje obzvláště na území západního Slovenska a východního Rakouska již v 7. století. Právě již zmiňovaná blízkost Slovanů v tomto území s politicky dominujícími Avary je považována za přímý důvod postupného přechodu od žárového ritu ke kostrovému. Můžeme však

17 ĎURICOVÁ, Marta. *Pohřební ritus na pohřebiskách obdobia avarského kaganátu na Slovensku* [online]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, 2012, s. 23 [cit. 2023-01-14]. Dostupný z [www: <https://www.academia.edu/9599771/Pohrebni%C3%BD_r%C3%ADtus_na_pohrebisk%C3%A1ch_obdobia_avarsk%C3%A9ho_kagan%C3%A1tu_na_Slovensku>](https://www.academia.edu/9599771/Pohrebni%C3%BD_r%C3%ADtus_na_pohrebisk%C3%A1ch_obdobia_avarsk%C3%A9ho_kagan%C3%A1tu_na_Slovensku). Dizertačná práca. Vedoucí práce doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.

18 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované. Stopy, fakta, svědectví*. Praha: Panorama, 1988, s. 250–251.

19 Tamtéž, s. 253.

vidět, že například na Moravě se kulturní vliv projevoval pomaleji a dříve, než v pohřebním ritu, se projevil v přejímání avarských oděvů a zbraní slovanskými velmoži a jejich přechod k inhumace je spjat až spíše s vlivy franckými a křesťanskými v 9. století.²⁰

Snaha slovanských elit napodobovat politicky silnější Avary se tak na hranicích styku těchto dvou kulturně-civilizačních celků projevila zcela nejvíce a zároveň nejrychleji. Z tohoto pohledu chápeme na zde vzniklá pohřebiště využívající inhumace či její kombinace za avarsko-slovanská. Dalším možným důvodem, proč dochází vlivem Avarů na daném území k pozvolné změně, může být i změna pohledu na duchovní život, resp. na posmrtný život. Tuto domněnku je těžké potvrdit či vyvrátit, protože jak již bylo zmíněno, nedochovaly se nám žádné doklady písmem zaznamenané kultury a musíme se tak odkazovat pouze v sice bohaté hmotné kultuře z pohřebišť, z té však některé prvky kultury není možné zrekonstruovat.

Vybavení hrobů se poměrně výrazně v případě kostrových pohřebišť odlišuje na základě typu kulturně-civilizačního vnějšího vlivu, kvůli kterému k přechodu k inhumace především došlo. Pokud budeme sledovat avarsko-slovanská pohřebiště například právě na území Slovenska, bude se jednat s vyšší pravděpodobností o hroby bohaté na nálezy hmotné kultury. Když bychom však takový avarsko-slovanský hrob, v kterém se nacházely zbraně (meče, luk, šípy), různé šperky (gombíky, přezky), potraviny a jiný různý majetek²¹ zemřelého, porovnali s hrobem plochým pohřebištem s kosterními pozůstatky z 2. poloviny 9. století na Moravě, kde došlo ke změně v důsledku přechodu na křesťanský způsob pohřbívání, pak takový slovanský křesťanský hrob by byl téměř krom ostatků prázdný.

Zajímavým fenoménem pro sledované období jsou tzv. jezdecké hroby. Avari jakožto původně kočovný národ z východní Asie byli úzce spjati s koňmi. Díky koním mohl avarský kaganát ovládat poměrně rozsáhlé území a zároveň to byla strategická výhoda na bojišti poskytující rychlost bojovníkům. Toto kulturní pouto mezi Avarem-bojovníkem a jeho koněm se projevovalo i do pohřebního ritu. Na území dnešního Maďarska a Slovenska můžeme nalézt velké množství hrobů bojovníků s obvykle téměř celou kostrou koně. Jezdec byl pohřben se svojí výzbrojí do hrobu a tradičně po jeho levé straně byl pohřben i jeho kůň. Jedná se o zvyk, který podle antropologických výzkumů pronikal i ke slovanskému etniku

²⁰ ŠTEFAN, Ivo. Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém. *Archeologické rozhledy*, 2007, roč. 59, č. 4, s. 815.

²¹ UNGER, Josef. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006, s. 40.

žijícímu na území avarského kaganátu. Za zmínku stojí i skutečnost, že ačkoliv bychom čekali, že takový pohřeb byl určen pouze pro muže-bojovníka, v několika procentech případů rozborů takových hrobů bylo archeologicky určeno, že se jednalo o ženy.²²

Závěr

Na základě vypracované odborné rešerše můžeme udělat několik závěrů a jedním z nich je skutečnost, že v případě zobecnění daného období z pohledu pohřebního ritu bychom se dopouštěli chyby, pokud bychom se pokusili určit jeden typ způsobu pohřbívání jako pro dané období převládající. Musíme nahlížet na období mezi 6. a 9. stoletím jako na období dynamických změn, kdy dochází postupně k přechodu od žárového ke kostrovému pohřebnímu ritu. Z pohledu kombinatoriky se tak vyskytují všechny tři možné typy pohřebišť: žárové (především mohylová), birituální a kostrové.

Ukazuje se, že tento přechod u Slovanů byl vyvolán do velké míry vnějšími vlivy. Těmito vlivy chápeme především blízkost kulturám, pro které byl kosterní způsob pohřbívání běžným a přední kulturou v tomto směru, která Slovanské pohřební zvyky ovlivnila, byli Avarové. Nesmíme však v tomto směru zapomínat ani na vliv křesťanství, které mělo rozhodující vliv na definitivní přechod ke kosternímu způsobu pohřbívání a zároveň postupné opuštění ukládání milodarů zesnulým do hrobů.

Naše poznání pohřebních zvyků Slovanů na území České republiky, Rakouska a Slovenska je však do velké míry poznamenáno i vlivem času. Velké množství mohylových a plochých pohřebišť se zřejmě nedochovalo díky intenzivní zemědělské činnosti, kdy bohužel jich celá řada byla nenávratně zničena. I v případě dochovaných pohřebišť s kosterními pozůstatky mohla být ve skutečnosti birituálními, ale bohužel vzhledem k méně pečlivé práci dřívějších archeologů nebyly tyto skutečnosti poznamenány.

Bylo by i velice obtížné zobecnit způsob pohřbívání vzhledem ke geografické lokaci. Pokud bychom se ale o takovou generalizaci pokusili, mohli bychom říci, že rychlost přechodu mezi jednotlivými pohřebními rity koreluje se vzdáleností od avarského civilizačně-kulturního okruhu. Zatímco na území Slovenska, Rakouska a především Maďarska (dominovaného Avary) je přechod viditelný již během 7. století, v případě

²² ČILINSKÁ, Zlata. Avari v Karpatskej kotline. (História, kultúra, interetnické vzťahy.). In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 1996, sv. 32, s. 161.

západních Čech se tyto změny daleko intenzivněji projevují až o století později.

Seznam pramenů a literatury

- BERANOVÁ, Magdalena. *Slované. Stopy, fakta, svědectví*. Praha: Panorama, 1988.
- FLORIN, Curta. The early Slavs in Bohemia and Moravia: a response to my critics. *Archeologické rozhledy*, 1961, roč. 61, č. 4, s. 725–754.
- ČILINSKÁ, Zlata. *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. *Archaeologica Slovaca. Fontes; Tomus VII*.
- ČILINSKÁ, Zlata. Avari v Karpatskej kotline. (História, kultúra, interetnické vzťahy.). In Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 1996, sv. 32, s. 159–169. ISBN 80-88709-30-X.
- DAIM, Falko. Avars and Avar archaeology. An introduction. In GOETZ, Hans-Werner, Jörg JARNUT a Walter L. POHL (eds.). *Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2003, s. 463–570. ISBN 978-90-04-12524-7.
- ĐURICOVÁ, Marta. *Pohrebný rítus na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu na Slovensku* [online]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, 2012 [cit. 2023-01-14]. Dostupný z www: <https://www.academia.edu/9599771/Pohrebn%C3%BD_r%C3%ADtus_na_pohrebisk%C3%A1ch_obdobia_avarsk%C3%A9ho_kagan%C3%A1tu_na_Slovensku>. Dizertačná práca. Vedoucí práce doc. PhDr. Michal Slivka, CSc.
- HANULIAK, Milan. K problematike včasnostredovekého mohylového rítu na území Slovenska. *Slovenská archeológia*, 2001, roč. 49, č. 1–2, s. 277–299. ISSN 1335-0102.
- House of the dead-exceptional burials of the Avar period (seventh century AD) in Podersdorf am See (Burgenland/A). *Archaeological and Anthropological Sciences*, 2020, roč. 12, č. 8, s. 1–18.
- LUTOVSKÝ, Michal. Územní rozšíření slovanských mohyl ve střední Evropě. *K problému mohylových oblastí. Archeologické rozhledy*, 1989, roč. 41, č. 1, s. 59–74.
- MACHÁČEK, Jiří. Slované: otroci, nebo spojenci Avarů? *Živá historie*, 2019, červenec–srpen, s. 22–25. ISSN 1803-3326.

- NIEDERLE, Lubomír. Avari a Slované. Historický úvod k ocenění hrobu s keszthelskou kulturou. *Obzor Praehistorický*, 1935, roč. 9, s. 1–10.
- PAVELKA, Tomáš. *Otázky přechodu pohřebního ritu ze žárového v kostrový v raném středověku* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2006 [cit. 2023-01-14]. Dostupný z www: <<https://theses.cz/id/5c1m04/>>. Bakalářská práce. Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.
- POHL, Walter. *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca, London: Cornell University Press, 2018. ISBN 978-0-8014-4210-0.
- ŠTEFAN, Ivo. Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém. *Archeologické rozhledy*, 2007, roč. 59, č. 4, s. 805–836. ISSN 0323-1267.
- UNGER, Josef. *Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. 1. vyd. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. Panorama biologické a sociokulturní antropologie, sv. 2. ISBN 80-7204-397-8.
- ZAROFF, Roman. The Avar impact on socio-political developments among the Western and Southern Slavs. *Proceedings of The University of Queensland History Research Group* [online]. 1999, č. 10, s. 1–10 [cit. 2022-12-14]. Dostupný z www: <https://www.academia.edu/21275607/The_Avar_Impact_on_Socio_Political_Developments_Among_the_Western_and_Southern_Slavs>. ISSN 1328-6986.

Stavby a bydlení na jižní Moravě v období velkomoravském

Olga Vacula

Bc. Olga Vacula
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 527725@mail.muni.cz

Buildings and housing in South Moravia during the Great Moravian period

The article is a synthesis of basic knowledge about the types of buildings and housing estates in Great Moravia in the period from the first half of the 9th century to the beginning of the 10th century. The aim is to create a simple overview of the basic types of residential and commercial buildings and the arrangement of housing estates intended as a basis for the creation of an exhibition organized by the Department of Archaeology and Museology of the Faculty of Arts of the Masaryk University in Brno.

Keywords: Great Moravia, dwelling, housing estate, 9th century, 10th century

Vznik Velké Moravy se počítá od roku 833, kdy byl Mojmir I. vypuzen z nitranského hradiště kníže Pribina a Mojmir připojil nitranské knížectví k moravskému. Zřejmě již v roce 831 přijal kníže Mojmir I. se svou družinou křest z rukou pasovského biskupa Reginhara, čímž vylepšil svou pozici pro jednání s Franskou říší. Druhým moravským knížetem byl Mojmirův synovec Rastislav I., který vyslal poselstvo k byzantskému císaři Michalovi III. s žádostí o posláni křesťanského učitele. Byzantský císař Rastislavově žádosti vyhověl a poslal na Moravu Konstantina a Metoděje. Ti krom jiného vytvořili písmo hlaholici a zavedli liturgii ve staroslověnskému jazyce. Zánik říše se datuje nejpozději v roce 907, kdy písemné prameny o Velké Moravě náhle mlčí. Ta pravděpodobně podlehl nájezdům Maďarů. Tuto skutečnost podporují také archeologické doklady o způsobu zániku velkomoravských sídlišť.

Život obyvatel Velké Moravy se soustřeďoval v neopevněných osadách, v kterých byly objekty umístěny s většími rozestupy, nebo v hrazených

sídlíštích, kde byla obydlí a hospodářské objekty více zhuštěny k sobě.¹ Archeologickými výzkumy je téměř výlučně doložen shlukový typ osad,² v kterých stály domy volně rozptýlené a netvořily žádnou uliční čáru. V rámci sídliště se utvářely samostatné usedlosti. Jednalo se o jednu nebo více obytných jednotek a k nim příslušející hospodářské stavby seskupené do jednoho celku.³ Množství usedlostí v nehrazených sídlíštích se pohybovalo mezi 4–14. Životnost domů, zejména zemnic, se odhaduje na 25–30 let.⁴ Ve velkomoravském období se na sídlíštích souběžně vyskytovaly zemnice i nadzemní domy. V některých osadách byl zjištěn kromě pohřebiště i křesťanský kostel, který v opevněných sídlech bývá pravidlem. Hrazená sídliště představovala správní, obchodní, vojenská a církevní centra. Zde se soustřeďovala moc nejvyšších společenských vrstev. V latinských písemných pramenech jsou označovány jako civitates, urbes, castella. Hradiště bývala rozdělena na různé okrsky: mocenský, sídlištěně-hospodářský, duchovní. Jednotlivé okrsky bývaly od sebe odděleny příkopem, hradbou nebo obojím. Mocenský okrsek plnil funkci sídelně hospodářskou. Příklad mocenského okrsku pochází z Pohanska u Břeclavi. Ten byl na prostoru 1 ha ohrazený dřevěnou palisádou a rozdělený na několik funkčních celků: rezidenční, v kterém se nacházely obytné nadzemní stavby na kamenných podezdívkách, sakrální s kostelem a k němu přiléhajícím pohřebištěm a hospodářský s ohradami pro dobytek a dalšími hospodářskými stavbami. Předpokládá se i okrsek shromažďovací, v němž se nacházely velké nadzemní kúlové stavby.⁵ Celkem bylo v ohrazeném areálu dvorce a v jeho těsné blízkosti zdokumentováno přes 50 současně funkčních objektů. V sídlištěně-hospodářské části hradiště měl svá obydlí, hospodářské objekty a řemeslné dílny běžný lid.

Nejčastějším obytným objektem byly zemnice. V archeologických situacích se projevují v podobě do podloží zahlučených jednoprostorových čtvercových nebo mírně obdélných objektů o délce stran zhruba 200 až 400 cm a celkové ploše 4 až 12 m². Zahlučení domů do podloží se pohy-

1 PITTEROVÁ, Anna. Typy nejstarších slovanských sídlišť vesnického charakteru a jejich vývoj ve světle archeologických pramenů. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 2–3, s. 171.

2 DOSTÁL, Bořivoj. K otázce velmožských dvorců u Slovanů. *Památky archeologické*, 1970, roč. 61, č. 1, s. 270–279.

3 DOSTÁL, Bořivoj. Zemědělská výroba na území ČSSR v 6.–10. století. *Archaeologia historica*, 1976, roč. 1, s. 16.

4 PITTEROVÁ, Anna. Typy nejstarších slovanských sídlišť vesnického charakteru a jejich vývoj ve světle archeologických pramenů. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 2–3, s. 172.

5 DRESLER, Petr. *Opevnění Pohanska u Břeclavi*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 24.

buje v rozmezí 20 až 100 cm.⁶ Ne vždy se během archeologického výzkumu podaří zachytit nadzemní konstrukci stěn, a už vůbec ne střechy. Podobu těchto konstrukcí zjišťujeme na základě nálezů kúlových jam, zbytků trámů a otisků ve vypálené mazanici. Stěny mohly být roubené, drážkové nebo pletené, omazané hlínou. Roubené stěny prozrazuje velké množství silných dřev v zásypu, nebo objekt, u kterého absentují kúlové jámy. Drážkové stěny se projevují rohovými kúly a pletené stěny se vyznačují drobnými jamkami po obvodu stěn, které jsou od sebe vzdálené 30–50 cm. Často je také identifikují otisky prutů v mazanici.⁷

Obr. 1: Zemnice, Archeoskanzen Modrá. (Archeoskanzen Modrá – průvodce stavbami. In *Slované* [online]. [2023-04-11]. Dostupný z [www: <http://slovane.cz/?p=203>](http://slovane.cz/?p=203).)

Střecha mohla být sochová s hřebenovou vaznicí, sedlová nebo valbová a svými okraji se opírala o okolní terén. Střešní krytinou byly slaměné nebo rákosové došky. Podlaha bývala rovná nebo se mísovitě zvedala k rohům.⁸ Byla upravována dusaným jílem, pískem, jílovitou nebo písčitou

6 VACHŮT, Petr. *Sídlištní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001, s. 57. Diplomová práce.

7 DOSTÁL, Bořivoj. Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR. *Archaeologia historica*, 1987, roč. 12, s. 15.

8 DOSTÁL, Bořivoj. Obytné zemnice z řemeslnického areálu u Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1987, roč. 36, č. 32, s. 90.

Obr. 2: Kamenný žernov. (LOHNICKÁ, Jana. Od drtidla k vodním mlýnům aneb Jak se dříve mlela mouka. In *Archeologie na dosah: Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví* [online]. Praha: Národní muzeum, 6. březen 2015 [2023-04-11]. Dostupný z [www: <https://www.archeologienadosah.cz/clanky/od-drtidla-k-vodnim-mlynum-aneb-jak-se-drive-mlela-mouka>](https://www.archeologienadosah.cz/clanky/od-drtidla-k-vodnim-mlynum-aneb-jak-se-drive-mlela-mouka).)

hlínou,⁹ výjimečně byla vymazána mazanicí a před stavbou stěn a střechy vypálena.¹⁰ Jediným archeologicky prokazatelně doložitelným vybavením zemnic je topeniště. Mohlo se jednat o otevřené ohniště, a to umístěné buď na povrchu podlahy, zahloubené, nebo naopak vyvýšené, anebo o pec. Ta mohla být buď hliněná, nebo kamenná, výjimečně umístěná na podstavci. V okolí některých topenišť byly zjištěny kúlové jámy, o kterých se předpokládá, že mohly nést dymník. Dymník byl dřevěný nebo proutěný a omazaný hlínou. Součástí některých pecí byla předpecní jáma. U některých kopulovitých pecí byla zjištěna pražnice (velká nádoba podobná pekáči

9 VACHŮT, Petr. *Sídlištní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001, s. 54. Diplomová práce.

10 DOSTÁL, Bořivoj. Obytné zemnice z řemeslnického areálu u Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1987, roč. 36, č. 32, s. 69.

stavebně spjatá s pecí sloužila pravděpodobně k pražení obilí a hrachu). Pro umístění topeniště neexistoval jednotný úzus. Nejčastěji bylo umístěno v rohu objektu, ale také uprostřed stěny, někdy (zejména u větších staveb) uprostřed. Byla nalezena i topeniště ve výklenku vně objektu (Mikulčice).¹¹ Na základě uspořádání kúlových jamek se předpokládá v interiéru existence nízkých stoliček a lavic. Mezi nálezy se objevují zlomky kamenných žernovů, keramické zlomky z nádob, přesleny, železné předměty (nože, srpy, sekerky, hřeby, skoby, klíče, hřivny...), kamenné brousky, zvířecí kosti...

Menší část obyvatel obývala domy s nadzemní konstrukcí. Půdorys těchto povrchových domů byl obdélný o délce stěn 300 až 500 cm a šířce mezi 250 až 450 cm a jejich podlahová plocha byla tedy v rozmezí 5 až 20 m².¹² Dispozice byla jedno-, dvou- nebo trojdílná. Archeologicky je nadzemní dům velice obtížně rozeznatelný. Většinou jen podle rozložení kúlových jam, topeniště nebo vrstvy upravené podlahy, která může být, stejně jako u zemnic, dusaná jílovitopísčitá, upravená mazanicí nebo litá maltová. Doložena je také podlaha dřevěná a šterková.¹³ Stěny byly roubené, drážkové nebo pletené, někdy s kamennou podezdívkou. Z Mikulčic je známý zděný velmožský palác. Střechy předpokládáme sedlové nebo sochové s hřebenovou vaznicí kryté došky, u luxusních staveb a paláců i pálenou krytinou „antického typu“. Stejně jako u zemnic je archeologicky doložitelným zařízením pouze topeniště, někdy vyvýšené, opatřené stupínky, o kterých Hrubý¹⁴ uvažuje jako o možných sedátkách, lavicích nebo dokonce ložích. Umístěna bývala v rohu, podél stěny nebo uprostřed domu.

11 HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – Velehrad. Ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 48; DOSTÁL, Bořivoj. Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR. *Archaeologia historica*, 1987, roč. 12, s. 17–19; DOSTÁL, Bořivoj. Obytné zemnice z řemeslnického areálu u Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1987, roč. 36, č. 32, s. 90; VIGNATIOVÁ, Jana. Obytné zemnice se součástmi domácího vybavení z Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1994, roč. 43, č. 39, s. 69; VACHŮT, Petr. *Sídlištní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001, s. 62. Diplomová práce.

12 VACHŮT, Petr. *Sídlištní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001, s. 50. Diplomová práce.

13 Tamtéž, s. 54.

14 HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – Velehrad. Ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 49.

U velkých staveb nad 30 m jsou někdy doložena dvě otopná zařízení.¹⁵ U topenišť umístěných v rohu roubených domů jsou někdy dokumentována vyzdřená nároží.¹⁶ Hrubý¹⁷ připisuje domy s nadzemní konstrukcí vyšším a zámožnějším vrstvám obyvatelstva. Na základě výskytu archeologických nálezů se dokonce jeví, že jejich obyvatelé dbali více na čistotu svých domovů než obyvatelé zemnic.

Mezi významné hospodářské objekty, často nalézané na sídlištích, patřily obilnice. Jednalo se o relativně hluboké jámy kruhovitěho půdorysu s úzkým hrdlem různé hloubky a šířky. Maximální průměr se pohyboval kolem 1,5–2 m a hloubka mohla dosahovat 2–3 m i více. Jáma byla před uložením obilí vyložena slámou a zapálena. Po několika dnech, když se stěny vypálily, byly omazány hlínou, nebo byly znovu vyloženy slámou připevněnou pruty. Obilnice byla naplněna až po hrdlo, které se vzduchotěsně uzavřelo pomocí slámy, hlíny a kamenů. V důsledku toho se v jámě vyčerpal kyslík, a tak bylo zabráněno znehodnocení hmyzem a hlodavci. Nad jámou se někdy stavěl přístřešek nebo se jen označila, aby byla snadno k nalezení. Takto skladované obilí mohlo vydržet i několik let. Předpokládá se, že obilí v obilnicích se skladovalo jako osivo. Obilí pro vlastní spotřebu se pravděpodobně skladovalo jinde a jinak. Ne ve všech jámách se skladovalo obilí. V některých byly skladovány např. luštěniny, ovoce, sušené a uzené ryby a maso. Potraviny se ukládaly do pytlů, košů nebo velkých nádob. Za pozůstatky chlévů jsou považovány úzké zahloubené objekty dlouhé 11–14 i více metrů a široké 2–3 m, v jejichž výplni byly zjištěny celé kostry uhynulých nebo uhořelých zvířat.¹⁸ Za stodoly považuje Dostál¹⁹ velké kúlové stavby bez topeniště s podlahovou plochou 43–110 m² s pletenými stěnami a se zaoblenou jednou štítovou stěnou.

Důležitou hospodářskou stavbou velkomoravských sídlišť byly kopané studny kruhového nebo čtvercového půdorysu, nejčastěji o průměru nebo délky stran kolem 1 m. Hloubka se lišila v závislosti na výšce hladiny spodní vody. Nejčastěji používaným materiálem ke stavbě studní byl lomový kámen a dřevěné fošny, prkna nebo kulatiny. Archeologické výzkumy

15 VACHŮT, Petr. *Sídlištní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001, s. 55. Diplomová práce.

16 DOSTÁL, Bořivoj. *Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR*. *Archaeologia historica*, 1987, roč. 12, s. 17.

17 HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – Velehrad. Ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 48.

18 Tamtéž, s. 25.

19 Tamtéž.

prokázaly využití dubu, sosny, jedle a ojediněle olše.²⁰ Z velkomoravského prostoru máme doloženy tři druhy konstrukcí studní: 1) bedněnou – kdy jsou do dna studniční jámy nebo šachty zaraženy ve čtyřech rozích kůly, za něž jsou nakladena prkna nebo fošny na sraz (např. Staré Město osada VI Nad Haltýři, Uherské Hradiště-Sady), 2) vyzdřenou z nasucho kladených kamenů (např. Břeclav-Pohansko), 3) s vypletenou konstrukcí (např. Pobedim). Další tři konstrukční typy, které Tribula²¹ uvádí (srubová, osazená kadlubem, bez vnitřní konstrukce), nebyly dosud z oblasti Moravy archeologicky zjištěny. Nad studniční jámou nebo šachtou byly budovány dřevěné nebo kamenné ohlubeně. Na základě archeologických dokladů a etnografických komparací se předpokládají různé stříšky, které zabraňovaly znečištění vody. Vignatiová²² uvažuje, na základě nálezů skupiny velkých kamenů a částí žernovů ve studni v Břeclavi-Pohansku, o možnosti překrývání ohlubeně dřevěným víkem, které bylo zatěžováno kameny. Okolí studní mohlo být pro lepší dostupnost upravováno kamennými chodníčky.²³ Voda ze studny se získávala pomocí dřevěných věder a vědérek, jak o tom svědčí nálezy fragmentů dřev, kování a rukojetí na dně studní. V důsledku výskytu den keramických nádob malých rozměrů (6–9,5 cm) ve studni na hradišti v Břeclavi-Pohansku soudí Vignatiová,²⁴ že doplňkem studny zde mohly být nádoby, které plnily funkci „... k okamžitému uhašení žízně“.

Archeologicky doložené dílenské objekty jsou převážně konstrukčně a velikostně shodné s obytnými zahloubenými i povrchovými stavbami. Někdy se liší absencí topeniště. V některých případech jsou naopak výrazně prostornější, můžou se u nich vyskytovat dvě topeniště nebo můžou být v podobě přístřešků, samostatně stojících pecí apod.²⁵ Doloženy jsou objekty, v kterých se zpracovávalo železo a barevné kovy, hrnčířské dílny, dílny na výrobu kostěných předmětů, pravděpodobně pekárny. Většina těchto dílen byla zahloubena cca 50 cm pod povrch terénu a byla srubové konstrukce. V nadzemních stavbách je doložena výroba šperků. Jedinečným nálezem z 9. století v oblasti celé Evropy je nález kamenných

20 TRIBULA, Jaroslav. Raně středověké slovanské studny. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada E, 1966, roč. 15, č. 11, s. 59–60.

21 Tamtéž, s. 62–68.

22 VIGNATIOVÁ, Jana. Velkomoravská studna z Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada E, 1982, roč. 31, č. 27, s. 212.

23 TRIBULA, Jaroslav. Raně středověké slovanské studny. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada E, 1966, roč. 15, č. 11, s. 74.

24 VIGNATIOVÁ, Jana. Velkomoravská studna z Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada E, 1982, roč. 31, č. 27, s. 212.

25 DOSTÁL, Bořivoj. *Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR*. *Archaeologia historica*, 1987, roč. 12, s. 27.

Obr. 3: Sekerovitá hřívna z hradiště v Mikulčicích, délka cca 21 cm. (Moravské sekerovité hřívny. In *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. [2023-04-11]. Dostupný z [www: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Moravsk%C3%A9_sekerovit%C3%A9_h%C5%99ivny>](https://cs.wikipedia.org/wiki/Moravsk%C3%A9_sekerovit%C3%A9_h%C5%99ivny).)

základů větrného mlýna z lokality Osada VII Padělky ze Starého Města – Velehradu.²⁶

V areálech hrazených sídlišť nebyla, kromě chovu dobytka, prokázána zemědělská výroba v takové míře, aby byla s to uživit obyvatelstvo, čítající někdy i 2000 osob. Z tohoto důvodu se předpokládá, že k tomuto účelu sloužily osady v zázemí do okruhu několika kilometrů od hradiště, které odváděly povinné tributy. V duchovních okrscích velkomoravských hradišť byly budovány církevní stavby. Často jich bývalo i několik. Mohlo se jednat o rotundy s jednou až čtyřmi apsidami nebo jednolodní až trojlodní kostely. Uvažuje se, že kostely mohly být nejdříve dřevěné – roubené. Nicméně dosud nebyla žádná podobná stavba archeologicky zjištěna. Doloženy jsou pozůstatky pouze kamenných základů a to buď v pozitivu, nebo jen v negativu (otisk v hlíně). Hmotová rekonstrukce je vytvářena podle analogií dosud stojících kostelních staveb v zahraničí. Archeologické nálezy dokládají maltovou podlahu a pálenou nebo kamennou střešní krytinu. V areálu hradiště býval i volný prostor, na kterém probíhaly trhy a směna zboží. Původně se jednalo pouze o směnu výrobků za výrobek. Prvním platidlem, které je popsáno v pramenech z 10. století, byly plátěné, jemně tkané šátečky podobné síťovině, jimiž se platilo na pražském tržišti. Archeologicky jsou doloženy i železné, stříbrné a zlaté plíšky, které se pravděpodobně vážily. Dále jsou z Moravy (na rozdíl od

²⁶ HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – Velehrad. Ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, s. 30.

Čech) známy i železné sekerovité hřívny, což byly výkovky nefunkčních sekyrek, které mohly mít různé velikosti a váhu. Z období velkomoravského nejsou na území Moravy doloženy žádné domácí mince. První slovanské mince na území České republiky byly raženy až koncem 10. století přemyslovským knížetem Boleslavem I. Jednalo se o české denáry, které byly raženy v Praze a byly používány souběžně se šátečky a sekerovitými hřívny. První moravské mince se začaly razit až před polovinou 11. století pravděpodobně v olomoucké mincovně.

Hradby hradiště byly budovány z kamene, hlíny a dřeva. Častým způsobem ohrazení velkomoravských sídlišť byla hradba skořepinové konstrukce s čelní kamennou plentou, která se směrem nahoru zužovala. Týlní strana bývala ze dřeva, výjimečně z kamene a prostor mezi nimi ztužovaly vodorovné nespojené kleštiny a byl vyplněn hlínou. Šířka hradeb se pohybovala v intervalu od 1 do 9 m, předpokládaná výška od 3 do 4,5 m. Temeno hradby mohlo být překryto drnem nebo dřevěným ochozem s případnou střechou. Předprseň mohla být vytvořena palisádou, pletením, sloupkovou nebo drážkovou konstrukcí do výšky min. 180 cm. Na hradbu se vstupovalo buď pomocí dřevěného žebříku, nebo vydráženým tunelem v jádru hradby se vstupem z týlní strany.²⁷ Účinnost hradeb zesilovaly předsazené příkopy několik metrů hluboké a široké nebo byly využívány přirozené nebo uměle vytvořené vodoteče. Do areálu se vstupovalo přes můstky kleštinovými branami, pravděpodobně opatřenými věží.

Typologie jednotlivých obytných i hospodářských staveb a opevněných i neopevněných sídel je velmi rozmanitá a její podrobné zpracování na základě archeologických zjištění by vydalo ne na jednu, ale hned na několik mnohastránkových publikací. Archeologická bádání stále probíhají a je pravděpodobné, že přinesou ještě mnohá překvapení. Záměrem tohoto příspěvku bylo přinést pouze základní přehled o dané problematice, který bude sloužit jako podklad pro připravovanou výstavu určenou především (ale nejen) žákům základních a středních škol.

Seznam pramenů a literatury

Archeoskanzen Modrá – průvodce stavbami. In *Slované* [online]. [2023-04-11]. Dostupný z [www: <http://slovane.cz/?p=203>](http://slovane.cz/?p=203).
DOSTÁL, Bořivoj. K otázce velmožských dvorců u Slovanů. *Památky archeologické*, 1970, roč. 61, č. 1, s. 270–279. ISSN 0031-0506.

²⁷ DRESLER, Petr. *Opevnění Pohanska u Břeclavi*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 160.

DOSTÁL, Bořivoj. Obytné zemnice z řemeslnického areálu u Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1987, roč. 36, č. 32, s. 63–100. ISSN 0231-7915.

DOSTÁL, Bořivoj. Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1969, roč. 18, č. 14, s. 181–218. ISSN 0231-7915.

DOSTÁL, Bořivoj. Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR. *Archaeologia historica*, 1987, roč. 12, s. 9–32. ISSN 0231-5823.

DOSTÁL, Bořivoj. Zemědělská výroba na území ČSSR v 6.–10. století. *Archaeologia historica*, 1976, roč. 1, s. 9–26. ISSN 0231-5823.

DRESLER, Petr. *Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?* Brno: Masarykova univerzita, 2016. ISBN 978-80-210-8417-9.

DRESLER, Petr. *Opevnění Pohanska u Břeclavi*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5421-9.

HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – Velehrad. Ústředí z doby Velkomoravské říše*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.

LOHNICKÁ, Jana. Od drtidla k vodním mlýnům aneb Jak se dříve mlela mouka. In *Archeologie na dosah: Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví* [online]. Praha: Národní muzeum, 6. březen 2015 [2023-04-11]. Dostupný z [www: <https://www.archeologienadosah.cz/clanky/od-drtidla-k-vodnim-mlynum-aneb-jak-se-drive-mlela-mouka>](https://www.archeologienadosah.cz/clanky/od-drtidla-k-vodnim-mlynum-aneb-jak-se-drive-mlela-mouka).

Moravské sekerovité hřivny. In *Wikipedie: otevřená encyklopedie* [online]. [2023-04-11]. Dostupný z [www: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Moravsk%C3%A9_sekerovit%C3%A9_h%C5%99ivny>](https://cs.wikipedia.org/wiki/Moravsk%C3%A9_sekerovit%C3%A9_h%C5%99ivny).

PITTEROVÁ, Anna. Typy nejstarších slovanských sídlišť vesnického charakteru a jejich vývoj ve světle archeologických pramenů. *Český lid*, 1968, roč. 55, č. 2–3, s. 169–179. ISSN 0009-0794.

TRIBULA, Jaroslav. Raně středověké slovanské studny. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1966, roč. 15, č. 11, s. 59–78. ISSN 0231-7915.

VACHŮT, Petr. *Sídlíštní objekty na hradištích střední doby hradištní se zvláštním zřetelem k velkomoravským Mikulčicím*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2001. Diplomová práce.

VIGNATIOVÁ, Jana. Obytné zemnice se součástmi domácího vybavení z Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1994, roč. 43, č. 39, s. 69–82. ISSN 0231-7915.

VIGNATIOVÁ, Jana. Velkomoravská studna z Břeclavi-Pohanska. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada E*, 1982, roč. 31, č. 27, s. 203–214. ISSN 0231-7915.

Velkomoravské a povelkomoravské období – život Slovanů (bydlení, oblékání, zvyky, rituály, rodinný život, obživa)

Eva Schwanová

Mgr. et Bc. Eva Schwanová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
Česká republika
602 00 Brno
e-mail: 530992@muni.cz

Great Moravian and post-Great Moravian periods – the life of the Slavs (housing, clothing, customs, rituals, family life, subsistence)

The paper deals with the life of the Slavs during the time from the emergence of Great Moravia until its demise. It describes the creation of Great Moravia, its name and meaning. It gives a picture of the life of the Slavs, their way of living, clothing, social differentiation and livelihood. It clarifies the material and spiritual life and economy of the Slavs. It deals with the professions of the Great Moravian era – construction, agriculture, handicrafts and trade, the importance of Constantine and Methodius in the development of spiritual culture and education, and lists the most important Great Moravian centres.

Keywords: Slavs, Great Moravia, Great Moravian architecture, Constantine and Methodius

Úvod

Velká Morava se na evropské politické scéně neobjevila v 9. století najednou, ale byla výsledkem delšího hospodářského, společenského a kulturního vývoje ve slovanském prostředí severně od středního Dunaje. Kořeny tohoto západoslovanského státu sahaly až do 6. století, kdy v jeho centrální oblasti, ve Staré Moravě a na Nitransku, zakládali svá sídliště nejstarší Slované. Název Velká Morava poprvé zaznamenal byzantský císař Konstantin Porfyrogennetos v 10. století, který byl významným autorem a tento název uvedl v jednom ze svých děl.¹

Důležitým oborem doby Velkomoravské bylo stavebnictví, které je prokázáno zejména budováním obytných staveb. Jednalo se o tzv. zemnice a domy na povrchu terénu s různými konstrukcemi ohnišť,

¹ MANDELOVÁ, Helena. *Na úsvitu českých dějin*. Praha: Albatros, 1993, s. 12.

jakož i různých hospodářských objektů.²

Po zániku Velké Moravy na počátku 10. století se opevnění velkomoravských měst a hradišť, jakož i kamenné světské a církevní stavby, změnil v rozvaliny, ale život v nich nezanikl. Archeologické výzkumy naznačují, že na bývalá sídla velkomoravské vládnoucí vrstvy proniklo vesnické obyvatelstvo, které se vracelo k pohanským zvyklostem, jak můžeme usuzovat z nálezů kultovních objektů na Pohansku a na mikulčickém podhradí, datovaných do první poloviny 10. století. Později však v 11. a 12. století byly některé církevní stavby, jako např. dvouapsidová rotunda v Mikulčicích, kostel s pravoúhlým presbytářem v Sadech u Uherského Hradiště a rotunda v Ducové obnoveny a pohřbívalo se u nich až do počátku 13. století.³ Absolutní chronologie našich nejstarších kostrových hrobů, pokud nepočítáme avarsko-slovanské hřbitovy, se může opírat zejména o nálezy chronologicky citlivých zbraní – mečů, seker, ostruh a některých druhů šperků. Na přelomu 8. a 9. století lze doložit kostrové pohřby u prvního kostela v Mikulčicích, u kostela Na Valách ve Starém Městě, ve Staré Kouřimi a na Slovensku především v Ducové. Na některých kostrových pohřebištích, zejména na Moravě, jsou v průběhu 9. století budovány zděné církevní stavby. V současné době můžeme chronologicky velkomoravskou církevní architekturu zařadit jen na základě památek hmotné kultury z hrobů v bezprostřední blízkosti kostelů. Celkem známe z doby Velké Moravy na území České a Slovenské republiky doklady zděné církevní architektury z devíti lokalit: Staré Město u Uherského Hradiště, Modrá, Sady, Mikulčice, Pohansko u Břeclavi, Bratislava, Nitra, Ducová a možná Budeč. První zbytky zděné architektury, které bylo možno zařadit do kulturního okruhu Velké Moravy, byly objeveny v roce 1949 ve Starém Městě při výzkumu pohřebiště Na Valách. Křesťanský chrám byl situován na terase asi 10 metrů nad údolní nivou řeky Moravy. Zachovala se z něj převážně jen sekundární výplň základových rýh. V severozápadním rohu lodi zůstala část původních základů z lámaného pískovce nepravidelně pokládaného a spojovaného maltou.

Minulá staletí přinesla významné historiografické poznatky týkající se hodnocení a pojetí dějin Velké Moravy.⁴ Mimořádná pozornost byla věnována všem dostupným písemným pramenům, bez nichž bychom se nemohli dozvědět, že velkolepá materiální kultura odkrývaná archeologií náležela etniku, které se nazývalo a bylo v pramenech označováno jako

2 POULÍK, Josef, Bohuslav CHROPOVSKÝ a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha: Academia, 1985, s. 49.

3 Tamtéž, s. 71.

4 Tamtéž, s. 178.

Moravané, a že to byli právě Moravané, kteří utvářeli ve střední Evropě první slovanský státní útvar, jenž zejména díky období krále Svatopluka vešel do dějin pod pojmenováním Velká Morava. Písemné prameny k dějinám Velké Moravy obsahují letopisy a kroniky, listiny a listy, právní kodexy a akty, biografie a hagiografie, geograficko-etnografická díla, traktáty a homilie, kalendária, officia aj. Z velké části jde o prameny vzniklé v zahraničním prostředí a napsané v jazyce latinském, řeckém, anglosaském, arabském i perském. V domácí moravské verzi literární staroslověnštiny byly napsány zejména památky hagiografické, právně kodexového typu a liturgické. Většinou se dochovaly v opisech z prostředí bulharského, makedonského, srbského a ruského. Pro sémantické studium lexikálního materiálu zde poskytuje cenné rady slovník jazyka staroslověnského.

Hmotné památky objasňují materiální život a ekonomiku moravské společnosti před 1100 lety, písemné zprávy osvětlují vnitropolitický vývoj, zahraničně politické vztahy a postavení Velké Moravy. Naznačují rovněž i společenské vztahy a vládní organizaci moravského státního útvaru a v plné šíři odhalují myšlenkový svět duchovní kultury moravské společnosti. Ve střední Evropě byla Velká Morava prvním středověkým slovanským státním útvarem. Ve slovanském evropském prostředí nebyla však jediným. Ve stejné době se u Jaderského moře utvářel stát Chorvatů, ve východní Evropě se počala formovat Kyjevská Rus a na Balkáně se rozvíjel bulharský stát. Pro srovnání nelze ponechat stranou ani Karantánii, ovládanou ve stejné době franským impériem, stejně jako Východní marku a značnou část Panonie, kde fransko-bavorská kulturní oblast sousedila s Moravou. Je pravděpodobné, že koncem roku 850 a počátkem roku 860 vznikla na Moravě myšlenka zajistit postavení moravského státního útvaru vůči východofranskému království také po stránce zahraničně právní. Po neúspěšném pokusu získat oporu v Římě, se obrátil Rostislav asi v roce 862 k východofranskému císaři do Byzance.

Žádost Moravanů usilovala o zřízení vlastního biskupství a úpravu právních norem, které by odpovídaly poměrům římského univerza. To vše mělo odstranit zejména vliv franských duchovních, kteří na Moravě prosazovali cíle východofranské politiky. Tento požadavek však Byzanci splněn nebyl. Na Moravu byla vyslána misie vedená Konstantinem. Na základě východořímských právních dokumentů uvedla misie na Moravě v život – alespoň v prostředí vládnoucí vrstvy – právní normy v oblasti světské a církevní ve formě přizpůsobené moravskému prostředí. Tato díla byla napsána v domácí moravské verzi spisovného

staroslověnského jazyka a domácím písmem – hlaholicí. Vedle toho byly pořízeny překlady bohoslužebných knih a sepsána i díla další. Morava se tak stala kolébkou slovanské knižní vzdělanosti, která se později rozšířila do Bulharska, Makedonie, Chorvatska, Čech a na Rus. Vznik slovanské písemné kultury byl velkým objevem v historii Moravy.⁵

Mocenský rozmach Velké Moravy a její významné postavení v Evropě budí otázky, jaké byly její hospodářské a společenské základy zejména v době krále Svatopluka. Obecně se připouští, že šlo v tomto období o převládající raně feudální vztahy, respektive o společnost s širokým uplatněním otrocké práce.⁶ Ukazuje se, že na Moravě patrně existovalo v první řadě velké pozemkové vlastnictví, či spíše panství, podléhající jako celek svrchovanosti panovníka jako představitele vládnoucí vrstvy a státu. Výrazem tohoto druhu vlastnického vztahu byla veřejnoprávní renta. Rozsah a uplatnění jeho panství byla jeho vlast, pod níž se nalézali všichni obyvatelé žijící na tomto panství, tj. vztah panovníka k půdě byl realizován prostřednictvím vztahu k lidem.⁷ Šlo zřejmě o venkovské obyvatelstvo dobytkařsko-zemědělských občin, které bylo ekonomicky a osobně svobodné, politicky a právně však spjaté s panovníkem. Tvořilo většinu pěšího vojska a mělo nárok na 5/6 kořisti. Svobodní prostí lidé podléhali soudu panovníka nebo jeho úředníka a měli právo zúčastnit se veřejných shromáždění. Panovník od nich vybíral prostřednictvím županů veřejnoprávní rentu a roční daň byla někdy placena také v oděvech. Mezi povinnostmi těchto lidí náležely i některé služby veřejného rázu jako stavby hradeb, cest, mostů, stráže apod. Vztah mezi panovníkem – státem a přímými výrobci, kteří pracovali pod hrozbou násilí státní moci, naznačuje primární feudální charakter veřejnoprávní renty.⁸

Vedle vlastnické formy v podobě panství existovalo i skutečné velké pozemkové dědičné vlastnictví individuálního typu a souběžně i obdobná forma držby. Z pramenů se dovídáme, že v čele vládnoucí vrstvy Moravanů a jejich státu stála dědičná dynastie Mojmirů. Vedle panovníka se však v pramenech objevují knížata, jednak jako členové dynastie, jednak jako představitelé předních rodů aristokracie. Hodnost knížete v té době nebyla dědičná, muž musel být zvolen na základě svých schopností a vlastností.⁹ Domácí knížata tvořila radu panovníka, v níž

⁵ BEDNÁŘ, Josef. *Stručné dějiny Moravy*. Blansko: Marcela Bednářová, 2018, s. 77.

⁶ POULÍK, Josef, Bohuslav CHROPOVSKÝ a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha: Academia, 1985, s. 197.

⁷ Tamtéž, s. 198.

⁸ Tamtéž, s. 198.

⁹ BEDNÁŘ, Josef. *Stručné dějiny Moravy*. Blansko: Marcela Bednářová, 2018, s. 93.

byli nejvíce zastoupeni velmoži. Vedle nich existovala velká skupina panovníkových lidí, lidí jeho země, lišící se od prostého svobodného lidu. Z řad velmožů a privilegovaných se formoval vojensko-správní, soudní a finanční aparát státu, jehož centrem byl panovnický dvůr. Z význačných úředníků uvádějí prameny župany,¹⁰ kteří sídlili ve svých oblastech – župách, dostávali část kořisti z podílu panovníka a vybírali obroky od prostých lidí. Těchto žup měla Velká Morava v 1. polovině 9. století údajně jedenáct, později však na větším území asi třicet. V jejich střediscích byla soustředěna většina řemeslné výroby a směny zboží. Vedle županů se objevuje zmínka o kmetech, kteří byli představitelé několika vsí. Župané s pomocí kmetů měli zřejmě na starosti vybírání dávek od obyvatel či veřejnoprávní renty, svolávali shromáždění a organizovali služebnosti. V pramenech jsou dále samostatně jmenováni soudcové.

Významnou úlohu při plnění funkce státu měla vojenská družina privilegovaných, do značné míry již zmíněný lid země či Svatoplukův. Jejich odznakem stejně jako velmožů byl vojenský pás. Družina byla jízdní, jak dosvědčují nálezy četných ostruh. Vojenské družiny byly zřejmě jádrem vojska. Vedle jízdních tvořily největší část vojska sbory pěších.¹¹ Vojenská síla celé Velkomoravské říše se odhaluje na 50 tisíc mužů, z toho asi 8–15 tisíc představovali jezdcí.

Význam Velké Moravy pro historii i současnost je v tom, že to byl první velký slovanský stát ve střední Evropě, který vznikl ve svých základech z formující se moravské feudální společnosti, a také že šlo o jeden z prvních slovanských států vedle Chorvatska a Bulharska. Prostřednictvím svého zahraničně politického postavení, opřeno o vlastní mocenské pozice, hájil středoevropský prostor proti pronikání franské říše na východ. Jeho společenské a státní prvky našly svůj význam při formování státu českého, uherského a polského. Zároveň toto zahraničně politické postavení mělo velký ohlas v prostředí Uher, a zejména v prostředí Čech.¹²

Historie ukázala, že to byl moravský státní útvar, který dal podnět k vytvoření moravské církevní organizace a zabezpečoval také její existenci. Proto se mohla stát důležitým aktérem při upevňování jeho vnitřního a mezinárodního postavení a podílet se také na rozvoji

¹⁰ GALUŠKA, Josef. *Slované dotecky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 86.

¹¹ HAVLÍK, Lubomír Emil. *Velká Morava a středoevropští Slované*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964, s. 151.

¹² POULÍK, Josef, Bohuslav CHROPOVSKÝ a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha: Academia, 1985, s. 204.

kulturním. Hospodářský a společenský vzestup moravského státního útvaru, jeho mocenského a zahraničně politického postavení vytvořily základ pro rozvíjení vysoké duchovní kultury. Velká Morava se tak mohla stát místem zrodu a kolébkou slovanské knižní vzdělanosti, odkud se potom rozšířila do Bulharska a Makedonie, do Chorvatska, do Čech a dále do Kyjevské Rusi. Podnítila také kulturní rozvoj značné části Balkánu a celé východní Evropy.

Myšlenka učenců Konstantina (Cyrila) a Metoděje, vytvořit samostatnou slovanskou kulturu, založenou na literatuře ve vlastním jazyce, byla jedinečná. Podle jejich přesvědčení mohl skutečné samostatnosti dosáhnout ten národ, který měl a vědomě rozvíjel vlastní kulturu. Vedeni touto myšlenkou spojili své církevní poslání u moravských Slovanů s cílem vytvořit slovanskou literaturu. Konstantin (Cyril) a Metoděj vypracovali staroslověňštinu – nejstarší doložený spisovný jazyk slovanský a to na základě nářečí starobulharského jazyka. Postupně se staroslověňština rozšířila od Velké Moravy až po sever Srbska. Brzy přibyla další centra a jazyk se začal diferencovat v souladu s místním jazykovým vývojem (tzv. česká, velkomoravská, ruská, chorvatská aj. redakce staroslověňštiny).¹³

Bydlení Slovanů

Významnější archeologickou prací k problematice Velké Moravy je výzkum jejich center. V písemných pramenech jsou o nich neurčité zmínky, které neumožňují přesněji identifikovat jejich polohu. Jasno sem vnesl teprve archeologický výzkum, jenž přispěl i k lepší představě o prvním státním útvaru sjednocujícím slovanské kmeny na území bývalého Československa. Poblíž Hodonína, v oblasti lužních lesů a v povodí řeky Moravy se nacházelo hradiště Valy u Mikulčic, dnes český národní kulturní památník navštěvovaný množstvím turistů.¹⁴

Sídlíšní komplex tvořil vlastní hrad obklopený skupinou opevněných sídlíšť a stál na ostrově vytvářeném říčními rameny. Byl výsledkem dlouhého vývoje, na jehož počátku stála prostá osada s keramikou pražského typu, kterou v 7.–8. století vystřídala skupina osad s hradem opevněným palisádami. Šlo o sídlo knížete a jeho družiny, o jejíž přítomnosti svědčí četné nálezy starobylých železných i bronzových ostruh se zpětnými háčky. Osídlená plocha se tehdy rozrostla na 50 ha, což je na svou dobu nebývalá sídlíšní koncentrace. Obyvatelstvo žilo ve

srubových příbytcích s dusanými podlahami, výjimečně i v polozemnicích. Ve starším období používalo keramiku s černým hlazeným povrchem a vleštěnými vzory, v mladším pak nádoby zhotovované na ručním kruhu a zdobené vlnicemi. Kromě ostruh jsou pro datování důležité i nálezy litých bronzových kování s rostlinnými i zvířecími motivy, jakož i dalších bronzových šperků, jež patří do rámce slovansko-avarské kultury. Do Mikulčic však nebyly tyto věci dováženy, nýbrž se vyráběly na místě, jak dokládají nálezy drobných tyglíků v kamenných píčkách. Byla zde dokonce objevena i dílna se stopami tavení a zpracovávání mědi, železa a zlata.

Na přelomu 8.–9. století, kdy Karel Veliký zničil moc Avarů, prodělalo hradiště pronikavou změnu. Dostalo kamennou hradbu, opírající se o konstrukci z dřevěných komor, vyztužených kameny a hlínou. Poprvé se zde objevil typ hradby, jenž se pak v českých zemích rozvíjel po celý raný středověk. Podobně byla opevněna i okolní sídlíště a velmožská sídla a tak vznikl onen rozsáhlý opevněný sídlíšní komplex, který měl na Moravě obdobu pouze ve Starém Městě.¹⁵

Objev prvního zděného kostelíku ve Starém Městě byl nejdříve považován za výjimečný a potom začalo objevů přibývat. Dvanáct dosud objevených mikulčických kostelů se zachovalo většinou jen v negativních základech, přesto však umožňují rekonstrukci nejen půdorysů, ale do velké míry i původního vzhledu těchto staveb. Kolem kostelů se pohřbívalo často s bohatou výbavou ozdob a zbraní, což dokládá vysokou kulturní úroveň velkomoravského uměleckého řemesla, především zlatnictví. Vysokou úroveň velkomoravského uměleckého řemesla dokumentují zlaté a stříbrné šperky. Individuální projev se uplatňoval např. na pásových kováních a na koncích řemene. Pro velkomoravské klenotnictví byly zvláště typické zlacené gombíky, jež sloužily ke spínání pláště. Měly bohatou výzdobu z rostlinných, geometrických i zoomorfních motivů. Dokonale byly také vypracovány náušnice s velkou variační šíří tvarů.

Z kamenů se stavěly nejen kostely, nýbrž i paláce. Zatím byl objeven jediný, ve vnitřním hradišti poblíž baziliky – obdélná členěná stavba s maltovou podlahou, kamenným krbem a dřevěnými nosnými sloupy. Sloužila asi jako knížecí obydlí, protože ostatní obyvatelé žili ve srubových stavbách s udusanými podlahami, uspořádanými do nepravidelných řad a uliček. Základy chrámových staveb v Mikulčicích byly poprvé objeveny poblíž brány do vnitřního hradiště. Představují jeden z mnoha typů velkomoravské architektury na počátku 9. století.

13 GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 115.

14 VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 112.

15 Tamtéž, s. 112.

Druhým významným velkomoravským centrem bylo Staré Město, známé mnohem dříve než Mikulčice. Jádrem osídlení tvořily dvě souběžné ostrožny při ústí potoka Salašky do řeky Moravy. V 8. století se tato osada změnila v hradiště opevněné příkopy a palisádami, které zůstalo centrem staroměstského komplexu po celé velkomoravské období. Patřilo k němu pohřebiště s velkým bohatstvím nálezů, v jehož středu stál kostel s obdélnou lodí a protáhlou polokruhovitou apsidou – první objev velkomoravského kostela vůbec. Opevněné Staré Město bylo obklopeno několika osadami, v nichž pracovali hutníci, kováři, kovoliti, koželuzi a další řemeslníci. Sídlištní komplex dosahoval celkové rozlohy až 250 ha. Měl široké zemědělské zázemí a vyspělou specializovanou výrobu i přepychových předmětů, jako byly zlaté a stříbrné šperky nebo jemná keramika antických tvarů. Náznaky sociálních rozdílů ve výbavě hrobů a v rozdílných formách bydlení i zbytky kamenných církevních staveb svědčí o centru, které bylo důležité v politickém i v kulturním životě Velké Moravy. Je proto pravděpodobné, že oblast Starého Města se stala místem speciálního působení soluňských bratří a snad i sídlem Metodějovým v době jeho sporů se Svatoplukem. Moravská knížata měla sice více sídel a center, o něž opírala svou moc, např. Pohansko u Břeclavi, Hradiště u Znojma, ale řada z nich nebyla archeologicky tak zkoumána jako Mikulčice nebo Staré Město. Seskupení těchto a dalších podobných hradišť naznačuje, že politickým i kulturním ohniskem Velkomoravské říše bylo střední a dolní Pomoraví. Odtud se šířila její moc do všech světových stran, mimo jiné i na území dnešního Slovenska a západního Maďarska – starověké Panonie. Hradiště také sloužila jako občasné útočiště pro místní obyvatelstvo v době válek a nepokojů, tzv. refugium.¹⁶

Typickým obydlím staroslovanské rodiny byla ve vesnickém prostředí 6.–9. století zemnice.¹⁷ Jednalo se o jednoprostorovou dřevěnou stavbu lehkého typu, která měla střechu sedlové konstrukce. Její nosný systém byl vybudovaný z rovných kmenů listnatých stromů (dubů), ostatní části byly vyráběny i z méně kvalitních stromů. Před použitím se dřevo zbavilo kůry a poté se začala stavět zemnice, kdy se nejdříve zhotovil výkop za pomoci rýčů, seker, lopat, motyk a možná i nástrojů z parohů jelenů a daňků. Dále byly zhotovovány trámy a konstrukce nadzemních částí stěn slovanských domů, které byly většinou vyplétané z vrbového

nebo jasanového proutí. Označují se jako stěny pletené konstrukce a, aby bylo uvnitř teplo, vymazávaly se hlínou. Když byly hotové stěny, začala se budovat střecha, která měla tvar došků. Došky tvořila většinou žitná sláma anebo stvolý z rákosy. Proti větru se hřeben a někdy i boky střechy zpevňovaly pomocí břevna a kolíků.

V zemnicích se nacházely pece, které byly složené ze suchých kamenů anebo kamenů vymazaných jílem.¹⁸ Topný otvor pecí byl nahoře krytý velkými kamennými plotnami, aby dým unikal ven větracím otvorem. Dalším typem příbytku Slovanů bylo nadzemní obydlí, tedy domy s podlahou na úrovni okolního terénu. Jednalo se o stavby poměrně lehké konstrukce, které pravděpodobně již měly okna velmi malých rozměrů. Tato okna byla potažena tenkými roztepanými zvířecími kůžemi a v zimě ještě opatřena okenicemi. Do obydlí se vstupovalo vchodem tvořeným rámem, na který byly upevněné deskové dveře. Od 9. století se již používaly klíče různých tvarů, např. hákovité nebo otočné. Jako otopné zařízení se používalo v nadzemních stavbách otevřené ohniště. Ta se budovala většinou uprostřed obydlí. Někdy byla ohniště stavěna na přirozených hliněných podstavcích, dřevěných soklech nebo zahlubována do země. Dým z otevřených ohnišť volně stoupal ke střeše, která již byla vybavena větracím otvorem.

Obr. 1: Zemnice se vstupní rampou v sídlištní části Archeoskanzenu v Modré u Velehradu. (GALUŠKA, Luďek. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 25.)

¹⁶ SUČKOVÁ, Kateřina a Roman ABUŠINOV. *Staroslovanské hrady: Kamenný klíč. Slovanská sídliště v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Příbram: Kateřina Sučková, 2005, s. 11.

¹⁷ GALUŠKA, Luďek. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 20.

¹⁸ KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. Praha: Academia, 1986, s. 158.

Obr. 2: Nadzemní obydlí se srubovou konstrukcí stěn ze sídlištní části Archeoskanzenu v Modré u Velehradu (GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 25.)

Obr. 3: Rekonstrukce nadzemního obydlí a pohled do jeho vnitřku. Námet a kresba autor. (GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 23.)

Každé obydlí kromě otopného zařízení mělo lože (místo na spaní). Tento prostor na spaní byl většinou tvořen proutěnou rohoží, vystlanou drobnými větvičkami a pokrytý slámou, senem nebo rákosem. Nahoru se pokládaly kožešiny a kůže. Později se jako lože používaly dřevěné deskové konstrukce, podobné postelím, které používali velmožové.

Dále se v obydlích nacházely předměty denní potřeby, keramické nádoby, nástroje z parohů, kostí, dřeva, ze železa nebo z kamene. Byly

také známé dřevěné skříňky, dřevěná vědra, dlabané nebo vypalované truhlice, k sezení sloužily stolice, stoličky a lavice. Jídlo se jedlo u stolu, stěny obydlí se pokrývaly kožešinami a kůží. V obydlích bohatých Moravanů se stěny zdobily i vlněnými látkami, rohožemi a trofejemi ulovených zvířat. Pravděpodobně největší železnou věcí v obydlí Slovanů byl kotel. Kotel se používal k přípravě jídla. Kromě kotle byl znám tzv. žernov.¹⁹ Jednalo se o ruční mlýnek na mletí obydlí, který se vyráběl ze dvou plochých kamenů, opracovaných do kruhového tvaru, jejichž styčné plochy k sobě přiléhaly.

Obr. 4: Dřevěná okovaná vědra ze Starého Města. (GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, obec Modrá, Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 25.)

Oblékání

Moravští Slované měli svoji specifickou formu oděvu. Jako hlavní materiál k výrobě oděvu se používal len, možná také konopí a vlna.²⁰ O tom, jak takový кроj v době Velké Moravy vypadal, si můžeme udělat alespoň částečnou představu, podíváme-li se na některá vzácná vyobrazení postav té doby, např. na sokolníka ze Starého Města. Tímto sokolníkem byl pravděpodobně významný velmož, snad dokonce samotný kníže Svatopluk. Terčík se sokolníkem bývá obvykle datován ke konci 9. století. Velmož, který je zobrazen jako postava sedící na koni, je oblečený v prošívaný, zdobený kabátec, nahoře přiléhající ke krku a s rukávy těsně nad kolena. Kabátec je přepásán opaskem a jeho výzdoba je zřejmě podobná s výzdobou kožených součástí koňského postroje. Na nohou má kalhoty, boty dosahují těsně pod kolena a mají mírně nahoru vytažené špičky. Podobný oděv je také zobrazen na stříbrném

¹⁹ GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 27.

²⁰ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 521.

nákončí velmožského opasku z hrobu č. 390 od baziliky v Mikulčicích.²¹

Pod kabátcem nosili významní velmoži košili z jemných látek, která se oblékala přes hlavu. Samotný kabátec byl vpředu rozstřižený a po obou stranách byly našité plechové nebo skleněné gombíky. Pravděpodobně se mezi nimi natahovalo poutko, takže gombíky vlastně představovaly určitý druh kulovitého spínadla. Některé plechové pozlacené gombíky ovšem dosahují v průměru až 3,5 cm a jsou tak křehké, že spíše než užitkovým předmětem byly snad ozdobou, či spíše šperkem vysoké umělecké hodnoty. Nacházíme je v hrobech mužů, žen i dětí, ovšem téměř vždy v souvislosti s nálezy dalších vzácných šperků, zbraní a jiných znaků moci. A protože se nalézají na pohřebištích nejvýznamnějších center Velké Moravy, lze je považovat za jistý stavovský znak příslušníků její velmožské vrstvy. To samé můžeme konstatovat i o opascích, na nichž se nacházely skvosty velkomoravského uměleckého řemesla, překrásná nákončí, vlastně jakési chrániče jednoho z konců koženého řemene. Tato nákončí byla stříbrná nebo pozlacená, zdobená metodou granulace a filigránu, někdy opatřená skly, polodrahokamy nebo i gemami. Na lící straně nákončí byl tepaný vzor rostlinného charakteru nebo vyobrazení postav.²²

Kalhoty se používaly většinou volné, ale jejich konce se buď po kolena zasouvaly do vysokých bot, nebo se v místě lýtek omotávaly koženými řemínky s drobnými kováníčky záchytného systému – přezkami, průvlečkami a nákončími. Tak tomu bylo v těch případech, kdy jako obuv sloužily nižší boty po kotníky či úplně nízké polobotky podobné krbcům, vyrobené většinou z kůže s měkkou podešví. I ty držely na chodidle jen prostřednictvím záchytných řemínků. V zimních měsících si velmoži chránili hlavu koženými čepicemi, tělo chránil kožich, boty byly podobné válenkám.

Základním oděvem žen velkomoravské nobility byla dlouhá košile vyrobená z jemných látek. Přes ni se podle potřeby oblékal svrchní oděv. Tím byla obvykle suknice-rubáš, a to s rukávy i bez rukávů, pod krkem rozstřižená a opatřená gombíky nebo tkaničkou. Ramena žen kryla plachetka, hlava byla omotána jakousi plenou. Na nohy se pravděpodobně navlékaly pletené punčochy. Vedle tradičních slovanských látek, hlavně vlněných a lněných, si ženy velmožů a především knížat a panovníka dovolily drahé hedvábí, bavlnu, látky protkané drahými nitěmi, brokát a snad i jiné vzácné a exotické materiály. Jejich oděvy byly pestrobarevné,

21 GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 87.

22 Tamtéž, s. 87.

často zdobené výšivkami a lemováním.²³

Nechyběl ani zdobený opasek s nožíkem a váčkem na hygienické potřeby. Podobně jako jejich muži také ženy nosily v zimě drahocenné kožichy, na ruce si navlékaly rukavice, hlavu kryly čepicí z kožešiny. Podle svého postavení se potom ženy na slavnostní příležitosti zdobily šperky, hlavně náušnicemi, prsteny, náhrdelníky, brožemi. Byly známé také náušnice s přívěsky ze skleněných barevných korálků.²⁴

Oděv prostých lidí se v základních rysech podobal oděvu nobility. Muži nosili haleny a kabátce přepásané opaskem, kalhoty si ve spodní části spínali řemínky. Používali nízkou obuv podobnou krbcům, ale znali již i dřeváky. Opasky mužů byly zhotovené z kůže nebo z látky, opatřené jednoduchými železnými přezkami. Byl na nich zavěšený nůž a váček na předměty denní potřeby. I oděv žen se svým charakterem asi podobal oděvu bohatých žen, ale chyběla zde honosnost a kvalita. Oděv i doplňky byly prostší a také méně barevné. Scházely drahé kožešiny, exotické látky i zlaté a stříbrné šperky. Ženy pocházející z chudších společenských vrstev se zdobily např. prostšími šperky, jednoduchými náušnicemi z bronzu, náhrdelníky z přírodních materiálů, např. ze žaludů a šípků. Prsteny používaly většinou štítkové anebo kroužkové.

Děti byly oblékány stejně jako jejich rodiče a to zřejmě od útlého dětství. Přibližně od devíti let nosili chlapci stejné společenské atributy jako jejich otcové, tedy hlavně opasky a zbraně.²⁵

Obchod

Velká Morava byla státem s plně rozvinutými společensko-ekonomickými vztahy. Tržní kontakty jejího obyvatelstva se uskutečňovaly na mnoha úrovních a v mnoha podobách. Základem byla směna produktů mezi primárními výrobci, např. taková, při níž zemědělec za vykování srpů nebo kosy nabídl kováři určitou část svého výpěstku, třeba pytel obilí. K takové nebo podobné výměně mohlo docházet v kterýkoliv den, na vesnici i na hradisku, kdekoliv. Vedle přímého směňování produktů se i transakce prostřednictvím sekerovitých hřiven a plátěných sáčků mohly provádět v zásadě všude a kdykoliv, avšak nejvíce na hradiskách v době trhů.²⁶

Střední Evropou v 9. století procházely dvě významné trasy dálkového obchodu. První představovala evropské pokračování transkontinentální

23 Tamtéž, s. 89.

24 ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanů*. Martin: Osveta, 1989, s. 64.

25 GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 89.

26 Tamtéž, s. 106.

Hedvábné cesty. Ta začínala až v dalekém čínském Kantonu a obchodníci na ni museli napříč asijským vnitrozemím projít tisíce kilometrů, aby došli nejdříve do Dolního Povolží a potom do severního Příčernomoří. Druhá významná trasa dálkového obchodu se nazývala Jantarová cesta. Východiskem Jantarové cesty byla na jihu Akvilejaležící na severoitalském pobřeží Jaderského moře. Kromě kupců a obchodníků odsud na Moravu už na počátku 9. století přišli jedni z prvních křesťanských misionářů. Pomoravská trasa byla obchodníky a kupci asi nejvíce používající částí Jantarové cesty severně od Dunaje.²⁷

Z útržků dobových písemných zpráv celkem jasně vyplývá, že o trhu nebo trzích Moravanů existovalo v tehdejší světě docela dobré povědomí. Bylo pravděpodobné, že v rámci tehdejší skladby obyvatelstva tvořili kupci stav, který byl významný tím, že uměli číst a psát a dokázali se vyznat v jednoduchých počtech. Je dost možné, že v době největšího rozkvětu Velké Moravy ve druhé polovině 9. století se na zahraničním obchodu podíleli také obchodníci z řad Moravanů. Svědčí o tom např. části kupeckých vah a závaží pocházející z nálezů velkomoravských hrobů. Když přijeli cizí kupci na trh k Moravanům, asi nejdříve nabídli k prodeji zboží panovníkovi a jeho rodině, potom velmožům a snad i vysokým církevním představitelům. Příslušníci velkomoravské nobility platili kupcům byzantskými nebo franskými mincemi, protože Velká Morava se nacházela v místech, kde se potkávaly měnové systémy obou říší. Kromě mincí mohli Moravané kupcům platit i samotným zlatem, které mělo různou podobu. Známé jsou různé zlaté plíšky, střížky, vzácně valounky nebo čtyřboké hranolky. Třetí možností bylo nabídnout kupcům jiné zboží, např. kožichy, brokát, meče, dokonce i otroky. Otroci byli jednou z komodit, kterou mohl vládce a jeho velmoži kupcům nabídnout. Jejich existence je doložena i archeologicky, a sice nálezem dvojdílného krčního pouta s očkem.²⁸ Otroci Moravanů byli většinou z řad válečných zajatců získaných při válečných taženích na území pohanů. K těmto tažením docházelo až za Svatopluka v 70. až 90. letech 9. století a směřovaly většinou na území obydlená Slovany, na území dnešního Polska a Čech. Dalším vhodným zbožím k vývozu, a tedy i k nabídnutí cizím kupcům byli koně a včelí vosk, ženské šperky, zlaté náušnice a pozlacené lisované gombíky.

27 VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983, s. 160.

28 GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: o životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004, s. 111.

Zvyky a rituály

Hlavní smysl a poslání slavností byl hospodářský, protože Slované věřili, že prostřednictvím agrární energie ovlivní přírodní zákony a síly. Slovanská společnost se těchto rituálů nevzdala ani se zánikem pohanství a s přijetím křesťanství a tedy se slavením svátků církevních jako byly Vánoce, Velikonoce nebo letnice.

Se zimním slunovratem bylo spojeno několik obecně rozšířených prvků, které na sebe průběžně plynule navazovaly. Prvním byl kračun,²⁹ tedy svátek nejkratšího dne v roce. Slované věřili, že v tento den staré slunce odchází, vlastně umírá a zároveň se rodí slunce nové. Křesťanství naplnilo tento svátek jiným významem, a sice svátkem narození Krista-Vykupitele. Druhým prvkem zimního slunovratu byl ovšeň či useň,³⁰ jehož podstatou bylo obsypávání lidí zrním, což v době probouzejícího se života v přírodě mělo zajistit bohatou úrodu v dalším roce. Třetím prvkem zimního slunovratu byla koleda. Její podstatou bylo obcházení domů s písněmi a zaříkavádly. Obsahem koledy byly prosby u hospodáře o obdarování, protože štědrost se považovala za záruku bohatství a úrody v příštím roce. Posledním, čtvrtým prvkem zimního slunovratu byly maškarní průvody a hry. Jejich záměrem bylo zastrašení zlých démonů a duchů, kteří způsobovali nemoc a další neštěstí.

V poslední třetině 8. století se Slované vydali na cestu křesťanství, a to buď z vlastního přesvědčení, anebo i z donucení. Křesťané své mrtvé pohřbívali nespálené, což byl v 9. století dominující způsob pohřebního ritu na Velké Moravě. I když se postupem času většina Moravanů stala křesťany, ve složení hrobové výbavy se to nijak výrazně neprojevalo. Bylo tomu tak i z toho důvodu, že církev jistou dobu tolerovala vybavení hrobu oblíbenými předměty zesnulého, jako byly např. zbraně, šperky nebo nádoba s preferovaným jídlem zemřelého člověka.

K nejznámějším atributům křesťanství patří desková rakev a závěsný křížek. Hroby s deskovými kovanými rakvemi ve větším množství známe pouze jen ze Starého Města u Uherského Hradiště a z Mikulčic, tedy z dvorského prostředí Velké Moravy. Významným a vzácným dokladem šířícího se křesťanství jsou duté relikviářové schránky, tzv. kaptorgy.³¹ Nejčastěji se dávají do souvislosti s činností bavorských misí. Křesťanství na Moravě v 9. století představuje fenomén, bez něhož by se zdejší knížata s králi a hrabaty Franků a Bavorů nemohla srovnávat. Těžko by se Velká Morava bez křesťanství stala mocností výrazně se podílející

29 Tamtéž, s. 57.

30 Tamtéž, s. 57.

31 Tamtéž, s. 130.

na dění ve střední Evropě. Pro naše země v období Velké Moravy bylo velice významné, že zde byl užíván první literární jazyk – staroslověnština a první slovanské písmo – hlaholice a také zde vznikly první písemné památky.

Obživa Slovanů

Hlavní úlohou při zabezpečování obživy Slovanů patřilo zemědělství a chov domácího zvířectva. V průběhu 8. a zejména 9. století na Moravě velmi přibýlo obyvatelstva, a tak se zakládaly nové vesnice a usedlosti a zároveň se začal projevovat nedostatek orné půdy. Proto musela být pole lépe využívána a obdělávána. Rostlinná výroba byla v tomto období založena na orném zemědělství. Půda k setbě se připravovala orbou a pomocí ohně.³² V době Velké Moravy se používalo spalování křovin na poli nebo spalování strniště a vzniklý popel se využíval jako hnojivo. Doklady o tvaru polí zatím z našeho území nejsou známy, ale asi existovala pole poměrně malých rozměrů. Tato pole se však neobdělávala pravidelně, uprostřed polí byly části, které se nechaly odpočívat.

Co se týká hlavních pěstovaných plodin, kromě pšenice a prosa to byl ječmen, žito a oves. Jediným žňovým nástrojem využívaným při sklizni obilovin byl srp.³³ Mezi luštěninami převládaly hrách a čočka, přibýly i boby a víkev pačočková, z okopanin jsou známy řepa, zelí, kapusta, cibule, česnek, mrkev, tykev a okurky, někdy i pastiňák a ředkev. O pěstování chmele v 8.–10. století zatím doklady scházejí, ale podle dochovaných historických zpráv byly ve 12. století chmelnice používané, je možné jejich existenci předpokládat i na území Velké Moravy. Máme doklady z archeologických nálezů velkomoravských center, zejména z Mikulčic, že Moravané se zabývali ovocnářstvím a vinařstvím. Představují je nálezy zbytků plodů, pecek, skořápek, semen a pylu ovocných stromů a dále také zuhelnatělá dřeva a uhlíky. Z jejich rozboru se např. dozvídáme, že v Mikulčicích byla pěstována pravá švestka, višň, hrušň, byly známy i lískové ořechy. Existenci broskví, vlašských ořechů a jiných druhů ovoce na stolech moravské nobility 9. století můžeme chápat jako zlepšení jejich jídelníčku, ale také jako symbol vyšší životní úrovně a společenského postavení. Práci na zahradách a v sadech dokládají i některé specializované nástroje, zejména motyky, lopaty, rýče a nože. Nástroje jsou známy z archeologických výzkumů lokalit doby velkomoravské i nálezů depotů železných předmětů, např. v Mikulčicích,

32 BERANOVÁ, Magdalena. *Zemědělství starých Slovanů*. Praha: Academia, 1980, s. 173.

33 Tamtéž, s. 198.

v Přítlukách nebo Brankovicích.

Doplňkovou činností obyvatel vesnic byl sběr lesních plodin. Kromě planých plodů, jako byly např. trnky, dřín, šípky se sbíraly maliny, ostružiny, jahody, borůvky, brusinky, jeřabiny, hlohyně a různé druhy ořechů.

Pro jižní Moravu představuje zajímavou oblast vinařství, kdy se pěstovala vinná réva jednoduššího charakteru a tedy domácího původu. U části nalezených pecek můžeme spatřovat místo jejich nálezu spíše v lužních lesích, některé již pocházejí ze skutečných vinic.³⁴

Chov zvířectva poskytoval Slovanům na Moravě další možnost obživy. Ačkoliv se to zdá nepravděpodobné, nepřímé doklady chovu domácích zvířat jsou známy i z pohřebišť. Představují je tam slepičí a husí vejce a části skotu nebo slepic, které často byly součástí hrobu zemřelých. Chovaná zvířata byla v porovnání se svými dnešními protějšky sice menší, ale odolnější. Nejvíce se choval hovězí dobytek, později prasata, ovce a koza. Choval se také kur domácí. Se vzrůstem křesťanství klesal chov prasat a zvyšoval se chov koní. Z menších zvířat se na velkomoravských sídlišťích pohybovali psi a kočky. Na některých nalezištích se vzácně objevily také kosti osla, muly a mezka, z ptáků holuba, páva a také některých dravců. Převážná většina zvířat byla chována pro obživu nebo následně po svém poražení na suroviny pro výrobu dalších produktů. Skot, zejména kastrování býci, se používali k tahu, krávy poskytovaly mléko. Maso od prasat se solilo, udilo, škvařilo a sloužilo jako zdroj zásob v zimě. Ovce se chovaly pro maso, mléko, vlnu a kůži. Kůň byl v době Velké Moravy vzhledem ke svému významu konzumován velice sporadicky, snad v případě, že byl zraněný anebo nevyléčitelně nemocný.³⁵

Je známou skutečností, že Slované v době velkomoravské byli znamenití včelaři. Dobové písemné materiály dokládají, že Slované med jedli, sladili jím a pili ho jako medovinu. Vedle medu byl významným produktem také vosk, který se používal k výrobě svíček.³⁶

Lov divoké zvěře představoval pro Sloany oblíbenou, ale z hlediska obživy pouze doplňkovou činnost. Lovil se hlavně jelen lesní, prase divoké a srnec obecný. K vzácněji loveným zvířatům patřil pratur lesní, medvěd hnědý, z menších zvířat zajíc polní a liška obecná. Slované byli zejména zemědělci a chovatelé dobytka. S nástupem velmožů a knížat se situace změnila. Lov se stal zábavou a výsadou mocných.

34 Tamtéž, s. 121.

35 Tamtéž, s. 239.

36 Tamtéž, s. 245.

Ryby představovaly pro Slovanů sídlicí podél vodních toků zajímavý doplněk potravy a v době křesťanství plnily také funkci postního jídla. Slované z Mikulčic lovíli v 8. a 9. století nejméně deset druhů ryb patřících do čtyř čeledí. Nejčastěji se lovil kapr obecný, plotice obecná, lín obecný, candát obecný, okoun říční, štika obecná, sumec velký. Ryby tehdy dosahovaly větších rozměrů a váhy, protože žily ve zdravějším životním prostředí než v současnosti a Slované lovíli ryby různými způsoby, např. pomocí šípů a luků se železnými vidlicovitými hroty, které měly zpětné háčky. Dalšími způsoby lovu ryb na mělčinách byly odchyty do volné ruky a vrhání malých sítí.

Život ve slovanské osadě souvisel zejména se zemědělskými pracemi a chovem dobytka, lov a rybolov plnily pouze druhořadou úlohu. K ženským zaměstnáním patřilo zejména mletí obilí, vaření, předení a tkaní.³⁷ Látky se tkaly až do 10. století většinou v domácnostech. Vřetenem s přeslenem bylo znakem ženy ve všech společenských vrstvách. Jeho pomocí se ručně spřádala len i ovčí vlna. Dřevěná vřetena se většinou nezachovala, ale hliněná nebo kamenná přesleny se nacházely na slovanských sídlištích ve velkém množství. Ze spředených vláken se tkaly různé druhy tkanin. Spolu se zdokonaleným stavem vznikalo i samostatné tkalcovské řemeslo. Oděvy však dále šily ženy a to i z různých kůží zvířat, např. z vydělaných zvířecích kůží šily obuv, kožichy, čapky, rukavice. Zhotovovaly se také štíty, sedla, toulce a pochvy. Koželužskou práci na slovanských sídlištích dokládají nálezy jam se stopami vápna a zbytky kůží. Prvními řemeslníky byli kováři a hrnčíři, dále řezbáři kostí, dřeva a tesaři. Na vysoké úrovni bylo také zpracování rohů a kostí zvířat, z nichž se vyřezávaly hřebeny, rukojeti, ozdoby, hrací kostky, písťaly, jehly, šídla atd. O výměnu zboží se starali potulní obchodníci.

Události Velké Moravy a její významné osobnosti žijí v podvědomí lidské společnosti v různých podobách dodnes, např. osobnost Svatopluka I., během jehož vlády se Velká Morava stala zformovaným raně středověkým státem.³⁸ Po jeho smrti však došlo k roztržce mezi jeho syny a to přispělo k oslabení moci Velké Moravy. Dalším nebezpečím se staly maďarské kmeny, které začaly podnikat nájezdy a Velkou Moravu rozvrátily. Rozhodující bitva proběhla asi v roce 906, kdy máme poslední zprávy o Velké Moravě a kdy došlo k zániku Velkomoravského říše a k ukončení významné části naší historie.³⁹

³⁷ VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 163 s.

³⁸ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha: Libri, 2006, s. 906.

³⁹ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanů*. Martin: Osveta, 1989, s. 151.

Seznam pramenů a literatury

- BEDNÁŘ, Josef. *Stručné dějiny Moravy*. 1. vyd. Blansko: Marcela Bednářová, 2018. 593 s. ISBN 978-80-905-437-3-7.
- BERANOVÁ, Magdalena. *Zemědělství starých Slovanů*. 1. vyd. Praha: Academia, 1980. 394 s.
- GALUŠKA, Luděk. *Slované doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum; Modrá: Krajská knihovna Františka Bartoše, 2004. 148 s. ISBN 80-7028-218-5.
- HAVLÍK, Lubomír Emil. *Velká Morava a středoevropští Slované*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964. 489 s.
- KLANICA, Zdeněk. *Počátky slovanského osídlení našich zemí*. 1. vyd. Praha: Academia, 1986. 259 s.
- MANDELOVÁ, Helena. *Na úsvitu českých dějin*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1993. 63 s. ISBN 80-00-00203-5.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. 1. vyd. Praha: Libri, 2002. 564 s. ISBN 80-7277-104-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 967 s. ISBN 80-7277-105-1.
- POULÍK, Josef, Bohuslav CHROPOVSKÝ a kol. *Velká Morava a počátky československé státnosti*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. 302 s.
- SUČKOVÁ, Kateřina a Roman ABUŠINOV. *Staroslovanské hrady: kamenný klíč, Slovanská hradiště v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 2. vyd. Příbram: Kateřina Sučková, 2005. 384 s. ISBN 80-903445-1-8.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Osudy starých Slovanů*. 1. vyd. Martin: Osveta, 1989. 171 s.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět dávných Slovanů*. Praha: Artia, 1983. 239 s.

Materiální kultura velkomoravského období

Tereza Průšová

Mgr. Tereza Průšová
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 541057@mail.muni.cz

Material culture of the Great Moravian period

The text discusses the material culture of the Slavs in the period from the beginning of the 9th to the middle of the 10th century. The text mainly deals with finds from Moravian localities, partly also from Slovak localities. It focuses on a basic overview in the areas of subsistence, construction, clothing, pottery production, production of metal objects and jewellery, as well as aspects of the funerary culture of the Slavs. The goal is to provide a basic idea of what the material culture and living conditions of ordinary people looked like in the Great Moravian period.

Keywords: Slavs, Great Moravia, pottery, crafts, agriculture, burials, 9th century, 10th century

Úvod

Tato studie nabízí několik tematických sond z oblasti materiální kultury slovanského obyvatelstva. Text se soustředí na velkomoravské období a nepřekračuje časový horizont poloviny 10. století. Nejedná se o vyčerpávající kompilaci stávajících poznatků, na to je zpracováváno téma příliš široké. Cílem příspěvku je zprostředkovat základní představu o kvalitě materiální kultury Slovanů v tomto období a vytyčit možné oblasti zkoumání. Důraz zde není kladen na materiální kulturu společenských elit, ale na životní podmínky většinové populace ve sledovaném období.

Obživa

Snad nejdůležitější složkou materiální kultury každé společnosti je obživa a obecně stravování, neboť společenství lidí bez zajištění zdrojů potravy nemůže existovat. Kolem toho, jak daná komunita získává, udržuje a rozšiřuje zdroje výživy, jak potraviny distribuuje, uchovává a

zpracovává, je vystavěno vše ostatní.

Navzdory důležitosti jídla pro poznání života a hmotné kultury Slovanů, není jeho archeologické zkoumání vůbec snadné; archeologické doklady o předpokládaných činnostech často zcela chybí nebo nám neumožňují uspokojivé poznání daného fenoménu. Příkladem obtíží, které nastávají při zkoumání stravování Slovanů žijící v oblasti Velké Moravy, může být med. Zcela nám chybí přímé archeologické doklady včelařství. Z jiných evropských lokalit, např. od východních Slovanů, máme jeho písemné i archeologické doklady.¹ Známe speciální včelařské nože nebo kovové lezce upevňované na nohy, které umožňovaly lezení po stromech a vybírání brtí lesních včel. Ne tak z Velké Moravy. Zde se nemůžeme opřít ani o nálezy medových pláství nebo vosku. Zároveň konzumaci medu a využívání vosku ve velkomoravském období můžeme předpokládat zejména kvůli četným písemným zprávám o využívání medoviny z 10. století. Dalším dokladem využívání medu jsou ojedinělé nálezy identifikovatelných zbytků medu v keramických nádobách z hrobů z oblasti Čech v 10. století. Med byl na Velké Moravě s největší pravděpodobností znám a využíván už v 9. století, avšak kvůli nedostatku nálezů z této oblasti dosud nemáme dostatečné představy o včelařství a ani nevíme, zdali již byly včely cíleně chovány v kadlubových úlech z vydlabaných kmenů stromů, nebo zatím docházelo jen ke sběru medu a vosku volně žijících lesních včel.²

Pokud se budeme zabývat lovem jako zdrojem obživy, patrně nejrozšířenější formou byl rybolov. Z Mikulčic jsou známy nálezy dřevěných lodí vydlabaných z jednoho kmene, monoxylů, které svou velikostí ilustrují nejen výbornou schopnost práce se dřevem, ale také velikost říčních koryt v této oblasti.³ Na Velké Moravě předpokládáme různé techniky rybolovu. V Mikulčicích nalézáme kovové háčky, harpuny a vrše. Známý byl i lov pomocí sítí se závaží, jak dokládají nálezy jehel na pletení sítí. Rybí kosti a zbytky šupin nacházíme například také na Pohansku, byť se jedná o archeologicky velmi těžce zachytitelný materiál.⁴ Z lokality Liblice nad Cidlinou ve Středních Čechách známe také haltyř na uchovávání živých ryb. Lze díky němu předpokládat praxi uchovávání živých

ryb v omezeném rozsahu, byť pravděpodobněji častější praxí bylo skladování a úprava samotného rybího masa.⁵

Slovanská elita velkomoravského období se věnovala sokolnictví, čímž navazovala na dříve známou tradici, neboť doklady o tomto chování máme už z 8. století. Sokolnictví na Velké Moravě je zdokumentováno nejen prostřednictvím písemných pramenů (Život sv. Konstantina, *Fuldské anály*), ale také archeologicky. Motiv sokolníka na koni se objevuje např. na terčovém kování z 9. století v lokalitě Starého Města na Moravě. Dalším dokladem lovu za pomoci dravců u Slovanů jsou kosti jestřába, krahujce nebo sokola nalezené v Budči v Čechách, které ukazují šíři využívaných druhů dravců.⁶ Sokolnictví nepochybně představovalo nanejvýš doplňkový způsob obživy. Ani pozemní lov nebyl ve velkomoravském období příliš významný. Podle nalezených kostí víme, že byl loven sysel, prase divoké nebo jelení zvěř. Zvěřina ale nemohla představovat pravidelnou součást jídelníčku velkomoravského obyvatelstva, jejíž základ tvořily obiloviny a produkty domácích zvířat.⁷

Předpokládáme, že chov domácích zvířat probíhal celoroční pastvou s velmi nízkou mírou ustájení. Nenacházíme, nebo nedokážeme správně interpretovat stopy po chlévech, kotech a jiných stavbách sloužících k chovu zvířat. Na lokalitě Pohansko byly nalezeny stopy po zahloubených, až 14 m dlouhých stavbách, ve kterých se nacházelo množství kostí uhořelých zvířat; tyto prostory mohly sloužit jako stáje.⁸ Je pravděpodobné, že k ustájování docházelo jen výjimečně v případě zvlášť náchylných nebo cenných kusů, např. čerstvě otelených krav a tažných kusů přivyklých orbě. Obecně lze ale předpokládat, že domácí vepři a hovězí dobytek, dva dominantně chované druhy zvířat, a stejně tak i ovce a kozy byla značně odolná zvířata a přizpůsobená k celoroční pastvě. K zimní pastvě byly využívány pastviny na chráněnějších místech, které méně zapadaly vyšším sněhem, kam byl dobytek naháněn pastýři.⁹ I přes schopnost zvířat nacházet a spásat potravu i v zimních měsících lze předpokládat, že se chov neobešel zcela bez dokrmování píce, zejména senem.¹⁰

Zásadní podíl ve skladbě potravy měly samozřejmě rostliny. Co se týče

5 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 110.

6 Tamtéž, s. 109.

7 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 102.

8 Tamtéž, s. 101.

9 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 107.

10 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 100–102.

1 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 108.

2 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 102.

3 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 109.

4 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 102.

skladby pěstovaných plodin, ve velkomoravském období prakticky pokračovaly trendy sledovatelné v předchozím období. Nacházíme doklady konzumace luštěnin (hrách, čočka, bob), obilovin (pšenice, ječmen, oves, proso) a dalších rostlin (bér, vikev, len, řepka). Tyto zmíněné obiloviny byly za účelem skladování ukládány do obilných jam nebo velkých keramických nádob. Samozřejmostí je široká paleta pěstované zeleniny (řepa, zelí, cibule, kapusta atd.) a cílená výsadba a kultivace ovocných stromů (jabloně, hrušně, slívy, višně). Z Mikulčic známe doklady pěstování a zušlechťování i náročnějších keřů a stromů (líška, broskvoň, ořešák, trnka).¹¹

Z velkomoravského období častěji nacházíme kovové nástroje a předměty spojené se zemědělskou činností. Tento kvantitativní nástroj lze ale částečně vysvětlit tím, že v předměty z před-velkomoravského období byly častěji překovávány. K orbě bylo používáno několik typů rádel. Vedle rádlu s železnou radlicí bylo rozšířené tzv. plazové rádlu (s trátkem nazývaným plaz). Orba velkomoravského pole byla poměrně mělká, docházelo spíše ke kypření půdy než k jejímu obracení, což se dělo až později při používání pluhu. Nemáme doklady sofistikovanějších způsobů vláčení polí než pomocí proutí a větví, brány nebyly využívány. Setba byla velmi mělká. Chybí přímé doklady hnojení, byť je částečné přihnojování ve velkomoravském období možné.¹²

O tom, co Slované ve velkomoravském období jedli, si můžeme vytvářet představu na základě obsahu odpadních jam, archeobotanicky doložených surovin, analýzy kosterních pozůstatků (z nichž získáváme například představu o podílu bílkovin ve stravě), zbytků jídel a potravin na keramice, často té, která byla součástí hrobové výbavy.

Keramika

Ve sledovaném období můžeme rozlišovat dva základní typy keramické produkce – keramiku vyráběnou podomácku a keramiku profesionální výroby. Keramika vyráběná podomácku je mnohem více diverzifikovanou skupinou, ve které sledujeme podobný způsob zdobení, ale nerozlišujeme jednotlivé typologické skupiny. Vznikala původně lepením v ruce, později částečným obtáčením na pomalém kruhu. Oproti tomu profesionální keramiku z centrálních oblastí Velké Moravy můžeme díky míře standardizace roztrždit do několika skupin v závislosti na tvaru, rozměrech nebo zpracování okraje výrobku. Množství nalézané

¹¹ BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 102.

¹² MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 98.

podomácku vyráběné keramiky postupně klesá a ve vrcholné velkomoravské fázi převažuje v poměru 2:1 nad domácí výrobou.¹³

Tvarově je velkomoravská keramika chudá. Ve známé produkci zcela převládají hrnce, které např. na Pohansku tvoří 99 % všech keramických nálezů. Jedná se o nadregionální, civilizační trend období raného středověku. Další tvary stolní keramiky, jako jsou misky nebo talíře, nenacházíme s největší pravděpodobností proto, že byly vyráběny z jiného materiálu, zejména ze dřeva. Dřevěné soustružené misky jsou doloženy z vikingských lokalit Jutského poloostrova, kde se dochovaly díky vlhkosti. Můžeme je analogicky předpokládat i na Velké Moravě, kde byla technika soustružení rovněž známa, jak ukazují některé kamenné a kostěné nálezy.¹⁴

Nalezené hrnce lze rozdělit do tří velikostních kategorií. Nejmenší skupina hrnců měla obsah do 1 l a tyto nádoby sloužily zřejmě zejména k pití a nalévání vody nebo mléka. Střední hrnce se vyznačují objemy od 2 do 5 l a můžeme předpokládat, že sloužily zejména k vaření polévek nebo kaší. Největší kategorií jsou hrnce nad 6 l pro vaření větších objemů jídla (např. masa nebo luštěnin), přičemž se setkáváme i s hrnci o objemu až 20 l, které měly pravděpodobně funkci do země zapouštěných zásobnic (obilí, nebo na teplo citlivé potraviny jako jsou vejce). Platí, že nálezy nádob o objemu mezi 1 až 2 l nebo 5 až 6 l jsou vzácné, z čehož lze usuzovat, že se jednalo o řemeslníky akceptované standardy, které vycházely z praktické uživatelské potřeby. Obecně lze říci, že velikost hrnců se odvíjí od stravovacích návyků daného etnika a liší se v rámci jednotlivých evropských regionů podle toho, jak se lišil jídelníček tamního obyvatelstva.¹⁵

Největší koncentrace nálezů profesionálně vyráběné keramiky je v centrální oblasti hradisek, která měla díky koncentraci obyvatel a trhu potenciál stabilního odbytiště. Na významných lokalitách, jako je např. Pohansko, předpokládáme využití rychleji rotujících hrnčírských kruhů a baterií pecí, ačkoliv je nemůžeme doložit nálezy. Nálezy hrnčírských pecí jsou ale obecně sporadické, neboť se většinou nacházely mimo vlastní aglomeraci a na Pohansku zůstávají zřejmě dosud neobjeveny. Můžeme ale vycházet z analogické situace v Nitře-Lupkách, kde máme doložené pokročilé dvoukomorové pece umožňující kvalitní výpal.¹⁶ Obecně je však naše poznání keramické produkce velkomoravského období ome-

¹³ MACHÁČEK, Jiří. *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001, s. 219.

¹⁴ Tamtéž, s. 236.

¹⁵ Tamtéž, s. 237.

¹⁶ Tamtéž, s. 221–222.

zeno na nálezy samotných výrobků a podobně jako pece nenacházíme ani hrnčířské dílny nebo výrobní zařízení – kruhy.¹⁷

Nálezy keramiky v oblasti dnešní České republiky, které datujeme do velkomoravského období, se liší v závislosti na regionu. Keramika z centrální oblasti Velké Moravy vykazuje znaky specializované výroby; kromě vyšší řemeslné úrovně zpracování je patrná větší míra standardizace, než je tomu u hrnčířské produkce z oblasti Čech nebo Slezska. Většina nádob v těchto oblastech byla zřejmě vyráběna podomácku a rozšíření profesionálně vyráběné keramiky zde patrně souvisí s přesunem některých řemeslníků z Moravy a s kulturním transferem a předáním potřebných znalostí a dovedností.¹⁸

Sídla a stavebnictví

Velikost jednotlivých sídelních jednotek ve velkomoravském období se lišila, stejně tak se liší úroveň jejich archeologického průzkumu. Naši pozornosti spíše neuniknou opevněná hradiště, kde se soustředí mnoho pozůstatků samotných staveb i jednotlivých řemesel, než menší vesnice nebo izolované stavby v jejich vzdálenějším okolí. Poznatky z center, kde se koncentrovali nejzkušenější řemeslníci, můžeme považovat za dobové maximum, a zároveň realisticky uvažovat o tom, že na periferiích současně pokračovaly vývojově starší trendy, a to nejen v oblasti stavebnictví.

Na příkladu Mikulčic můžeme vnímat centrální hradiště v jeho kontextu. Lidé zde žijící patrně běžně využívali plochu ve vzdálenosti asi 10 km od centra, tedy oblast o výměře 30 ha. Zhruba v takové oblasti mohlo docházet k pěstování obilnin (vzhledem k tomu, že se akropole Mikulčic nacházela v zaplavované oblasti, nemohlo docházet k pěstování všech potřebných obilnin v bezprostřední blízkosti), pastvě a dalších činnostech, jako je získávání běžného stavebního materiálu, dřeva nebo kamene. Vzdálenější oblasti by vzhledem k omezeným možnostem přepravy mohly plnit tuto funkci obtížněji.¹⁹

Většina zdrojů pro stavbu obydlí pocházela tedy z jejich blízkého okolí a, stejně jako použité materiály, i vlastní technika stavby běžných

17 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 114.

18 MACHÁČEK, Jiří. *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001, s. 219, 230.

19 POLÁČEK, Lubomír. Great Moravia, the Power Centre at Mikulčice and the Issue of the Socio-economic Structure. In *Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII*. [online]. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2008, s. 12 [cit. 2023-01-29]. Dostupný z www: <https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf>.

obydlí byla poměrně základní. Nadále se setkáváme s typickými a z hlediska konstrukce nenáročnými zahloubenými stavbami. Vedle úplně a částečně zahloubených staveb, které často měly zahloubenou podezdívku z kamene nebo ze dřeva, se nově vyskytují i plně nadzemní stavby, typicky sрубové konstrukce. Nadzemní kamenné stavby nebo nezahloubené domy s nadzemní kamennou podezdívkou byly zejména reprezentativní stavby-paláce světských a církevních elit v sídelních centrech (Kouřim, Libice, Mikulčice, Němčice).²⁰ Nejpopulárnějším stavebním materiálem bylo dřevo, které se uplatňovalo jednak samostatně, jednak v kombinaci s kamenem a také s měkčími materiály – běžně k užití rákos, proutí, sláma a samozřejmě hlína. Stavby s vyplétanými proutěnými stěnami a mazaninou byly běžnější mimo akropoli, kde převládaly zmíněné sruby. Základní dispozicí byl jednopokojový dům o délce stěn 2–5 m.²¹ Bohatší rodiny v období od 9. století obývaly členitější a větší domy.²² Střecha byla často sedlové konstrukce, nezřídka podepřená středovým sloupem.²³ Typickou střešní krytinou ve velkomoravském období byly došky ze snopů slámy nebo rákosí. Pouze výjimečně, např. v kontextu církevních staveb 9.–10. století v Olomouci, máme doklady střešní krytiny z pálené hlíny.²⁴

Na hradištích zpravidla nacházíme také charakteristicky dlouhé, halové stavby, které byly široké kolem 5 m a dlouhé i 14 m. Jejich účel není zcela znám a je předmětem spekulací. Zda tyto haly sloužily k ubytování shromážděné družiny, k obchodním účelům nebo pro shromáždění, nebude patrně možné zjistit.²⁵

Jakousi samostatnou kapitolou velkomoravského stavebnictví jsou pak církevní stavby. Jedná se o stavby rozličných půdorysů, členění a velikosti. Charakteristický je pro ně velký podíl kamene jako stavebního materiálu spojeného maltou různé hrubosti. Omítky kostelů byly ze směsi jemného písku a vápna.²⁶ Největším známým kostelem velkomoravského období je trojlodní „basilika III“ v Mikulčicích z poloviny 9.

20 PROFANTOVÁ, Naďa. Mocenské elity v Čechách 9.–10. století. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 65.

21 CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1970, s. 129.

22 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 197–202.

23 CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1970, s. 130.

24 ŠLÉZAR, Pavel. MORAVA / Olomouc. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 204.

25 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 202–203.

26 CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1970, s. 132.

století o celkové délce přes 40 m, počítáme-li i nartex a atrium.²⁷ Naopak nejmenším kostelem v areálu Mikulčic je rotunda bez apsidy známá jako „kostel IX“ o průměru 9,5 m a vnitřním průměru 4 m.²⁸ Rozdílnost těchto dvou staveb ze stejné lokality ukazuje na značnou variabilitu, přičemž je nepochybné, že část informací o sakrální architektuře a architektuře obecně nám dnes uniká i kvůli tomu, že původní nálezy a průzkumy kostelů spadají do období 50. let a 60. let, kdy nebyla dostatečná pozornost věnovaná detailům a souvislostem, které dnes považujeme za důležité.²⁹

Odivání

Pro účely spřádání vláken a výroby látek byly pěstovány len a kopřivy, dále byly využívány kopřivy a samozřejmě byla spřádána ovčí vlna. Kromě jednodruhových vláken byla vyráběna také směsná vlákna z kombinace vlny a lnu v různém poměru. Slované byli schopni vyrábět látky různé hrubosti pro různé účely. Samozřejmě byla pro barvení vláken využívána dostupná přírodní barviva, mezi častější odstíny patřily např. zelená, žlutá a červená barva nebo odstíny šedé. Doloženy jsou kostkované nebo pruhované vzory.³⁰ Většina běžných látek ve velkomoravském období zřejmě pocházela z produkce jednotlivých domácností.³¹ Předpokládáme, že ve většině slovanských osad výrobu látek zajišťovaly ženy pomocí domácích tkalcovských stavů, jejichž spolehlivým dokladem jsou nálezy tkalcovských závaží. Pouze v případě větších center s dodatečnou poptávkou ze strany elity předpokládáme jednak existenci specializovaných dílen, jednak import luxusních tkanin.

Jednotlivé domácnosti zřejmě zajišťovaly kromě oděvů také obuv jednotlivých svých členů a členek. Nacházíme šidla a další nástroje pro práci s kůží umožňující výrobu různě vysokých kožených bot s měkkou podešví, zároveň ale předpokládáme, že pro většinu obyvatel byly vysoké kožené boty luxusem a standardem byly spíše boty z lýka, kombinované pomocí různého obvazového materiálu (látky, kožešiny) na holeni.³²

27 Bazilika 3. In *Národní památkový ústav: Památkový katalog* [online]. [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://pamatkovykatalog.cz/bazilika-3-7791036>](https://pamatkovykatalog.cz/bazilika-3-7791036).

28 Kostel 9. In *Národní památkový ústav: Památkový katalog* [online]. [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-9-7791068>](https://pamatkovykatalog.cz/kostel-9-7791068).

29 POLÁČEK, Lumír. Velkomoravská církevní architektura. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 89.

30 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 130.

31 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 122.

32 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 134.

Základem slovanského oděvu velkomoravského období byly košile, přes které byly v závislosti na ročním období vrstveny svrchní oděvy různého střihu. To vše bylo v případě žen i mužů doplněné o pásek, který byl u vyšších společenských vrstev obohacen o zdobná kovová nákončí. Pro ženy byla častá látková čelenka využitelná také k zachycení dalších ozdob. Obecně byly zřejmě hojně nošeny různé pokrývky hlavy z plsti, kožešiny nebo látky. Naše představa o rozmanitosti slovanských oděvů je nicméně výrazně limitována omezenými nálezy.³³

Železářská výroba

Ve velkomoravské době sledujeme nárůst objemu železářské výroby oproti předchozímu období. Hutě jsou nadále situovány v blízkosti nalezišť železné rudy (v oblasti Moravského krasu převládá ruda limonit) a dostatečné zásoby dřeva, které bylo milířováno a využíváno v pecích ve formě dřevěného uhlí. Předpokládáme celé baterie do země zahloubených, kvalitně vymazaných pecí. Přímé archeologické nálezy takovýchto baterií ale často chybí, výjimkou jsou například baterie pecí v Želechovicích na Olomoucku. Podobně jako v případě keramických pecí, i železářské pece byly vzdáleny hradištím a vznikaly kolem nich spíše samostatné osady specializované na výrobu dřevěného uhlí, dobývání rud a prvotní tavbu. Vzniklá tavenina s vysokým obsahem strusky byla dodávána kovářům sídlícím v prostoru hradiště.³⁴ Distribuce železného materiálu probíhala pravděpodobně také ve formě sekerovitých hřiven, jak usuzujeme z početných nálezů depotů v Nitře, Hrádu u Trenčína nebo Pobedimi.³⁵

Vzhledem k vysoké potřebnosti železa ve velkomoravské společnosti a jeho důležitosti ve všech oblastech můžeme oprávněně předpokládat, že osady specializované na dobývání rud byly úzce provázány s hradištěm. V případě Želechovic se jednalo o propojení s hradištěm Olomouc-Povel, odkud byla těžební činnost zřejmě organizována a kam byla dodávána k dalšímu zpracování. O tom, že vlastní kovářské práce probíhaly už v prostorách hradiště, nás informují nálezy kovoliteckého a kovářského náčiní. Například v areálu Mikulčic byly nalezeny tyglíky, kovářské kleště, kladiva a další nástroje. Doložené je užívání kovářského měchu.³⁶

33 Tamtéž, s. 133–135.

34 Tamtéž, s. 111.

35 Dějiny Velké Moravy. In *Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem* [online]. [cit. 2022-12-07]. Dostupný z [www: <http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/02CS.html>](http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/02CS.html).

36 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 107.

Z velkomoravského období nalézáme široké spektrum kovových předmětů. Ať se jedná o nástroje, předměty denní potřeby nebo zbraně, jako celek dokládají pokračující specializaci obyvatelstva na jednotlivé obory a činnosti. Nalézáme samozřejmě velké množství univerzálních pracovních nástrojů. Příkladem mohou být jednoduché kovové nůžky, využitelné nejen pro stříh ovcí, ale i lidských vlasů nebo látek. Tyto pracovní nástroje výrazně formují a dokládají naši představu o činnostech, které s nimi byly vykonávány, někdy existenci takových činností nebo předmětů přímo archeologicky dokládají (vinařské nože, klíče). Velmi často nacházíme předměty spojené se zemědělskou činností (motyky, srpy, radlice, okované rýče) a typické široce využitelné nástroje (sekera, nůž).³⁷

Specifické kovové předměty můžeme asociovat s velkomoravskou elitou. Kromě zbraní (meče, kopí, bojové sekery, středová kování štítů)³⁸ se jedná o kovové jezdecké vybavení (třmeny, udidla, ostruhy, spony sedel) nebo obecně kovové ozdobné prvky (nákončí, železné pozlacené gombíky) a šperky.³⁹ Právě šperkařské umění výborně dokládá pokročilé řemeslné dovednosti v oblasti zpracování kovů a dobře ilustruje, jaké úrovně dosáhly možnosti zpracování kovů ve velkomoravském období, proto si zaslouží naši zvláštní pozornost.

Šperky

Šperkařská produkce velkomoravského období je diverzifikovaná a můžeme díky ní odlišovat nejen jednotlivá centra produkce v rámci Velké Moravy (Nitra, Pohansko u Břeclavi, Mikulčice, Staré Město, Rajhrad), ale i dobový kulturní transfer. V první polovině 9. století patrně klesá vliv avarského šperkařství, a naopak roste inspirační vliv kontaktů s karolínským prostředím. Podobu velkomoravského šperku 9. století výrazně ovlivňuje také kontakt s římskou kulturní oblastí, zejména s oblastmi kolem Jaderského moře, odkud na Velkou Moravu přicházeli křesťanští misionáři. Šperkařství kvůli svému úzkému propojení s elitou odráží politický kontext doby, neboť začátkem 10. století šperkařská tradice ve starých centrech prakticky zaniká a je pravděpodobné, že se spe-

cializovaní řemeslníci přesunuli do nových center v oblasti Čech (Stará Kouřim, Praha).⁴⁰

Materiálově se často jedná o slitiny zlata (dominantně) a stříbra nebo mědi, případně o měděné nebo stříbrné šperky, někdy zlacené. Jedná se o výrazný kvalitativní skok oproti předchozímu období, neboť zatímco v 8. století nacházíme převážně bronzové šperky, ojediněle zlaté kusy, které byly navíc často importovaným zbožím, v 9. století nalézáme desítky pohřebišť se zlatými šperky domácí provenience. Zisk zlata lze vysvětlit dálkovým obchodem, rýžováním, ale zaznamenaný kvantitativní nárůst zlatého šperku byl pravděpodobně způsoben tím, že se na Velkou Moravu zlato dostalo jako kořist po porážce Avarů franskými vojsky. S tím by také mohl souviset přechod zkušených specializovaných řemeslníků na Velkou Moravu, kteří s sebou přinesli znalost technik jako je filigrán nebo granulace. To, že se šperky v první polovině 9. století na Velké Moravě skutečně vyráběly, dokládají šperkařské dílny v lokalitě Starého Města, které svou specializaci prozrazují skrze nálezy kadlubů nebo tyglíků s nataveninou stříbra.⁴¹

Vzhledem k množství nálezů byly patrně nejoblíbenějším ženským šperkem na Velké Moravě náušnice. Existovaly různé typy, odborníci rozlišují např. hrozníčkové, košíčkové, bubínkové náušnice, nebo lunicovitě náušnice. Zatímco pro první polovinu 9. století nacházíme částečně unikátní, neopakované tvary náušnic, což zřejmě souvisí s tříbením stylu výroby a poptávky, ve druhé polovině více vnímáme materiálový a tvarový styl, který získal označení šperk veligradského typu. Kromě nejnovějšího módního stylu šperku ale ve 2. polovině 9. století přichází materiálová změna a častěji než v první polovině století nacházíme šperky stříbrné, což může podporovat hypotézu o původu zlata jako o avarské kořisti – tyto zásoby byly zřejmě vyčerpány.⁴²

Kromě náušnic a také velmi oblíbených gombíků, nákončí a dalších kovových ozdob těla nebo oděvu zmiňme ještě kaptorgy. Tyto speciální šperky fungovaly jako malá pouzdra nošená na krku a vzhledem k časové i dovednostní náročnosti výrobního procesu, je můžeme nepochybně in-

37 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 95–104.

38 STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica. Vybrané nálezy z pohřebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitranských Slovanov. In GALUŠKA, Luděk, Pavel KOUŘIL a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (eds.). *Velká Morava mezi východem a západem: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Uherské Hradiště, Staré Město: 28. 9. – 1. 10. 1999* [online]. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2001, s. 380 [cit. 2023-03-03]. Dostupný z [www: <http://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf>](http://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf).

39 BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988, s. 117.

40 POLÁČEK, Lubomír. Great Moravia, the Power Centre at Mikulčice and the Issue of the Socio-economic Structure. In *Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII*. [online]. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2008, s. 18 [cit. 2023-01-29]. Dostupný z [www: <http://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf>](http://www.mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf).

41 GALUŠKA, Luděk. Šperk a šperkařství Velké Moravy. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 125–126.

42 Tamtéž, s. 128–133.

terpretovat jako elitní šperk. Byla nalezena kaptorga se zdobením, které je v kontextu obliby animálních motivů ve velkomoravském šperkařství interpretováno jako koňské spřežení. Z Lumbeho zahrady v okolí Pražského hradu se dochovaly stříbrná kaptorgy, které kromě techniky filigránu a náročné granulace obsahují také vsazené skleněné prvky.⁴³ Podobné šperky dobře dokládají velmi vysokou úroveň velkomoravského šperkařství a komplexnost materiální kultury.

Pohřební kultura

Na pohřební kultuře Slovanů můžeme velmi dobře sledovat proměny společnosti v souvislosti s postupující christianizací. Nejvýraznější změnou, jakkoliv postupnou, je převaha kostrových hrobů. Zatímco v předkřesťanském období docházelo u Slovanů převážně k žárovým a ojediněle ke kostrovým pohřbům, v polovině 9. století byl žárový ritus umenšován. Z oblasti jižní Moravy jsou známá např. pohřebiště v Prušánkách a Nechvalíně, kde se žárové hroby vyskytovaly do poloviny 9. století na okrajích zkoumaného pohřebiště, přičemž v 9. století došlo k jeho opuštění a vzniku nového kostrového pohřebiště.

Většina pohřebišť v tomto období jsou tzv. plochá pohřebiště; na některých lokalitách se ještě vyskytují tzv. mohylníky. Jedná o výjimečně starší způsob pohřební kultury spjaté s pohanstvím, jehož projevem jsou kruhové útvary, mohyly o průměru 2,5–3 m z navršeného okolního materiálu o dnešní mocnosti 20–300 cm (např. lokality Skalica u Hodonína, Krasňany, Bitarová a další ve středním a východním Slovensku).⁴⁴ Existovala také kombinovaná mohylová pohřebiště, kde se vyskytovaly jak žárové, tak kostrové hroby. Tato birituální pohřebiště se přitom na některých lokalitách, např. v Kostelci nebo v Nevšové nebo na Slovensku, udržela až do 11. století.

Plochá pohřebiště jsou dnes v terénu nerozeznatelná, ale to neznamená, že původní hroby nebyly označeny nějakou formou násypu nebo pomníku. Většina hrobových jam byla poměrně nehluboká a neprostorná, zpravidla však vnitřně upravená. Hrobová jáma mohla být vyložena kamenem či dřevem, případně slámou nebo alespoň vysypaná pískem. Někdy docházelo k překrytí mrtvého těla dřevěnou deskou, většinou ale zřejmě docházelo k uložení těla zabaleného ve lněné nebo konopné látce,

⁴³ FROLÍK, Jan a kol. *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě*. Díl II. Studie [online]. Praha: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 409 [cit. 2023-01-31]. Dostupný z [www: <https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_2_2014_371_460.pdf>](https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_2_2014_371_460.pdf).

⁴⁴ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1970, s. 134.

jak dokládají nálezy zbytků těchto tkanin.⁴⁵

Vícečetné hroby jsou výjimečné, stejně jako hroby, ve kterých by byl člověk uložen ve skrčené poloze. Standardem jsou hroby, ve kterých daný člověk leží na zádech s rukami podél těla nebo založenými v klíně.⁴⁶ Jednotlivá hrobová místa jsou orientována směrem západ–východ. Tato orientace hrobových jam a osob v nich uložených je ve velkomoravském regionu v období 9.–11. století typická. Dochází v ní k odchýlkám, zřejmě vlivem ročního období a posunu Slunce v průběhu roku a v závislosti na terénu, kdy je na některých lokalitách patrný vliv vrstevnic.⁴⁷

V 9. století se setkáváme s křesťanskými pohřby v blízkosti nově vzniklých kostelů. V jejich blízkosti nacházíme stovky hrobů a z kosterních pozůstatků v nich uložených můžeme získat množství demografických informací, zkoumat patologie nebo odhadovat výživové standardy populace. Při zkoumání materiální kultury nám pomáhají primárně hrobové přídavky, dary mrtvým, které ale samy o sobě odrážejí i duchovní vývoj společnosti. Nutno poznamenat, že zdaleka ne všechny hroby obsahují nějaké předměty, což může být interpretováno jako důsledek jejich ne-svobodného postavení stejně jako doklad náboženských projevů. Množství a podoba hrobové výbavy totiž úzce souvisela s náboženskými představami, stejně jako se společenským postavením daného člověka. Hroby první generace křesťanů obsahují relativně velké množství předmětů denní potřeby, nádob s jídlem, zbraní nebo šperků, které nám umožňují identifikovat příslušnice a příslušníky elit. Postupně se ale množství hrobové výbavy snižuje v souvislosti s tím, že hrobová výbava neodpovídá křesťanským představám.⁴⁸ V 10. století se pohřební výbava omezuje jednak ve své bohatosti, jednak na užší skupinu obyvatel. U mladých žen se nadále setkáváme zejména s ozdobami hlavy, u mužů nalézáme například ostruhy typově odpovídající franskému vzoru.⁴⁹ Množství hro-

⁴⁵ Tamtéž, s. 137.

⁴⁶ Tamtéž, s. 140.

⁴⁷ KUŽELOVÁ, Pavlína. *Orientace hrobů vůči světovým stranám v 9. až 11. stol. na Moravě* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Ústav antropologie, 2012, s. 47 [cit. 2022-12-03]. Dostupný z [www: <https://is.muni.cz/th/ush8g/>](https://is.muni.cz/th/ush8g/). Diplomová práce.

⁴⁸ POLÁČEK, Lubomír. Great Moravia, the Power Centre at Mikulčice and the Issue of the Socio-economic Structure. In *Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII*. [online]. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2008, s. 12 [cit. 2023-01-29]. Dostupný z [www: <https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf>](https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf).

⁴⁹ SZÓKE, Béla Miklós. Blatnohrad (Mosaburg/Zalavár). In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 251.

bové výbavy u mohylových hrobů pak závisí na zvoleném ritu, u žárových pohřbů nacházíme převážně pouze ohořelé fragmenty.⁵⁰

Závěr

Ve velkomoravském období pokračují v mnoha oblastech života starší vývojové trendy. Zároveň je patrný kvalitativní posun v řemeslné výrobě, který je daný nejen přijímáním nadregionálních kulturních vlivů, ale také vyšší koncentrací specializovaných řemeslníků na hradištích, které plní funkci regionálních center. Míra vlivu christianizace, nového prvku velkomoravského období, se liší v různých oblastech života. Zatímco pohřební ritus, církevní architekturu nebo motivy používané ve šperkařství nové náboženství poznamenává, na způsoby získávání obživy, zpracování materiálů nebo výrobu keramiky nemá větší vliv. Archeologicky patrný úpadek velkomoravských center v polovině 10. století odráží úzkou provázanost materiální kultury s politickými dějinami elit.

Seznam pramenů a literatury

- Bazilika 3. In *Národní památkový ústav: Památkový katalog* [online]. [cit. 2023-01-31]. Dostupný z www: <<https://pamatkovykatalog.cz/bazilika-3-7791036>>.
- BERANOVÁ, Magdalena. *Slované*. Praha: Panorama, 1988.
- Dějiny Velké Moravy. In *Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem* [online]. [cit. 2022-12-07]. Dostupný z www: <http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/02CS.html>.
- FROLÍK, Jan a Zdeněk SMETÁNKA. *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě*. Díl I. Katalog. *Castrum Pragense* [online]. Praha: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014 [cit. 2023-03-03]. Dostupný z www: <https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_1_2014.pdf>. ISBN 978-80-87365-80-9.
- FROLÍK, Jan a kol. *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě*. Díl II. Studie [online]. Praha: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014 [cit. 2023-03-03]. Dostupný z www: <https://www.arup.cas.cz/wp-content/uploads/2020/05/CP_12_2_2014_371_460.pdf>. ISBN 978-80-87365-80-9.

- GALUŠKA, Luděk, Pavel KOUŘIL a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ (eds.). *Velká Morava mezi východem a západem: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Uherské Hradiště, Staré Město: 28. 9. – 1. 10. 1999* [online]. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2001 [cit. 2023-03-03]. Dostupný z www: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Velka_Morava_mezi_vychodem_a_zapadem.pdf>. ISBN 80-86023-28-1.
- CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1970.
- Kostel 9. In *Národní památkový ústav: Památkový katalog* [online]. [cit. 2023-01-31]. Dostupný z www: <<https://pamatkovykatalog.cz/kostel-9-7791068>>.
- KOUŘIL, Pavel (ed.). *Velká Morava a počátky křesťanství*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014. ISBN 978-80-86023-53-3.
- KUŽELOVÁ, Pavlína. *Orientace hrobů vůči světovým stranám v 9. až 11. stol. na Moravě* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Ústav antropologie, 2012 [cit. 2022-12-03]. Dostupný z www: <<https://is.muni.cz/th/ush8g/>>. Diplomová práce. Vedoucí práce prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
- MACHÁČEK, Jiří. *Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001. ISBN 80-210-2525-5.
- POLÁČEK, Lubomír. Great Moravia, the Power Centre at Mikulčice and the Issue of the Socio-economic Structure. In *Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII*. [online]. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, 2008 [cit. 2023-01-29]. Dostupný z www: <https://mikulcice.arub.cz/wp-content/uploads/2016/06/BP-Polacek_web.pdf>. ISBN 978-80-86023-74-8.

⁵⁰ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Slovensko na úsvite dejín*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelství, 1970, s. 137.

Duchovní kultura období Velké Moravy

Tereza Vaňková

Bc. Tereza Vaňková, DiS.
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: va.tereza@gmail.com

Spiritual culture of the Great Moravian period

This paper discusses the transformation of spiritual culture in the territory of Great Moravia during the 9th century. It is described how the perception of pagan traditions, rituals and celebrations has changed with the arrival of Christianity and its acceptance as a mainstream religion. The article points out the important relations between tangible archaeological finds and written sources that are available and have been processed until today. To a large extent, the paper is focused on the development and perception of the daily life of Slavic population under the influence of Christianity, through which the most important traditions and celebrations and their form have transformed.

Keywords: Great Moravia, spirituality, faith, Christianity, traditions, customs, history

Úvod

Duchovní kultura Slovanů ovlivňovala jejich každodenní život svými rituály a lidovými zvyky. Ještě před přijetím křesťanství obyvatelé Velké Moravy věřili v původní a tradiční slovanské náboženství, vycházející ze starého indoevropského mýtu. Jakou změnou a rozvojem duchovní kultury prošla společnost Slovanů? Odpověď na tuto otázku můžeme v současné době nalézt jak v pramenech písemných, tak ve zcela hmotných, tedy v archeologických. Písemné prameny, které se zmiňují o zvycích souvisejících s přijetím křesťanství, můžeme najít kupříkladu v ustanovení ze synod a koncilů franské říše. Ačkoliv se ustanovení v drtivé většině případů netýkají přímo oblasti Velké Moravy, obsahují části, které se církev snažila uplatňovat v celé Evropě a které popisují misionářskou praxi franského a bavorského kléru v 9. století. Z pohledu odborné literatury se otázkám vlivu křesťanství na každodenní život člověka v období Velké Moravy věnoval například Lubomír Niederle, kon-

krétně ve své práci *Život starých Slovanů*.¹ Vytvořil velmi rozsáhlý historický, archeologický a etnografický pramenný materiál a podal přehled o předkřesťanských tradicích u Slovanů.

Křesťanství na Moravě

Počátkem 9. století se na Moravě začaly objevovat první misie, a to v souvislosti s christianizací Panonie, ovládnuté franskou říší. Roku 831 se píše o tzv. křtu všech Moravanů, patrně se ale však jednalo o křest šlechty, a to včetně tehdejšího knížete Mojmíra I.² V následujícím období pokračovala misijní činnost zejména pod hlavou pasovského biskupství a postupně vznikala církevní organizace. Ta je velmi důležitým mezníkem v celém christianizačním procesu Velké Moravy, a to díky budování základu pro šíření křesťanství dále v jeho hlubších vrstvách ve spojení s potlačováním původního pohanství.³

Později na žádost knížete Rostislava přišla roku 863 na Moravu patrně nejdůležitější misie z Byzance, do jejíhož popředí byl zvolen Konstantin. Tato misie započala nejvýznamnější transformaci z pohanské polyteistické náboženské kultury na Velké Moravě ke křesťanské víře. Tato proměna měla za následek vytvoření vlastní duchovní a písemné kultury v slovanském jazyce, což se projevilo zejména překládáním liturgických knih do staroslověnštiny a výchovou domácího duchovenstva tak, aby bylo schopno číst takto přeložené liturgické texty a bylo jim porozuměno. Slovanský jazyk se tedy stal nejen jazykem misijním, ale i jazykem liturgickým.

Roku 867 byli soluňští bratři pozváni papežskou kurií do Říma. Papež schválil postup jejich misie, vysvětlil Metoděje s žáky na kněze a posvětil slovanské liturgické knihy, které bratři přeložili. Konstantin však na počátku roku 869 v Římě zemřel. Po jeho smrti se stal vůdčí osobností Metoděj a roku 869 byl jmenován papežským legátem pro slovanská území. Metoděj se poté vydal na Moravu, ale nejspíše již v jejím průběhu byl zajat bavorským klérem a držen ve vězení v některém z jejich klášterů. Z vězení byl vysvobozen až roku 873.

Po Metodějově návratu došlo k největšímu rozmachu užívání slovanského jazyka v liturgii na Velké Moravě. Pokračovala výchova místního duchovenstva a současně s Metodějem na Moravě měli působit žáci vysvěcení na kněze v Římě. Následovala expanze říše a s tím spojená chris-

tianizace slovanských zemí. Ještě před svou smrtí v roce 885 Metoděj dokončil své poslední překlady knih.

Po Metodějově smrti se moravská církev potýkala s destabilizací kvůli střetům s franským klérem, k její stabilizaci došlo až roku 900, kdy z Říma na Moravu dorazili arcibiskup Jan a biskupové Daniel a Benedikt. Ti po svém příchodu vysvětili a ordinovali nového moravského arcibiskupa a tři biskupy. Tak byla moravská církev plně obnovena a stala se zcela soběstačnou.⁴ Avšak v následujících letech byla velkomoravská říše rozvrácena Maďary a zanikla. Část církve zřejmě zánik Velké Moravy přežila, ale bohužel ztratila na významu.

Duchovní kultura člověka Velké Moravy

Souhrnně by se dalo duchovno a duchovní kultura Velké Moravy charakterizovat jako významné okamžiky v životě člověka. Mezi takové významné dny, kde se mohl projevit vliv křesťanství, patří například narození, křest, svatba či smrt. Tyto významné okamžiky člověka doprovázející jeho život, provázely i různé rituály a lidové zvyky, v nichž se odrážely náboženské představy společnosti. Po přijetí křesťanství tedy nutně muselo dojít ke změně těchto představ.

Významné okamžiky v životě člověka

V případě narození a křesťanských rituálů s ním spojených je nutné pravděpodobně vycházet z etnografických poznatků plynoucích z pohanských zvyků a rituálů. Tedy z fakt, že porody se konaly utajeně někde v chlévech či lesích za pomoci starší ženy – dnes bychom řekli porodní báby. Šlo zde o snahu ochránit jak rodičku, tak novorozeně před zlými démony a duchy. V následujícím šestinedělí měla rodička zůstat mimo společnost a nevykonávat určité práce. Z jihoslovanského a východoslovanského prostředí se dozvídáme o návštěvách u rodičky po uplynutí určité doby. Dalším rituálem a ochranou před zlými vlivy mělo být podle Zdeňka Váni zákaz stříhání vlasů a nehtů dítěte minimálně po dobu jednoho roku od jeho narození.⁵ Jaké mohlo mít vliv přijetí křesťanství na některé tyto zvyky, je stále předmětem dohad. Některé zvyky, například zmíněné utajené porody, přežívaly u slovanských žen po celá staletí až do

1 NIEDERLE, Lubomír. *Život starých Slovanů*. Díl I., sv. 1, Praha: Bursík & Kohout, 1911.

2 JAN, Libor. *Stará Morava mezi Východem a Západem*. In SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 251–252.

3 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006, s. 511.

4 GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2006, s. 72.

5 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 220.

století devatenáctého.⁶

Po přijetí křesťanství se mezi důležité obřady připojil křest. Ten v 9. století na Moravě podstupovaly nejen děti a mládež, ale také dospělí. Akt křtu totiž vyjadřoval přijetí křesťanské víry. Křest se měl tudíž provádět v předem stanovené dny a prostý lid jej podstupoval pravděpodobně hromadně. Při jeho přípravě měly být křtěncům vysvětleny Modlitba Páně (Otčenáš) a Vyznání víry (Credo), jimž se museli naučit nazpaměť.

Výrazný vliv na každodenní život mělo v rámci křtu prosazování kmo-trovství, které pohanství neznalo. Společnost tak byla zasazována do nových sociálních vztahů. Kmotr, který pozvedá křtěného z posvátné koupele, se totiž stává jeho duchovním příbuzným. Proces christianizace na Moravě byl veden tzv. shora. Opíral se o přijetí křesťanství knížetem a vládnoucí vrstvou. Teprve poté misionáři za pomoci této nobility šířili křesťanství mezi poddané obyvatelstvo. Jak poukazuje Lubomír Havlík, přijetí křtu nobilitou tak představovalo ideologickou podporu pro její panství, které se prostřednictvím církve a jejích institucí dále upevňovalo.

S vlivem křesťanství asi nelze hledat nějaký významnější přechod či změnu v konání svatebních obřadů v době Velké Moravy. Pravděpodobně lze předpokládat, že církev tolerovala mnohé zvyky a rituály s obřadem spojené a vyžadovala pouhou nutnost souhlasu nastávajících manželů se svatbou. Církev totiž prosazovala tu formu konání sňatku, kde byla nevěsta provdána se svolením otce.⁷ Mnohé rituály a zvyky dodržované před i během svatebního obřadu se dochovaly v pozměněné podobě či jen v náznacích až do dnešních dnů. Například zinscenované únosy nevěst, zakrytí obličeje a hlavy závojem, věnečku co do ozdoby vlasů a hlavy. Dále pak třeba samotný přípitek a předání darů⁸ nebo přeskakování či přenášení nevěsty přes práh.⁹

Z dochovaných velkomoravských právních památek nejsou známy zprávy o tom, jak by měl svatební rituál probíhat. Lze se jen odkázat na již zmíněnou skutečnost, jakou zachovávala římská církev, tedy nutnost

6 STRÁNSKÁ, Drahomíra. Nové příspěvky o slovanských obyčejích s hlediska slovanských starožitností. (Poznámky k rukověti slovanských starožitností L.Niederla). In EISNER, Jan (ed.). *Vznik a počátky Slovanů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, s. 138–139.

7 VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990. s. 222.

8 STRÁNSKÁ, Drahomíra. Nové příspěvky o slovanských obyčejích s hlediska slovanských starožitností. (Poznámky k rukověti slovanských starožitností L.Niederla). In EISNER, Jan (ed.). *Vznik a počátky Slovanů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, s. 150.

9 MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2002, s. 547.

souhlasu obou nastávajících manželů se svatbou.

Výjimečnou část života člověka v jeho náboženských představách a rituálech zaujímá smrt. Nepochybně jde o tu část života Slovanů, o které víme zdaleka nejvíce, a to z jediného prostého důvodu, kterým je velký zástup dochovaných archeologických materiálů a nálezů, i samotné podoby pohřebního ritu. V důsledku přijetí křesťanství na území velkomoravské říše došlo ke změně způsobu pohřbívání, tedy k přechodu od hrobů žárových ke kostrovým. Část těchto pohřebišť vznikala okolo nově zakládaných kostelů, nicméně jsou známa i kostrová pohřebiště ve venkovském prostředí bez kostela. Významným prvkem pohřebního ritu bylo ukládání doprovodných předmětů do hrobu, jako jsou tzv. milodary a samotná hrobová výbava, mezi kterou se řadí symbolické předměty jako zbraně, ostruhy nebo šperk. Na druhou stranu milodary představují dary věnované pozůstalými, jež měl nebožtík využít na onom světě, šlo zejména o potraviny, nádoby, či rituální šperk. Důkazy o vlivu křesťanství tedy nalézáme ve formě archeologických nálezů z těchto hrobových výbav či milodarů. Příkladem mohou být hroby v Mikulčicích, konkrétně hrob č. 265 (tzv. muž s mečem), nalézající se uvnitř mikulčického kostela. Muž je pohřben společně s bojovným mečem, který měl pod záštitou do čepele vtepaný zlacený kříž. Dalším takovým případem může být jiný hrob z Mikulčic, a to s označením č. 232, kde se mj. našly ostruhy zdobené symboly drobných křížků.

Obr. 1: Fotografie nálezů s křesťanskou symbolikou – jednoduché olovené křížky nepochybně patřící tehdejší elitě. (Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupný z [www: <http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/as362.jpg>](http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/as362.jpg).)

Mezi další takovéto atributy s křesťanskou symbolikou mohou být řazeny nálezy různých nákončí opasků s rytými postavami světců, křížky jako přívěšky či v podobě schránek pro ostatky, tedy v podobě drobných relikviářů. Neméně důležitou je samotná existence deskových rakví. Například v Uherském Hradišti-Na Sadech byla nalezená železná kování rakví v celkem 12 hrobech, přičemž z toho 10 bylo zahloubeno přímo do podlah uvnitř kostelního komplexu.¹⁰ Takovéto hroby s rakvemi vypovídají díky svému umístění uvnitř kostela o nejvyšším společenském statusu zemřelého a představují výsadu příslušníka šlechty.

Významné dny v ročním cyklu

Život člověka na Velké Moravě byl nutně protkán i s významnými dny pojíci se s ročním cyklem a tudíž související obživou, jako je zemědělství, chovatelství, lov a rybolov, s čímž se pojila provázanost rituálů, magie a přírodní síly. Tyto rituály a činnosti byly spojeny s cyklicky se opakujícími dny či obdobími, vázanými obvykle na lunární kalendář. Lze však předpokládat, že lunární kalendář nemohl vyhovovat církvi, jelikož ta dělila plynutí roku na týdny a měsíce dle liturgického kalendáře spjatého s obřady. Církev se tedy snažila uplatňovat významné svátky liturgického kalendáře a provázat ho s kalendářem lunárním.

Zimní slavnosti byly jedny z nejvýznamnějších slavností zimního slunovratu, kde hlavní roli hraje tzv. kračun, dále obsypávání zrna a kole-da. Slovem kračun se pravděpodobně označoval svátek nejkratšího dne v roce, tedy vlastní svátek zimního slunovratu.¹¹ Jak přesně probíhal rituál zimního slunovratu a následující slavnosti po přijetí křesťanství, však není jasné. Byla zde snaha církve nahradit slunovratové slavnosti svátky vánočními, které jsou jedněmi z nejdůležitějších svátků v roce. Znamenalo by tedy, že znovuzrození slunce o zimním slunovratu mělo nahradit narození Ježíše Krista na Boží hod. Dalo by se předpokládat, že křesťanství zamýšlelo nahradit tento svátek novým hlubším smyslem, který byl obsažen v biblickém poselstvu „Boží milosti všem lidem dobré vůle.“¹² Koleda byla částečně nahrazena svátkem Tří králů, který se slaví 6. ledna. Podobně se pravděpodobně i nadále udržovaly slavnosti slunovratu, které však byly v průběhu následujících staletí definitivně nahrazeny křesťanskými Vánocemi.

¹⁰ GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2006, s. 129.

¹¹ Tamtéž, s. 57.

¹² ČAPLOVIČ, Dušan. Pohanské náboženství Slovanů – kontexty a hodnoty. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*. Sv. III–IV. Bratislava: Academic electronic press, 2001, s. 101.

Během slavností jara se oslavoval příchod jarního období a ukončení zimy jako démona zimy a smrti. Opět vše vychází z původních pohanských zvyků a rituálů, které se církev nesnažila nijak potlačovat, ba naopak mnohé, ač v pozměněné podobě, přetrvávají až dodnes. Nicméně platí, že církev měla i v případě slavností jara snahu začlenit nejvýznamnější křesťanský svátek jara – Velikonoce. Lze spatřit jistou podobnost a symboliku mezi pohanskými zvyky konce zimy – vynášení Moreny jako konce zimy a smrti, představou odcházejícího a přicházejícího roku (znovuzrození) – pak lze pozorovat podobnost u velikonočních svátků jako Ježíšovo zmrtvýchvstání. V případě prosebných průvodů za dobrou úrodu církev zakomponovala dřevěné svěcené křížky, které se vkládaly do polí.

Hlavní součástí letních slavností bylo zabezpečit zdárný průběh léta, plodivou sílu a dobrou úrodu pro přežití očekávané zimy. Souhrnně jde o slavnosti letního slunovratu, jež byly nadále oslavovány i po přijetí křesťanství. V pozdějších dobách se konaly pravidelně v předvečer svátku sv. Jana Křtitele, tj. v noci z 23. na 24. června.

Dožínky patří k obecně rozšířeným staroslovanským svátkům oslavující sklizeň a dobrou úrodu. Konaly se po žních, tedy na přelomu léta a podzimu. Církevní svátky svatých, během nichž se světi plodiny, jsou doloženy etnograficky. Mezi ně lze zařadit svátek Nanebevzetí Panny Marie, který odpovídá datu 15. srpna, a během něj se světily rostliny a semena. Je tedy velmi pěkně vidět, jak se původní náboženské představy propojily s těmi křesťanskými.

Závěr

Duchovní kultura Velké Moravy byla každodenní součástí života Slovanů a již od raných dob pevně svázána s rituály, zvyky a představami tehdejšího obyvatelstva. Během 9. století prošli obyvatelé velkomoravské říše postupně christianizací a původní tradiční slovanské náboženství přejímalo druhotnou pozici. Na pronikající vliv křesťanství do života člověka poukazuje i změna způsobu pohřbívání podložená archeologickými nálezy, jehož důležitou součástí jsou i nálezy materiální s křesťanskou symbolikou, nejčastěji křížů a rytin světců. Přijetím křesťanství Slované přijali nemálo nových významných dnů a událostí života, jejichž nejzásadnějším příkladem je křest a s ním spojené nové vazby kmotrovství. Nahrazování původních slavností křesťanskými svátky či jejich pokřesťanštění trvalo ovšem velmi dlouho. V období Velké Moravy tak lze sledovat pouze počátky tohoto procesu. V mnohých případech se ovšem tyto původní slavnosti udržely v podobě rituálů a zvyků s pozměněným

významem až do dnešních dob.

Seznam pramenů a literatury

- ČAPLOVIČ, Dušan. Pohanské náboženstvo Slovanov – kontexty a hodnoty. In *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*. Sv. III–IV. Bratislava: Academic electronic press, 2001, s. 93–108. ISBN 80-224-0691-0.
- Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem [online]. [cit. 2023-04-12]. Dostupný z [www: <http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/as362.jpg>](http://ff.ujep.cz/velimsky/cs_1_1/02CS/as362.jpg).
- GALUŠKA, Luděk. *Slované – doteky předků: O životě na Moravě 6.–10. století*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2006. 148 s. ISBN 80-7028-218-5.
- JAN, Libor. Stará Morava mezi Východem a Západem. In SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 251–264. ISBN 80-7106-790-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I. Praha: Libri, 2002. 568 s. ISBN 80-7277-104-3.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. 967 s. ISBN 80-7277-105-1.
- NIEDERLE, Lubomír. Život starých Slovanů. Díl I., sv. 1, Praha: Bursík & Kohout, 1911. 390 s.
- STRÁNSKÁ, Drahomíra. Nové příspěvky o slovanských obyčejích s hlediska slovanských starožitností. (Poznámky k rukověti slovanských starožitností L.Niederla). In EISNER, Jan (ed.). *Vznik a počátky Slovanů*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1956, s. 133–157.
- VÁŇA, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990. 280 s. ISBN 80-7038-187-6.

Pohřební ritus v období velkomoravském a povelkomoravském

Blanka Veselá

Bc. Blanka Veselá
Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 481774@mail.muni.cz

Funeral rites in the Great Moravian and post-Great Moravian periods
This work deals with funeral rites – how the Slavs living in the region of present-day Moravia and Bohemia treated their dead during the Great Moravian and post-Great Moravian periods. The work presents the periodisation used for the given period and briefly describes the types of funeral rites used by the Slavs (cremation, inhumation, burial mounds, flat graves and their combinations). The method of burying the dead and the design of graves, the form of funerary equipment and changes in its content, as well as the method of burial in connection with the gradual spread of Christianity in the given area are described in more detail.

Keywords: funeral rites, medieval period, Great Moravia, grave, burial ground, inhumation, cremation, barrow, Christianity

Úvod

Smrt je přirozeným (byť někdy násilným) vyústěním lidského života a způsob nakládání s tělem zemřelého – pohřební ritus – je nedílnou součástí života každého z nás, našich předků a také Slovanů v období vzniku, rozkvětu a pádu říše nazývané Velká Morava. Jak vypadal rituál rozloučení se zemřelým v tomto dávném období, to je možné odhadovat z archeologických nálezů a následného bádání.

Stručná periodizace

Periodizace vývoje slovanského osídlení na území Čech a Moravy v minulosti prošla několika změnami. Nejstarší periodizaci stanovil J. L. Píč, který rozdělil archeologické nálezy týkající se Slovanů na dvě periody – starší pohanskou a mladší knížecí. Dalším periodizátorem byl J. Schránil, který také stanovil dvě období; starší hradištní – od příchodu Slovanů do konce 9. stol., a historické knížecí období –

zahrnující 10. a 11. století. Dále I. L. Červinka stanovil období tři, a to na základě pohřebního ritu. Nejstarší období, charakteristické žárovými hroby, bez mohylových násypů i pod mohylami podle Červinky trvalo od 6. do počátku 10. století. Druhé období bylo vymezeno na základě nálezů kostrových hrobů (v jámách pod mohylami nebo na úrovni pod mohylovým zásypem, či plochých kostrových hrobů) patřících do velkomoravského období. Nejmladší období pak charakterizují nálezy mladších plochých kostrových hrobů s mincemi a esovitými záušnicemi, převážně z 11. století.¹

Dnes používané (byť s možnými modifikacemi) je periodizační schéma, které vytvořil J. Eisner. Toto schéma je také nejvíce vyhovující pro téma slovanského pohřebního ritu v období Velké Moravy a v době po jejím pádu. Níže uvedená tabulka přehledně ukazuje jednotlivá období a jejich vztah k historickému útvaru Velké Moravy.

Data	Upravená Eisnerova chronologie	„Historická“ na Moravě
550-650	časně slovanské období	časně slovanské období
650-800	starší doba hradištní	předvelkomoravské období
800-950	střední doba hradištní	velkomoravské období
1. ½ 10. stol.		povelkomoravské období
950-1150/1200	mladší doba hradištní	mladší doba hradištní
1200-1250	pozdní doba hradištní	pozdní doba hradištní

Tab. 1: *Periodizace.* (PŘICHYSTALOVÁ, Renáta. Raný středověk. In *Studijní materiály předmětu FF: HIAK103 Dějiny pravěku* [online]. Brno: Informační systém Masarykovy univerzity, 7. 1. 2019, s. 3 [cit. 2022-12-06]. Dostupný z [www: <https://is.muni.cz/el/1421/podzim2018/HIAK103/um/RANY_STREDOVEK2018.pdf>.](https://is.muni.cz/el/1421/podzim2018/HIAK103/um/RANY_STREDOVEK2018.pdf))

Časně slovanské období trvalo od druhé poloviny 6. století do poloviny 7. století. Bylo charakteristické příchodem slovanského obyvatelstva, vznikem zemědělských osad. Typická pro toto období je keramika pražského typu (KPT) a žárový pohřební ritus (období Sámovy říše). Starohradištní období, také nazývané období předvelkomoravské, trvalo od druhé poloviny 7. století do přelomu 8. a 9. století. Toto

¹ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I.* Praha: Libri, s. 27–33.

období je charakteristické rozvojem keramiky zejména středodunajské kulturní tradice, vznikají první hradiska. V pohřebním ritu nastupuje přechod od žárového pohřbu k inhumaci. Středohradištní období (také je někdy rozdělováno na velkomoravské a povelkomoravské období) trvalo od počátku 9. století do poloviny 10. století. V tomto období dochází ke vzniku a zániku Velké Moravy a je charakteristické rozvojem materiálního bohatství, ojedinělými uměleckořemeslnými výrobky, budováním centrálních sídel a v duchovním životě přechodem ke křesťanství. Mladohradištní období trvalo od roku 950 do roku 1200. Vládnoucí osobou byl kníže, počínaje svatým Václavem. Pozdněhradištní období vymezujeme od roku 1200 do roku 1250. Vládnoucí osobou byl král, například Přemysl Otakar I., Václav I. Toto období lze považovat za přechod k vrcholnému středověku.²

Pohřební ritus středohradištního období

Pohřební ritus středohradištního období je charakteristický velkou změnou oproti předchozímu starohradištnímu období – a to víceméně definitivním přechodem od žárového k inhumačnímu ritu. Tento přechod samozřejmě nebyl nárazový, i když k němu došlo v relativně krátkém časovém úseku.³ Původní typy žárových pohřbů, typické pro období před 5. stoletím, se po určitou dobu vyskytovaly současně s postupně stále častěji se objevujícími pohřby kostrovými (tzv. birituální pohřebiště⁴). Kostrové pohřby postupem času žárové zcela nahradily. Od 9. století, vlivem nástupu křesťanství a společně s výstavbou kostelů, se začínají objevovat pohřebiště v bezprostředním okolí kostelů. Takováto pohřebiště se nacházejí v tehdejších nejvýznamnějších centrech Velkomoravské říše, jako byly Mikulčice, Staré Město, Pohansko u Břeclavi, Znojmo – Hradiště, Nitra nebo Bratislava.⁵

Je otázkou, zda k přechodu od žárového k inhumačnímu ritu docházelo vlivem křesťanství či stykem s jinými etniky, která kosterní pohřeb používala (např. Avari). Dosavadní archeologické nálezy nasvědčují tomu, že díky vlivu jiných kultur (či etnik), se kosterní pohřby ve slovanském

² JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní.* Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010, s. 12. Diplomová práce.

³ PAVELKA, Tomáš. *Otázky přechodu pohřebního ritu z žárového v kostrový v raném středověku.* Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2006, s. 4–5. Bakalářská práce.

⁴ Tamtéž, s. 21.

⁵ JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní.* Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010, s. 20. Diplomová práce.

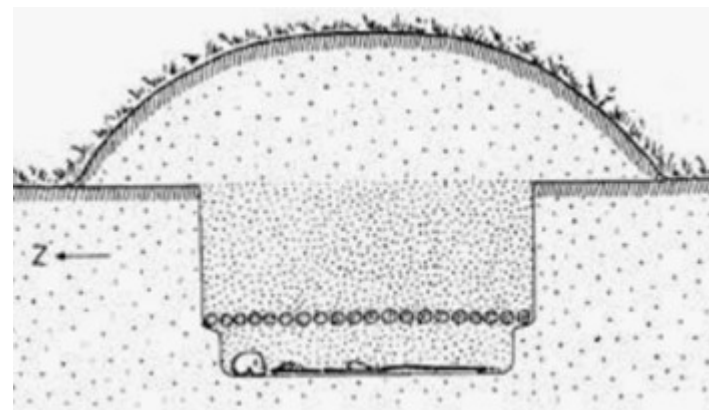
prostředí v menší míře používaly ještě před nástupem křesťanství. Po příchodu Konstantina a Metoděje na Moravu se kosterní pohřby staly převládajícím typem pohřbu a v průběhu následujícího století žárový pohřební ritus postupně zcela mizí, což podporuje teorii vlivu křesťanství na definitivní dominanci inhumačního ritu ve slovanském prostředí.

Typy pohřebního ritu

Slovanská pohřebiště mají mnoho variant, nejčastěji používané způsoby uložení zemřelého se dělí do tří základních kategorií: žárová pohřebiště, mohylová pohřebiště s inhumačním ritem a plochá kostrová pohřebiště. Žárová pohřebiště mohou být buď plochá, kdy urna s popelem zemřelého či samotný popel bez urny je pohřben do jamky a zasypán, nebo mohylová (s jamkou nebo bez), kdy je na urnu či popel navrstvena mohyla. Urna též mohla být umístěna až na mohyle. Tento způsob se již ve středohradištním období (období Velké Moravy) používal jen ojediněle, v odlehlých částech Velkomoravské říše, kde byly nalezeny mohylníky některé s kostrovými a jiné s žárovými pohřby (lokality Kostelec, Nevšová, Bojkovice, Rudimov, Luhačovice, Žlutava). Výskyt takovýchto birituálních pohřebišť v této oblasti je doložen od 9. do 11. století, než taková pohřebiště zcela vymizela.⁶ Nicméně žárová pohřebiště jsou typičtější pro starohradištní období, a proto se tomuto pohřebnímu ritu tato studie dále nebude věnovat. Mohylová pohřebiště s inhumačním ritem (mohylníky) značí kostrový pohřeb, což znamená, že je uloženo tělo bez spálení. Počaly se používat okolo 7. století a postupně byl tento způsob vytlačen plochými pohřebišti. Mohylníky (ať už žárové nebo kostrové) se nacházely zpravidla nedaleko osad na stráních a v lesích, nejčastěji se zachovaly v lesních lokalitách, kde je nepoškodilo pozdější hospodářské využití půdy. V jednotlivých lokalitách se počet mohyl pohybuje od několika mohylových násypů až po počet blízký se stovce. Jednotlivé mohyly měly kruhový až oválný tvar a průměr mohyly může být od 2–3 m až do 15 m, respektive 18 m. Výška mohyl se pohybuje od několika desítek cm po 6 m. Kostrové hroby pod mohylami jsou umístěny buď na úrovni terénu a zasypané mohylovým násypem, nebo jsou v mělkých jamách pod mohylou, zemřelý mohl být zabalen do látky.⁷ V některých případech mohou být také zapuštěny do tělesa mohyly.

⁶ UNGER, Josef a Jaroslav MALINA (eds.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 47.

⁷ LUTOVSKÝ, Michal. *Hroby předků*. Praha: Academia, 1996, s. 135.

Obr. 1: Zobrazení kostrového pohřbu v mohylníku. (MACHOVÁ, Barbora. *Slovanská mohylová pohřebiště z oblasti Chřibů, Kujovské pahorkatiny a Ždánického lesa* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2009, s. 46 [cit. 2023-03-31]. Dostupný z [www: <http://is.muni.cz/th/181150/ff_m/>](http://www.is.muni.cz/th/181150/ff_m/). Bakalářská diplomová práce. Vedoucí práce Mgr. Petr Dresler, Ph.D.)

Obr. 2: Pohřebiště Mušov. (Letecká a mapová archeologie. In *Facebook* [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupný z [www: <https://www.facebook.com/mapovaarcheologie/>](https://www.facebook.com/mapovaarcheologie/).)

Mezi nejrozsáhlejší, s největším počtem hrobů patří plochá kostrová pohřebiště. Po nějakou dobu se vyskytovala paralelně mohylová i plochá pohřebiště, kdy v místech s větší koncentrací obyvatel – ve větších Velkomoravských aglomeracích – se již používaly kostrové pohřby ploché, situované okolo kostelů, zatímco v odlehlějších oblastech Velkomoravské říše ještě přetrvávaly mohylové pohřby (a na jihovýchodní Moravě jsou

dokonce ze stejného období dokumentována birituální pohřebiště⁸ z Velkomoravského období).

Jak bylo zmíněno, plochá kostrová pohřebiště se nacházela zejména v okolí kostelů v tehdejších velkomoravských sídlištních centrech. V jiných případech hroby tvoří menší shluky – jedná se o možná menší pohřebiště, mnohdy umístěná na okraji sídliště či hradiště. Dále se hroby vyskytují rozptýleny mezi objekty nebo podél cest. Jsou časté i pohřby nasvědčující uložení obětí válečného konfliktu.⁹ U kostelů se nachází velký počet bojovníckých a jezdeckých hrobů a dalších hrobů s bohatou pohřební výbavou (předměty velkomoravského uměleckého řemesla, importy, militaria). Tento fakt a také to, že vesnické obyvatelstvo stále pohřbívalo své zemřelé mimo sídliště, v polích a lesích, nasvědčuje tomu, že u kostelů byli pohřbíváni příslušníci vyšší společenské vrstvy. Zdá se, že čím blíže bylo hrobové místo ke kostelu, tím bylo významnější. Postupně se pohřeb v okolí kostela stal všeobecnou společenskou normou (přibližně od 12. století). V kostele pak byly osoby pohřbívány výjimečně, jednalo se zejména o významné církevní osoby (biskupové, kněží, opati), případně zbožní laikové (zakladatelé kostela, jeho patroni, popř. jejich rodinní příslušníci).¹⁰

Pohřebiště se podle počtu hrobů člení na jednotlivé hroby (1 hrob), malá pohřebiště (cca 20 hrobů), dále středně velká pohřebiště (cca 50 hrobů), a velká pohřebiště (100 a více hrobů).¹¹

Způsob uložení mrtvého

Nejčastější poloha zemřelých v rámci hrobové jámy byla vleže na zádech, s rukama podél těla, s hlavou k západu a nohama k východu. Tato prostorová orientace byla určována jen přibližně, s odchylkami, které

8 Příkladem může být mohyla v trati „Starý háj“ u Lipové na Zlínsku, v jejímž tělese byly objeveny jak jamkové žárové pohřby, tak i zbytky spálených kostí uložených do násypu. Doloženo je zde i žárovíště. UNGER, Josef. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In MALINA, Jaroslav (ed.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 47.

9 JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010, s. 19. Diplomová práce.

10 UNGER, Josef a Jaroslav MALINA (eds.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 44.

11 DOSTÁL, Bořivoj. *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia, 1966, s. 10.

Obr. 3: Kostrový pohřeb – nejčastější poloha zemřelého. (BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojmě – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z [www: <http://znojmo-hradište.wz.cz/pohrebiste1.pdf>](http://znojmo-hradište.wz.cz/pohrebiste1.pdf).)

jsou vysvětlovány rozdílnou polohou východu slunce v různých ročních obdobích. Tato praxe snad souvisí s představami Slovanů o záhrobí, kdy na západě měla být země mrtvých a na východě země živých. V některých případech mohli být zemřelí zabaleni do pohřebního rubáše; naznačují to zejména nálezy koster, které mají paže přitaženy k tělu velmi těsně. Jediné stopy po rubáši se však dochovaly pouze v korozivní vrstvě železných a bronzových předmětů.¹²

Pohřbívalo se zpravidla do hrobových jam obdélníkového tvaru, občas se zaoblenými rohy, určených pro jednu osobu. Vyskytují se i hroby s výklenkem podél delší strany hrobové jámy, do něhož byl zemřelý uložen (oblast mezi Svratkou, Moravou a Dyjí), nebo hroby dvojnásobné šířky (Mutěnice). Dno hrobových jam bylo rovné, výjimečně mírně prohnuté, stěny zpravidla kolmé, v některých případech s výdřevou po

12 KOSTELNÍKOVÁ, Marie. *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. Praha: Academia, 1972, s. 45.

Obr. 4: Kostrový pohřeb – neobvyklá poloha na boku. (BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojmě – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z www: <<http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf>>.)

stranách, nebo s kůlovou konstrukcí.¹³ Stopy po dřevěných konstrukcích se však dochovaly většinou jen v podobě negativního otisku nebo bílého prášku. Od 9. století se objevují také dřevěné rakve. Dno jámy v případě, že nebyla použita rakev, mohlo být vystláno travinami, větvičkami (Hluk, Strážovice) nebo kožešinou (Žlutava). Vyskytují se také anomálie v uložení zemřelého, které nasvědčují nerituálnímu nakládání s tělem, například skrčená poloha těla, poloha na boku, břicho, nebo jeho umístění v zásobní jámě, odpadní jámě, studni, příkopu či základech staveb.¹⁴

Předměty v hrobech

Obsah výbavy kostrových hrobů středohradištního období se neměnil; pouze v závislosti na tom, jak sílil vliv církve, ubývalo množství této výbavy. Na počátku bylo do hrobů vkládáno velké množství předmětů – milodarů a předmětů souvisejících oděvem a ozdobami zemřelého.

¹³ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích (K problematice venkovských pohřebišť 9.–10. stol. na Moravě)*. Praha: Academia 1985, s. 19–20.

¹⁴ JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010, s. 20. Diplomová práce.

S oděvem zemřelého souvisejí nalezené přezky, nákončí opasků, náušnice, prsteny, náhrdelníky a různé gombíky, ale také ostruhy.

Obr. 5: Dvouplášťové gombíky zdobené granulací a filigránovým drátem. Mikulčice – Valy, 9. stol., replika, autor Pavel Francúz. (VLASATÝ, Tomáš. *Řemeslníci#5*. In *Projekt Forlog - Reenactment a věda* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z www: <<https://sagy.vikingove.cz/remeslnici-5/>>.)

Mezi milodary řadíme například nádoby (keramiku, vědra), zbraně (meče, nože, sekery), či předměty denní potřeby (např. ocílky).

Obr. 6: Hrobové nálezy – rolnička a nožík. (BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojmě – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z www: <<http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf>>.)

Předměty vkládané do hrobů měly pravděpodobně sloužit zemřelému ve světě zemřelých a také poukazovaly na jeho společenské postavení.

Obr. 7: Hrobový nález. (BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojme – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z [www: <http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf>](http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf).)

Obr. 8: Hrobové nálezy – záušnice, nákončí, (BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojme – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z [www: <http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf>](http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf).)

Dále se v hrobech nacházejí různé předměty dokládající pohřební rituály (vykuřování, rozbíjení nádob, pohřební hostiny).¹⁵

Jak sílil vliv křesťanství a myšlenky, že není možné bohatému vejít do božího království, předmětů ubývalo (od 10. století), až postupně zcela vymizely (11. století). Jako první se do hrobů přestaly vkládat předměty s návazností na pohanské vnímání posmrtného života – keramika, vědra,

¹⁵ UNGER, Josef a Jaroslav MALINA (eds.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 48.

vejce, zvířecí kosti, dále předměty denní potřeby a dokonce militaria. Z milodarů a předmětů souvisejících s oděvem zůstaly zachovány nejčastěji záušnice a mince.¹⁶

Na rozdíl od většiny žárových pohřebišť, ve kterých byly nalezené předměty poškozené žárem, v kostrových pohřbech jsou nalezené předměty v relativně dobrém stavu (samozřejmě s přihlédnutím k materiálu a k délce pobytu v zemi).

Významné nálezové lokality

Mezi významné lokality s nálezy mohyl se řadí například Želénky, kde byla nalezena solitérní mohyla s bohatým knížecím hrobem ženy a více hrobovými jámami.¹⁷ Dále široká osa od Přerovského Předmostí po Bulhary a Dolní Dunajovice, s největší koncentrací mohyl v oblasti Luhačovického Zálesí, kde se jednalo o více birituálních pohřebišť.¹⁸ Z velkých center Velkomoravské říše jsou známé nálezy z Mikulčic, Břeclavi-Pohanska, Uherského Hradiště – Starého města (Na Valách) nebo Znojma – Hradiště.

Závěr

Ve středohradištním období – v období Velké Moravy a po jejím zániku, došlo v prostředí moravských Slovanů k vytlačení žárových pohřbů pohřby kostrovými. Tento proces byl postupný a pravděpodobně souvisel s příchodem a rozšířením křesťanství na Velkou Moravu. Tomu nasvědčuje například postupný přesun pohřebišť z míst mimo osady do jejich středu (často do blízkosti kostela) anebo nálezy hrobů mužů padlých v boji, kteří byli pohřbeni v blízkosti kostela (Mikulčice, Pohansko u Břeclavi); kostry nesou známky smrtelných zranění a dosvědčují snahu o uložení mrtvého do posvěcené půdy. Nicméně tento přesun byl pozvolný, a zatímco ve velkých aglomeracích se již pohřbívalo v místě sídliště, popř. v blízkosti kostela, v okrajových oblastech se současně pohřbívalo mimo sídliště a v některých případech ještě i žárovým ritem. Vliv křesťanství se projevil také v hrobové výbavě, které postupně ubývalo. Jako první

¹⁶ JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010, s. 26. Diplomová práce.

¹⁷ PŘICHYSTALOVÁ, Renáta. Raný středověk. In *Studijní materiály předmětu FF:HIAK103 Dějiny pravěku* [online]. Brno: Informační systém Masarykovy univerzity, 7. 1. 2019 [cit. 2022-12-06]. Dostupný z [www: <https://is.muni.cz/el/1421/podzim2018/HIAK103/um/RANY_STREDOVEK2018.pdf>](https://is.muni.cz/el/1421/podzim2018/HIAK103/um/RANY_STREDOVEK2018.pdf).

¹⁸ PAVELKA, Tomáš. *Otázky přechodu pohřebního ritu z žárového v kostrový v raném středověku*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2006, s. 22. Bakalářská práce.

mizely rituální předměty, postupně však ve výbavě ubývalo i předmětů, které byly součástí garderoby zemřelých, jako jsou šperky či zbraně. Proměny doznaly i samotné hroby, kdy od vyšších či nižších mohylníků obyvatelstvo postupně přešlo k pohřbům plochým.

Pohřební ritus období velkomoravského a povelkomoravského prošel mnoha změnami, odrážejícími proměnu vnímání posmrtného života a do jisté míry i proměnu životního stylu Slovanů, který byl ovlivněn nastupujícími křesťanstvím i rozkvětem a zánikem Velké Moravy.

Seznam pramenů a literatury

- BÍLEK, Libor a Bohuslav KLÍMA. Velkomoravské pohřebiště ve Znojmě – Hradišti. In *Stránky Nadačního fondu svatého Hypolita Znojmo – Hradiště* [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z www: <<http://znojmo-hradiste.wz.cz/pohrebiste1.pdf>>.
- DOSTÁL, Bořivoj. *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha: Academia, 1966. 295 s.
- JURKOVÁ, Hana. *Slovanské pohřbívání v Olomouckém kraji do konce mladší doby hradištní*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 2010. 157 s. Diplomová práce. Vedoucí práce doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.
- KOSTELNÍKOVÁ, Marie. *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. Praha: Academia, 1972. 56 s.
- Letecká a mapová archeologie. In *Facebook* [online]. [cit. 2023-03-31]. Dostupný z www: <<https://www.facebook.com/mapovaarcheologie/>>.
- LUTOVSKÝ, Michal. *Hroby předků*. Praha: Academia, 1996. 180 s. ISBN 80-200-0567-6.
- MACHOVÁ, Barbora. *Slovanská mohylová pohřebiště z oblasti Chřibů, Kyjovské pahorkatiny a Ždánického lesa* [online]. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2009. 92 s. [cit. 2023-03-31]. Dostupný z www: <https://is.muni.cz/th/181150/ff_m/>. Bakalářská diplomová práce. Vedoucí práce Mgr. Petr Dresler, Ph.D.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu I*. Praha: Libri, 2009. 568 s. ISBN 978-80-7277-407-4.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích (K problematice venkovských pohřebišť 9.–10. stol. na Moravě)*. Praha: Academia, 1985. 162 s.

- PAVELKA, Tomáš. *Otázky přechodu pohřebního ritu z žárového v kostrový v raném středověku*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2006. 61 s. Bakalářská práce. Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřinský, CSc.
- POULÍK, Josef. *Jižní Morava, země dávných Slovanů*. Brno: Studijní a plánovací ústav, 1950. 169 s. Edice Osidlovací vývoj Moravy.
- PŘICHYSTALOVÁ, Renáta. Raný středověk. In *Studijní materiály předmětu FF: HIAK103 Dějiny pravěku* [online]. Brno: Informační systém Masarykovy univerzity, 7. 1. 2019 [cit. 2022-12-06]. Dostupný z www: <https://is.muni.cz/el/1421/podzim2018/HIAK103/um/RANY_STREDOVEK2018.pdf>.
- UNGER, Josef a Jaroslav MALINA (eds.). *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů*. Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Brno: Masarykova univerzita, 2006. 254 s. ISBN 80-210-3733-4.
- VLASATÝ, Tomáš. Řemeslníci#5. In *Projekt Forlog - Reenactment a věda*. [online]. [cit. 2023-04-11]. Dostupný z www: <<https://sagy.vikingove.cz/remeslnici-5/>>.